
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Mantas Adomėnas

Mielas Redaktoriau,

likus keturiems mėnesiams ir dešimčiai dienų iki princesės Elzbietos Aleksandros Marijos, būsimosios Jos Didenybės Karalienės Elzbietos II, gimimo Londono Mayfair rajone, žymus senųjų rankraščių tyrinėtojas Achille Ratti, pasauliui plačiau žinomas kaip popiežius Pijus XI, Romos Šv. Petro bazilikoje paskelbė encikliką *Quas primas*, kuria įsteigė Kristaus Karaliaus iškilnę; „Kristaus taika Kristaus karalystėje“ buvo jo popiežiavimo devizas. Yra kažkas slėpinga šiame sutapime. Tuo metu, kai didžiųjų Europos monarchijų metai, kaip mums matyti iš istorinės perspektyvos, jau galutinai ir negrįžtamai suskaičiuoti (anuomet tai negalėjo būti taip akivaizdu), kai politinio lauko konfigūracija nesugražinamai gręžiasi į visai kitą – totalitarizmo ir demokratijos – priešpriešos plotmę, kai brėkšta epocha, kurioje Šventosios Romos imperijos įpėdinis turės ieškoti politinio įsiteisinimo tapdamas Europos Parlamento nariu – tuomet popiežius, siekdamas pasipriešinti Kristaus išstūmimui iš viešosios, politinės erdvės, įsteigia šventę, kuri turi priminti karališkąją Kristaus valdžią pasauliui, – pasauliui, kuris lygia greta su Atpirkėjo vardu pamažu pradeda pamiršti ir tai, ką apskritai karaliaus valdžia reiškia. Nuo šiol pasaulio arenoje dominuos prezidentai, ministrai pirmininkai, diktatoriai, generaliniai sekretoriai. Po aštuoniasdešimties metų tik dėl atsitiktinumo nepatvirtintose suvienyto žemyno Konstitucijoje nebeliks ne tik Kristaus vardo, bet netgi užuominos apie krikščionybės vaidmenį Europos kūrime. Ir štai anuo metu enciklikos *Quas primas* autorius paradoksaliai mėgino sujungti į viena šiuos du pasitraukiančius dalykus – tikėjimo politinę svarbą ir metafizinę karaliaus valdžios prasmę. O prabėgus keturiems mėnesiams nuo enciklikos paskelbimo, gims kūdikis – mergytė, kuriai lemta tapti paskutiniąja iš didžiųjų Europos monarchų, ir kuri turbūt paskutinioji tituluosis popiežių kadaise suteiktu titulu: *Fidei defensor*.

Providencinė tokio sutapimo choreografija nenauja. Ar ne panašiai buvo ir 1870-aisiais, kai savojiečių kariuomenei grobiant paskutiniašias pasaulietines Apaštalu Sosto valdas, o Bazelio profesoriaus galvoje bręstant radikaliausiajam iš visų puolimų prieš tiesą ir prieš Dievą, Vatikano I Susirinkimas apibrėžė popiežiaus neklystamumo dogmą – absoliučios tiesos galimybę permainingų interpretacijų ir perspektyvų pasaulyje, kartu ir žemiškųjų valdų netekusios Bažnyčios dvasinės hegemonijos principą?

Iš dalies šį sutapimą lemia dėsnis, kurį *en passant* – rašydamas apie Pindarą – pažymėjo Werneris Jaegeris, „Tai atrodo esąs kone dvasinis gamtos dėsnis – kad joks didis istorinis visuomenės tipas nepajėgia su giliu bei tvirtu pažinimu suformuluoti savo paties idealo iki tos akimirkos, kai jo gyvenimas baigtas: tarytum tuomet jo nemirtinga siela nusipurtydama išsilaisvintų iš savo praeinančio maraus pavidalo“. Arba, kaip santūriau bei lakoniškiau parašė Thomas Mannas, „Galbūt tai bendroji taisyklė – kad epas, aprašantis kažkurį konkrečią gyvenimo fazę, linkęs pasirodyti tuomet, kai ji artinasi prie savo pabaigos“.

Ar tuomet viskas jau praeityje? Ar, pasitikdami Jungtinės Karalystės monarchę, mes tik snobiškai ir dekadentiškai mėgavomės paskutine gėstančios epochos šviesa, mums nepriklausančios istorijos paliktomis bereikšmėmis relikvijomis ir svetimos didybės vaizdiniais? Daugiau nei mėnesio tarpsnis, praėjęs nuo Jos Didenybės apsilankymo iki Kristaus Karaliaus iškilmės, užsklęsiančios šiuos liturginius metus, suteikia pakankamą laiko atstumą tikrajai šio įvykio prasmei apmąstyti.

Pradėkime būtent nuo tų cinikų ir skeptikų, pabrėžiančių šį dekadentišką – neesminį, „paviršutinišką“, ornamentinį – Karalienės valdžios pobūdį. „Karaliauja, bet nevaldo“, – zvimbiam iš konteksto ištraukta maksima. Karalienės vizitas tesąs propagandinė akcija, *Ecstasy* tabletė liaudžiai, atitraukianti nuo realybės ir nuo „tikrosios“ politikos realijų.

Tačiau kas tuomet tų „tikrųjų“ politinių santykių pagrindas? Giliau panagrinėjus, paaiškėja, kad tai nieko daugiau, kaip pinigai ir grynosios, brutali galios santykiai. Ir dar – žemiausi žmonių instinktai, elgesio skurdas, menkystė ir purvas, bloškiamas visagalės žiniasklaidos visuomenei į veidą kaip „tiesa“, kurią vargšė visuomenė privalanti ir norinti apie save žinoti, kaip tikrovės, kurioje ji privalanti murkdytis, matas. Dar – socialinio teisingumo šūkais maskuojama lygiava ir resentmentas, plebėjiška pagieža, nepakenčianti nieko, kas kilniau, doriau ar gražiau negu ji pati.

Tokiu atveju Jos Didenybės vizitas iš tiesų buvo „pabėgimas nuo tikrovės“, leidžiantis nors dienai, nors valandai užmiršti pasmerktumą būtent šitokiai nykiai bei purvinai tikrovei, sužadinantis kitokios valstybės ir kitokios politikos ilgesį – politikos, kurios *ratio* nėra vien paikas pataikavimas rinkėjams, valstybės, kurios pagrinduose įteisinta garbės, pasiaukojamos tarnystės, moralinės vertės hierarchija. Pastarąjį pusšimtį metų Karalienė buvo regimas tos vizijos įsikūnijimas. Italų žurnalistikos patriarchas Indro Montanelli, kalbėdamas apie savoječius, yra prasitaręs, kad karalius turi teisę į valdžią tol, kol teikia savo valdiniam herojiškos dorybės pavyzdį. J. D. Karalienė Elzbieta II buvo kaip tik tokios nepaliaujamos herojiškos dorybės paveikslas, vesdama savo tautą per visą audringą antrąją dvidešimto amžiaus pusę, regėjusią Imperijos netektį, kultūrinę revoliuciją, Šaltąjį karą ir neatpažįstamą viso jos valdomo politinio kūno pasikeitimą. Per visas šias vidines ir išorines audras, visuomeninius, ekonominius, kultūrinius ir moralinius sąmyšius Karalienė išliko ta uola, ta regima tautos tęstinumo ir vienybės išraiška, į kurią atsirėmusi Jungtinė Karalystė pasiekė naują tūkstantmetį – nors ir fiziškai sumažėjusi nuo Karalienės valdymo pradžios, bet kaip jokia kita Europos Sąjungos šalis kupina tikėjimo savimi, savo ateitimi ir savo tapatybe. Ir Karalienė nėra vien dekoratyvi šios tapatybės dalis – tik gyvendamas pačioje šalyje supranti, kaip giliai veikia valstybę tas regimas politinės vienybės simbolis ar įsikūnijimas, kuriam neprilygs joks prezidentas ar ministras pirmininkas.

Karalienė gali tapti tokiu tautą vienijančiu, politiniam organizmui regimą „kūną“ suteikiančiu simboliu pirmiausia todėl, kad monarchas yra aukščiau, griežtąja prasme anapus politikos. Ir šis bruožas atskleidžia pamatinį konstitucinės monarchijos paradoksą: tai demokratinis politinis organizmas, kurį vainikuoja nerenkama paveldimoji aristokratija. Politinė sistema, atsiremianti į tai, kas aukščiau jos, kas ją transcenduoja, kas pranoksta lygiavos, demokratinės „šiapusybės“ principą, pagal kurį niekas už kitus ne geresnis, ir neturi būti geresnis. Jau dabar Lietuvoje pasigirsta balsų, jog išrinktieji demokratiniai politikai neturį kelti aukštesnių moralės reikalavimų, neturį būti moraliai „kitokie“ negu jų rinkėjai. Tai – demokratijos sampratos parodija, su kuria nebūtų verta nė ginčytis, jei ši nuostata negrėstų pačiai demokratinės santvarkos esmei. Tačiau tokia demokratijos perversija – apie kurios grėsmę perspėjo dar Amerikos Konstitucijos tėvai – neišvengiama ten, kur politinė bendrija netenka aukštesnio už ją pačią moralinio principo, moralinės tvarkos, kreipiančios ją anapus savęs, kur konstitucijoje nepripažįstama, anot Otono Habsburgo, „moralinė Dievo viršenybė“.

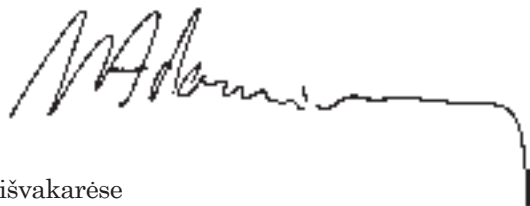
Monarchijos piliečiai, kad ir kaip susilpnėjęs būtų toks jų supratimas, nėra visiškai savo pačių nuosavybė – jie nuo pat gimimo „priklauso“ karalienei, lygiai kaip karalienė

priklauso kraštui: ji gimsta į besąlygišką pareigą, kurios negali atsisakyti ir kurią vykdo visas savo gyvenimo akimirkas. Šiuo požiūriu monarcho pareigos, *officium regis*, panašios į kunigo – šiuolaikinėje visuomenėje tai paskutiniosios profesijos, kur neįmanoma darbo sutartis ir darbo dienos normavimas.

Dei gratia Regina, „Karalienė iš Dievo malonės“ – šis titulas apibrėžia pamatinį skirtumą tarp karališkojo valdovo ir tarp parlamentaro ar prezidento, demokratiškai neutralizuoto karaliaus pakaitalo. Būti valdovu iš Dievo malonės reiškia pripažinti už save aukštesnį pradą, vykdyti valdžią kaip iš aukščiau gautą pavedimą, už kurį galų gale reikės atsiskaityti. Ir čia ne taip jau svarbu, kad šios Karalienės dinastija kitados sutraukė ryšius su visuotine Bažnyčia. „Kiekviena valdžia yra iš Dievo“, – sako Apaštalas. Svarbu valdyti taip, tarsi valdžia būtų gauta kaip pareiga ar įpareigojimas iš aukščiau; neveltui sosto įpėdinio herbą puošia devizas *Ich dien* („Tarnauju!“). „Iš Dievo malonės“ pirmiausia reiškia valdžios apribojimą: valdovas teisėtai valdo tik tol, kol per savo pareigą tautai tarnauja ir Dievui. Atmetus, atsisakius pripažinti dievišką valdžios šaltinį, tikros valdžios nebelieka, telieka uzurpacija ir valia galiai.

Galiausiai karaliaus valdžia, pati „karalystės“ samprata, kurioje persipina teologinės ir politinės gijos, šį tą mums kalba ir apie mūsų tikėjimą. Gimimu mes priklausome Dievui panašiai, kaip monarcho valdiniai priklauso karaliui, o karalius – Dievui, tik nepalyginti besąlygiškiau. Jam priklausome ne kaip iš savo pačių tarpo laisva valia išrinktam, į mus panašiam prezidentui, o kaip vienatiniam Karaliui, paveldėjusiam mus gimimo teise ir savo herojiškos, pasiaukojančios dorybės teise. Kita vertus, žmonių bendrija, nepripažinti hierarchijos principo, atsisakanti orientuotis ir remtis į ką nors už save aukštesnio, nepripažins ir moralinės Dievo viršenybės. O tuomet, minėto Achille Ratti žodžiais tariant, „Dievą ir Jėzų Kristų pašalinus iš politinio gyvenimo, autoritetą kildinant ne iš Dievo, bet iš žmogaus, sugriaunami patys to autoriteto pamatai, kadangi panaikinamas esminis skirties tarp valdovo ir pavaldinio pagrindas. Šito pasekmė yra ta, kad žmonių visuomenė svirduliuoja į savąjį nuopuolį, nes nebeturi saugaus ir tvirto pamato“.

Taip, Karalienės apsilankymo prasmė tėra vien simbolinė – kitokios valstybės, kitokios visuomeninės tikrovės galimybės ženklas, mūsų tikrosios žmogiškosios pareigos ir garbės priminimas. Tačiau ir tuomet, jei tai tėra vien simbolis – net ir tuomet galime ir turime susimąstyti apie tą tikrovę, kurią Karalienė simbolizuoja, kurios regimas įrodymas ji yra. Niekad negalinčių išsipildyti lūkesčių išsipildymas, Karalystės nuojautos šešėlis, logiškai ir politologiškai tarsi neįmanomas, visos mūsų tikrovės neigiamas, o vis dėlto apčiuopiamas ir tikras. Jis netarpiškai duotas patiklesniam ir tyresniam, suinteresuotumo nekaustomam vaiko regėjimui – o ir pats gali jį išvysti, kai žvelgi ir matai, kaip Jos Didenybei praeinant atsिमaino ir nuskaidrėja vaiskūs mažutėlių veidai, tarsi nulydėdami regimų atšvaitų aureole tą *gratiam Dei*, kuria pateptoji nueina per Rotušės aikštę aštuoniasdešimtmetės moters žingsniu.

Vilniuje, Kristaus Karaliaus iškilmės išvakarėse

DIENORAŠTIS

Asta Giniūnienė

2006, spalio 28. Kelionė į kapines prasidėjo „Senukais“ ir suirzimu, kuris paprastai lydi apsilankymą prekybos centruose. Pirkome plėvelę, vyras į vežimą krovė granito skaldą. Aš tekinom lėčiau pažiūrėti chrizantemų, po to atgalios paimti pinigų, po to vėl chrizantemų, tiesiog užkliuvau už bordiūro ir išsitiesiau. Apsidairiau, degė nubrodinti delnai. Tai buvo kasdienis, aišku menkas, bet it Sauliaus į Damaską parpuolimas.

Simno bažnyčia matyti iš toli, dalis jos pradėta dažyti saldžiai rausva spalva, pravažiudama stengiausi atmintin įrėžti baltos nusilupusios sienos su gynybiniu bokštu vaizdą, tokio greitai neliks. Kapinėse palaidoti vyro seneliai, proseneliai. Atvažiuome tvarkyti

Simno bažnyčia. 2006. Autorės nuotrauka

kapavietės, – užrašas metinėms, kaip ir žadėjo, iškalnas. Perkilnojant granito luitus, žarstant akmenėlius dairiausi, šįkart domino ir priežiūra, nes kapo nėra kam lankyti. Vieni kapai želia plastmase, išradingesni juos iškloja plytelėmis su skylė per vidurį – nuvalai, ir tvarka. Tvarka. Pažįstamas kaimo kapinėse pastatė kryžių, neapsibrėžė kapavietės, leido žolei vešėti, bet koks gi ten vešėjimas po pušimis. Jis buvo sugėdintas, jog neprižiūri kapo, bet ilgainiui žmonės priprato ir ėmė taip pat daryti. Prisiminiau kapines Norvegijoje: trumpai pjauta žolė ir nedideli akmenys aplink bažnyčia, kas gėlę pasodina. Oksforde dukrą kaip „Žiedų valdovo“ gerbėją nuvedė prie Tolkienu kapo: dideli akmenys, tvoros apraizgytos gebenėmis, didelės tujos, kapai ūksmingi, orūs. Tokie kaip Vilniaus Rasos. Kapas neišpuoselėtas, ant jo paliktos monetos, pliušinis žaisliukas, žiedai, pakabukas, atvirukas polietiliniame maišelyje... Gražios, atgijusios prieš atlaidus, išgrėbstytos lietuviškos kaimo kapinaitės. Gyvųjų norai skirtingi: viena kaimynė sakiusi, kad norėtų, jog kūnas pelenais būtų išbarstytas, tai vaikams vargti nereikėtų (augina berniuką), kita, praktiška, buvo sumanius kaimynams gatvelę kapinėse išsipirkti, kokią geresnę – kaip dabar gyvename, taip ir gulėtume sau vienas šalia kito.

Tarp rudens oranžinių spalvų, gvazdikėlių, jurginų močiutė lazdele besiramščiuoja, prie vieno kapo sustoja, apžiūri, prie kito – čia jos žmonės. Prisimenu, kaip tėtis sakydavo: „tenai daugiau mano draugų nei čia“. Jis ilgai sirgo, gulėjo „ant patalo“. Tądien aš sėdėjau ir stropiai rengiausi pamokoms. Mama pašaukė: „tėtė atsimerkė“ (po ilgo merdėjimo). Pabaigiau rašyti sakinį ir nuėjau, pabaigiau sakinį ir pavėlavau... jis buvo miręs. Atsimerkė, pažiūrėjo į ant sienos kabantį kryžių, atsibuso ir išėjo. Kai atvežė karstą, lovą išnešėme į rūšį. Lova buvo sunki, graži, stilinga, prieškario. Kiek vėliau iš rūšio tylą perrėžė veriantys kirvio smūgiai, – tai buvo mamos skausmas.

Kai buvau maža, naktį klausydavau, ar dar tėtis knarkia; jei knarkia – tai gyvas. Jis turėjo du infarktų. Būdama šešerių parašiau Juozinių proga sveikinimą:

„linkiu sveikatos, ilgai gyventi, o po mirties nueiti pas Dievulį“. Jis nesutriko, o kaip visad rimtai pagyrė – tai svarbiausias palinkėjimas. Neseniai perskaičiau panašų sveikinimą 1909 m. laiške Sintautų klebonui kun. Paulioniui nuo Juozo Angrabaičio, bibliografo iš Krokuvos: „Su Naujais metais Dieve Jums palaimink nešti kasdienius vargus šventos pracios ir reikalų statymo bažnytėlės. Pracevosite, bet bent ką didesnę savo amžiuje nuveikę eisite į amžinastį...“

Gyvenome Kauno mieste privačių namų rajone. Jei kuris iš vaikų pamatydavome pabarstytas eglių šakelės, tai ten ir traukdavome, knietėjo papulti, kur šiaip nepateksi. Atsimenu, norėjau mirti jauna. Graži buvo pašarvota jauna mergina, tokia šviesia, žydra suknele. Vyresnis vaikas man paaiškino, kad ne juodai mirusius rengia tik iki aštuoniolikos metų. Nepatiko juodi gedulo rūbai. Mūsų kiemo galas rėmėsi į aukštą mūrinę Klinikų tvorą, už jos buvo didžiulis obelių sodas. Rūpėjo tie obuoliai, nuo užgintų vaisių saugojo pasakojimas apie sargą su druskiniu šautuvu. Vartai į ten mums atsiverdavo, kai išveždavo mirusį iš prie anatomikumo buvusios šarvojimo salės, bėgdavome žiūrėti eisenos, grodavo dūdų orkestras, žinojome, kad eisena be dūdų – ne svarbaus žmogaus.

Apie netinkamą drabužį. Buvau sutarus Tverečiaus bažnyčioje pažiūrėti palaimintojo Mykolo Giedraičio paveikslo. Klebono neradome (buvau su dukra), laidavo mirusį. Palaukėme prie kapinių. Klebono būta įsakmaus, palieptos sėdome į mašiną. Klebonas kalbėjo su vairuotoju, pro langus bėgo laukai, buvo toks pat gražus ruduo, tolo Tverečius, palaimintasis Giedraitis. Mašina įvinguriavo į sodybą, kieme būriavosi juo-

dai vilkintys žmonės. Trauktis nebuvo kur, nuolankiai sekėme paskui kleboną. Įvedė į trobą – paruošti stalai, pilna žmonių, mus pagarbiai pasodino abipus klebono. Už durų su mišrainių dubenim zujo šeimininkės. Atsistojome, užgiedojo amžinąjį atilsį, nežinojau už ką, bet ir aš giedojau, apsiavusi baltais kedais.

Santariškių ligoninė, draugų sūnus šešiametis Gabrielius susirgo kraujo vėžiu. Jį vežė tėtis į Aušros vartus: „Gabriuk, paprašyk, kad pasveiktum“. Gabriukas: „Neprašysiu, Dievas geriau žino, kas man geriau. Kokia čia siena?“ – rodydamas į bastėją. Jis karpydavo karpinius, visa palata buvo papuošta, artėjo Kalėdos, ant lango atsirado Betliejus, ant sienos plasnojo septyni angelai – visa jo šeima. Kalėdų čia jis nesulaukė. Tą rytą vienas angelas iš septynių buvo nususukęs...

Kai apsilankau pas mamą, ji kiekvieną kart primena, kur sudėti šarvojimo rūbai, anksčiau bandydavau nuskuti kalbą, dabar girdžiu. Palaidojo ji vieną anūką, kitą jauną giminaitį. Gyvena dėkodama, kad leido sulaukti Kalėdų, po to Velykų, kad gali kartu su „Marijos radiju“ už gyvus ir mirusius pasimelsti, už tokius, kuriems reikia užkliūti už bordiūro „Senukuose“, kad sustotų.

Per ekspediciją Zibaluose iš varpinės sandėlio ištraukėme dulkiną apiplyšusią katafalko dekoraciją, ant jos skubriai nutapytos keturios kaukolės ir parašas:

KTÓRY Z NICH SŁUGA KTÓRY Z NICH PAN.
KTÓRY Z NICH PIOTR KTÓRY Z NICH JAN.

Memento mori, Pamiętaj na śmierć.

Hodie mihi cras tibi, Dzis mnie, jutro tobie.

Obraz ludzkiej znikomości.

Katafalko paveikslo fragmentas. XIX a. Zibalai. Autorės nuotrauka

MEDICINOS SESĖ

Vėlinėms

Guoda Steponavičienė

Sakoma, žmogui labiausiai nepatinka mąstyti apie mirtį ir jis to nedaro tol, kol netenka su ja susidurti akis į akį. Jeigu pirmas susidūrimas baigiasi jos pergale, laiko pamąstymams lieka palyginti nedaug. Visos religinės praktikos stengėsi žmogų prie tokių minčių privesti geruoju, kol protas aiškus ir žmogus gali apie anapusybę mąstydamas plėsti savo sąmonę. Sekuliarioje visuomenėje mintys apie mirtį yra nukišamos į paribius – laidotuves, kapų lankymą – ir tą laiką taip pat pasistengiama kuo labiau sutrumpinti. Nes mąstyti apie tai, kas anapus, nėra nei malonu, nei drąsu. Užuominų apie gyvenimo baigtinumą gali rasti menuose, – jei sugebi jas pastebėti, – tačiau vargu ar to pakanka prie minties apie gyvenimo pabaigą priprasti.

Nepaisant šios mirties atribojimo nuo kasdienybės kultūros dažnam mūsų tenka ir teks patirti tokį gyvenimo etapą, kai praktiškai nieko daugiau nedaroma, tik mąstoma apie mirtį. Ir mes tai žinome iš anksto.

Esame ne kartą girdėję, kad baltosios rasės visuomenės senėja ir kad tai kelia sąmyšį valstybių viešuosiuose finansuose – mat vis daugiau reikės vaistų, sveikatos paslaugų, namų, lovų, slaugių bei pašalpų senjorams, ir vis mažiau bus tam uždirbančių. Apie šias bėdas girdime gana dažnai, ne vienas, tikiu, rimčiau pažiūri ir į asmenines savo investicijas į senatvę. Tačiau ar pagalvojame asmeniškai apie kitą pusę – kad mes ir būsimieji tų paslaugų senjorams klientai. Ir, kadangi vidutiniškai gyvename vis ilgiau, o medicina pasiekia vis daugiau, tai auga tikimybė, kad ir ilgiau išbūsime toje apmąstymų zonoje, kurioje nebese sveikas, bet ir konkrečiai pagydyti nelabai yra ką. Biurokratiškai tai vadinama slauga. Tačiau ar tokioje būklėje materialūs dalykai, apie kurių dalybas nuolat svarsto politikai ir ekonomistai, yra patys svarbiausi?

SLAUGOS PASLAUGOS LIETUVOJE – PAGAL RAIDĘ

Lietuvos sveikatos politikos strateginiuose dokumentuose pažymima, kad slaugos ir ilgalaikio palaikomojo gydymo paslaugų labai trūksta ir trūks ateityje; kad jas teikiančių įstaigų tinklas turi būti plečiamas, kad turi

būti rengiama daugiau slaugos specialistų. Plečiant šių įstaigų tinklą, kviečiama bendradarbiauti su globos ir rūpybos įstaigomis bei labdaros ir paramos organizacijomis. Antrojo sveikatos priežiūros įstaigų restruktūrizavimo etapo strategijoje¹ numatyta „plėtoti slaugos ir palaikomojo gydymo paslaugų sistemą, siekiant kad iki 2008 m. ne mažiau nei 80% šių paslaugų būtų integruota į bendrojo pobūdžio ligonines ir ne mažiau nei 50% būtų teikiamos kartu su socialinėmis (globos) paslaugomis“.

Siekis sujungti slaugos ligonines su bendrosiomis yra visiškai dėsningas gydymo veiklos požiūriu: po ranka yra operacinės, aparatūra tyrimams, personalas ir pan. Koncentruojant ligonius, galima pasiekti masto ekonomiją: sumažinti išlaidas, geriau pritaikyti turimus išteklius (specialistų, aparatūros). Panašiai pagrįsta ir antroji nuostata. Kadangi globa apima negalinčių savimi savarankiškai pasirūpinti žmonių priežiūrą, tai logiška šią veiklą jungti su slauga, nes abiem atvejais reikia žmogui suteikti lovą, maitinimą, tam tikro lygio medicinos pagalbą ir pan. Tokie argumentai natūraliai kyla iš žmogaus gydymo sampratos, vyraujančios tarp Lietuvos sveikatos politikų.

EKSKURSAS: ŽMOGAUS GYDYMO SAMPRATA LIETUVOS SVEIKATOS SISTEMOJE

Lietuvos sveikatos politikos dokumentuose sveikata apibrėžiama ne tik kaip ligų ir fizinių defektų nebuvimas, bet ir kaip fizinė, socialinė bei dvasinė gerovė. Tiesa, socialinei pusei sveikatos sistemos reglamentavime bei praktikoje skiriama daugiau dėmesio nei gydymo kokybei. Tačiau tik vienu aspektu – kad visų galimybes gauti nemokamą medicinos pagalbą būtų lygios. Dvasiniai dalykai sveikatos sistemos funkcionavimo praktikoje gali būti tik numanomi.

Praktikoje žmonių gydymas kaip sveikatos sistemos funkcija (arba neretai dar manoma – valstybės funkci-

¹ Sveikatos priežiūros įstaigų restruktūrizavimo strategijos bei planai yra tokie dokumentai, pagal kuriuos vykdomi praktiniai pokyčiai Lietuvos sveikatos sistemoje. Nuo bendro jų turinio vertinimo šiame straipsnyje susilaikoma.

ja) yra veikla, kuri paprastai nusakoma ligoninių, gydytojų, lovų, aparatūros, kompensuojamų vaistų kiekiams, tenkančiais statistiniam gyventojui. Arba trumpai: biudžeto išlaidomis gyventojų sveikatos reikmėmis, jų padidėjimu lyginant su ankstesniu laikotarpiu ir sąrašu prevencijos programų, skirtų kovoti su statistiškai labiausiai paplitusiomis mūsų sveikatos bėdomis (pastaroji sfera vadinama visuomenės sveikata arba profilaktika). Įdomu pastebėti, kad rodikliai, naudojami sistemos gerumui/blogumui nusakyti, iš pirmo žvilgsnio atrodo grynai ekonominiai. Tačiau viešojoje retorikoje teigiama, kad sveikatos paslaugos ir prekės yra visiškai kitokios nei kitos žmonių teikiamos bei gaunamos paslaugos ir prekės, kad šiai sferai ekonomikos dėsniai (pvz., kad materialūs išteklių yra riboti; kad racionalus žmogus renkasi tai, kas jam naudinga; kad parduėjas parduoda tik tai, ką iš jo nuperka) negalioja ir neturi būti taikomi (!).

Jeigu vis dėlto pažvelgtume į sveikatos apsaugos sistemą iš ekonominio taško – o tai įmanoma ir jau seniai laikas padaryti – tai turėtume atsakyti į klausimą, kokia turėtų būti sveikatos apsaugos sistema (institucijos, finansavimas, teisinė reglamentacija, mediko profesijos reguliavimas), kad konkretus žmogus galėtų geriausiai pasirūpinti savo sveikata. Tai esmingai skiriasi nuo dabartinio sveikatos sistemos tikslo – pasirūpinti visų žmonių sveikata.

Nagrinėjame pirmojo, ekonomiškai pageidautino varianto sąlygas, kai asmuo veikia, siekdamas sau didžiausios naudos – šiuo atveju sveikatos – turime reikalą su aktyviu ir atsakingu asmeniu, kuris suvokia savo vieno ar kito veiksmo (pvz., rūkymo, per mažo ar per didelio fizinio aktyvumo, darbo nuolatinio streso sąlygomis ir pan.) pasekmes jo sveikatai su kitomis iš to kylančiomis pasekmėmis, įskaitant darbingumą. Visi kiti sveikatos sistemos dalyviai (paslaugų teikėjai, finansuotojai, įstatymų leidėjai, kontrolieriai) veikia savo tikslų vedini apibrėžtos kompetencijos ribose, idant kuo daugiau žmonių galėtų pasirūpinti savo sveikata. Jų darbas vertinamas gerai tada, kai yra patenkinti sveikatos sistemos vartotojai – esami bei potencialūs pacientai.

Nagrinėjame antrojo tipo sveikatos sistemą, kuri pati turi užtikrinti gerą gyventojų sveikata, turime reikalą su aktyviais sveikatos politikos formuotojais, Ligoninių kasų, savivaldybių, apskričių ir ministerijos valdininkais, aktyviais gydymo įstaigų vadovais, ir netgi gydytojais, kurie visi gauna mokesčių mokėtojų lėšas savo tikslams įgyvendinti, t. y. pasiekti nustatytus visuomenės, savivaldybės ar įstaigos žmonių sveikatos rodiklių vidurkius. Kitaip sakant, pagydyti statistinį pacientą.

² Pz., Lietuvos prezidentūra jau nuo seno garsėja nevalgomu maistu. Samdė jie ir vieną įmonę, ir kitą, o maistas kaip prastas – taip pras-

Realus pacientas šiuo atveju gali realizuoti savo sveikatos tikslus tik tuomet, kai sistemos tikslai ir prioritetai sutampa su jo. Pavyzdžiui, jį serga ta liga, kurios prevencijai ar gydymui tais metais yra skiriama pinigų, pas gydytoją ateina tuo metu, kai kvotos dar nesibaigė ir pan.

Tačiau žmonės, – jie juk ne statistiniai, ir negaluoja jie individualiai, o ne vidutiniškai. Vieni ieško būdų nesusirgti, kiti – būdų konkrečiai ligai gydyti, tretieji sveiksta po ligos, siekdami grįžti į gyvenimą, ketvirtieji – ruošiasi iš gyvenimo išeiti.

KO REIKIA SLAUGOMAM?

Grįžkime pas slaugomą ligonį. Jis gali būti žmogus, normaliai sveikstantis po sunkios ligos, arba bandantis atgauti tuos gebėjimus, kuriuos dėl ligos prarado (pvz., po paralyžiaus, amputacijos), arba gali būti tiesiog bebaigiantis savo dienas. Visiems jiems medicinos pagalba nėra svarbiausia. Ir oficialūs sveikatos dokumentai mini nuostata, kad tik 10% žmogaus sveikatos lemia medicinos paslaugos (20% genetinis paveldimumas, 70% aplinka ir gyvensena). Žinoma, su tokiu sveikatos veiksmų apibendrinimu galima būtų ginčytis, tačiau svarbu tai, kad net oficialiai pripažįstama, jog pats tiesioginis gydymas nėra svarbiausias veiksnys kelyje į sveikatą, todėl kitų veiksmų nederėtų taip nureikšminėti, kaip jie nureikšminami šiandien. Atliekamos sudėtingos ir brangios operacijos, o po jų ligonis nesveiksta dėl elementarios infekcijos arba todėl, kad jaučia įtampą dėl aplinkos.

Ir bendro žmogiško supratimo užtenka žinoti, kad slaugant ligonį ypatingų medicinos žinių ar gebėjimų nereikia. Reikia, kad terpė nebūtų palanki infekcijoms, kad būtų geras maistas, maloni aplinka, kitų žmonių palaikymas ir pozityvus nusiteikimas. Ar ko nors iš išvardytų dalykų galime tikėtis ligoninėje? Daugelis sutiks, kad ne, bet tik dėl to, kad mūsų ligoninės prastai finansuojamos. Padidinkime finansavimą, ir jose sveikti bus gerai. Sanitarės švariau plaus grindis, o virėjos skaniau gamins valgyti. Tačiau puikiai žinom, kad taip nebus. Mat norint pateikti gerą paslaugą, turėti pinigų nepakanka. Dar reikia paslaugų teikėjo noro (ekonoministai sako motyvacijos) taip daryti².

Net jei ligoninėje lėšų pakaks ir pietums, ir tvarsliaivai, ir naujiems televizoriams, sveikti ligoninėje nebus gerai. Nes ne tam ji yra skirta. Pagal Vakaruose vyraujancias tradicijas, šiuolaikinės ligoninės yra kovos su liga fabrikai. Jose esminis dėmesio objektas yra liga ir jos simptomai. Žmogus tėra kūno, kuriame gyvena liga, nešiotojas (vizualiai tam nusakyti labai tinka Ša-

tas. Kainos, spėju, kokius dešimt kartų didesnės nei šiandien skiriama ligoninėms, tačiau paslaugos nupirkti nepavyksta.

rūno Saukos paveikslas „Žmogus ir jo liga“). Todėl atlikus tas procedūras, kurių ne ligoninėje gauti negalima, žmogui joje nėra ką veikti, na, nebent gaudyti tvyrančias infekcijas ir mintis apie skausmą.

Normaliai sveikti žmogui turėtų geriausia būti namie. Tam iš valdžios pusės tereikėtų reguliavimais netrukdyti rinkoje plisti paslaugoms, reikalingoms slaugant ligonius namuose – slaugės budėjimas, procedūros, konsultacijos telefonu, greitoji pagalba (greita!). Ta kryptimi, deja, sveikatos politika nesuka. Minima, kad reikia plėtoti ambulatorines slaugos paslaugas (čia, matyt, turimos omenyje tam tikros medicinos procedūros), tačiau apie lanksčius darbo grafikus, privačią greitąją pagalbą, mažesnę biurokratiją sveikatos įstaigoms steigtis ir veikti dažniausiai nenorima nė girdėti. Nes, anot vieno anų laikų politinės ekonomijos profesoriaus, privati medicina mus pražudys. Tarsi ne žmogus-daktaras gydytų ligonį, o modernios technologijos ir valstybės garantijos.

Tikroji bėda bet kuriuo atveju yra su tais, kurie namų neturi. Neturi namų dėl ekonominių priežasčių – nes negali jų išlaikyti, arba todėl, kad tuose namuose jais niekas negali arba nenori pasirūpinti. Visuomenė turi padėti tokius namus jiems surasti.

KAS YRA VISUOMENĖS PAGALBA ARBA SOLIDARUMAS PER PRIEVARTĄ?

Šiandien užsiminus apie visuomenės pagalbą, automatiškai imame projektuoti slaugos ligonines, vaikų ar senelių namus ir skaičiuoti biudžeto lėšas jiems pastatyti bei išlaikyti, kurių, žinome, vis vien nepakanka tiems namams sušildyti. Kodėl? Todėl, kad tuos namus statys, jiems vadovaus ir juose dirbs žmonės už atlyginimą. Jeigu už labai didelį atlyginimą, tai rūpinsis savo globotiniais gerai – tai neneš sviesto nugvelbę iš virtuvės, naujos patalynės, vaistų ar kitokio gėrio; nešauks ant savo globotinių, nes bus ne tokie pikti. Tai bus tų žmonių darbas, ne namai.

Bet tam priverstajam mąstyti apie anapusių nepakanka, kad ant jo nerėktų, gerai maitintų ir nauja aparatūra kartkartėmis atliktų tyrimus. Jam reikia žmogaus, kuris įkvėptų ryžto grįžti su negalia į gyvenimą arba padėtų ramiai numirti. Nei viena, nei kita nėra mediko darbas, nėra tai ir socialinio darbuotojo sfera.

Tokią pagalbą gali suteikti tik žmogus, kuriam anapusių reikalai nėra gąsdinantys ir svetimi, kuris suvokia žmogiškų baimių kilmę ir gali paaiškinti jų nepagrįstumą. Bet kuriuo atveju tai turi būti tikintis ir tuo tikėjimu galintis dalytis žmogus. Anksčiau panašiose įstaigose dirbdavo gailestingosios sesutės, dabar yra tik medicinos sesutės. Pastarųjų darbas yra gydyti (tiksliau – vykdyti gydytojo nurodymus), ne guosti. Guodžia tik tos, kurios kitaip negali.

Taigi istoriškai tradicinis ir daugelyje šalių išlikęs slaugos įstaigų artumas religinėms bendruomenėms yra dėsningas ir reikalingas. Jį bandoma pakeisti gerovės valstybės modeliu, kai iš piliečių mokesčiais surenkami pinigai ir perskirstomi reikalingiems paramos (vadinamasis visuomenės solidarumas). Gerumas, kaip jau minėjau, matuojamas materialaus komforto, vaistų ir medicinos paslaugų kiekiu. Tačiau kaip solidarumas negali būti per prievartą, taip ir slauga neišsitenka medžiaginiame lygmenyje ir jokiais moderniais pakaitalais, įskaitant psichologijos žinių turinčius slaugos darbuotojus, jos užkišti nepavyksta. Tiesa, sveikatos politikos dokumentuose užsimenama apie bendradarbiavimą su nevyriausybinėmis organizacijomis, tačiau tai reikalo esmės nekeičia. Socialinės rūpybos srityje kokybiniai pokyčiai galimi tik tuomet, kai pagrindiniai šių funkcijų vykdytojai bus nevyriausybinių organizacijų, o valstybės aktyvus vaidmuo apsiribos palankios aplinkos tokiai veiklai sukūrimu. Slaugos atveju tai yra dar aktualiau, nes ta funkcija, kurios reikia slaugomajam, yra ypač žmogiška ir niekaip nesuorganizuojama administracinėmis priemonėmis planavimo būdu.

Neretas papriekaištaus, kad žmonės nedirbs iš idėjos ir neatsiras pakankamai mecenatų tokios veiklos materialiai pusei užtikrinti. Tačiau kaip jie gali atsirasti, jeigu ligonio lovai jau priskirta savivaldybės socialinė darbuotoja ir mokesčių mokėtojų pinigai? Kaip sesutės gali tapti gailestingosiomis, o jų nešamos medžiaginės gėrybės surinktos iš aukų, jeigu žmonės nuolat pratina priėmimą, kad valstybė pasirūpins vargstančiais, o moderni mokesčių pinigais finansuojama medicina pagydyt visus nuo ligų – jiems belieka tik reikalauti. O tas apmąstymų apie anapusių laikas, kurio taip stengiamės išvengti, mums ir neateis, mat slaugos ligoninėje būsime nuolat užimti vaistų bei kitų medicinos pasiekimų išsireikalavimu bei vartojimu.

Pastabos apie užsienio politiką

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Nelengva Lietuvai turėti užsienio politiką, kuri būtų ir savita, ir reikšminga. Pakanka perskaityti Seimo patvirtintą Vyriausybės programą 2006–2008 m. Išvardijus kai kuriuos kertinius tikslus, minimi tokie siekiai kaip „didinti Lietuvos tarptautinį autoritetą. Siekti įtvirtinti Lietuvą kaip tarptautinių konferencijų ir iniciatyvų centrą, įvairių tarptautinių organizacijų ar jų atstovybių buveinę. [...] Parengti valstybės viešųjų ryšių strategiją ir numatyti jos finansavimą“, – tačiau visu tuo lygiai veiksmingai galėtų rūpintis Prekybos ar Pramonės rūmai. O nutarimas į valstybės programą įtraukti užduotį – „siekti didesnio tarptautinių organizacijų veiklos efektyvumo“, – ženklina tuščių šūkių trauką.

Vyriausybės užsienio politikos programos lėkštumas neturėtų stebinti. Juk Lietuva yra mažutė šalis: ir plotu, ir gyventojų skaičiumi ir ūkio pajėgumu. Gyventojų skaičiumi, ji prilygsta Europos didmiesčiams ir jų apylinkėms, plotu juos viršija, ūkiškai gerokai atsilieka. Tačiau savo užsienio politikos neturi Miunchenas, Milanas, Barselona, ką kalbėti apie Londoną, Paryžių ar Romą. Tokie regionai kaip Bavarija, Katalonija, Lombardija ramiai gyvena be savų URMŲ. Tiesa, manoma esant vieno esminio skirtumo: šie miestai ir regionai perdavė savo suverenių teisių centrinei šalies valdžiai, o Lietuva yra suvereni valstybė, tiesiogiai ginanti savo ir savo gyventojų interesus. Lietuva negalinti perleisti savo suverenių teisių aukštesnei instancijai, nes tokios šiuo metu nėra, ir net jei ji būtų sukurta, savarankiška tautinė valstybė liktų veiksmingiausia šalies gyventojų atstovė tarptautinėje arenoje.

Pasitenkinis dviem pastabom. Lie-

tuva jau atidavė daugelį savo teisių ES, ir dėl to tik sustiprėjo, o ne susilpnėjo. Antra, tautinė valstybė yra gana naujas, XIX–XX a. reiškinys, atspindintis ir išreiškiantis tam tikras ūkio sąlygas bei tautiškumo ir tautos reikšmės supratimą. Nei šios sąlygos, nei supratimas nėra amžini. Anksčiau suverenumą įkūnijo gentys, miestai, grafystės, karalystės, imperijos. Ateityje gal tai darys kiti politiniai vienetai.

Buvo laikotarpis, kai Lietuva turėjo savitą ir reikšmingą užsienio politiką, pavyzdžiui, 1990–1996 m., kai ji tiesė „magistralę“ į Vakarų, įgydama tautos ir Vakarų pritarimą. Lietuva jau tiek integravosi į ES, NATO ir kitas Vakarų struktūras, kad užmirštama, jog, perimdama valdžią 1992-aisiais, LDDP dar galvojo tapti tiltu tarp Vakarų ir Rytų, siekė glaudesnių ryšių su Rusija, skeptiškai vertino NATO narystę, o Vakarai abejojo, ar Lietuva pajėgs tinkamai persitvarkyti. Bet Rusija atmetė Vilniaus pastangas gerinti santykius, o savo vidaus ir ūkio politika – žmogaus teisių ir demokratijos normų gerbimu, ūkio pertvarkymu, pinigų ir biudžeto politika – Lietuva įtikino Vakarų, kad ji pakankamai pribrendusi narystei ES ir NATO.

O kas gi darytina dabar? ES ir NATO narystė riboja Lietuvos veikimo galimybes. Atsakingas narys atsižvelgia į partnerių norus, su jais derina veiklą, laikosi bendrų nutarimų. Lietuva yra gal net pernelyg atsakinga. Kai kurie savarankiškesnės politikos šalininkai ragina Lietuvą pasukti moralios politikos linkme. Jie nurodo, kad ji gali, net privalo laikytis dorovės normų, atvirai kritikuoti šių normų pažeidimus, ginti demokratiją ir žmogaus teises. Tikslas tikrai kilnus,

bet jį įgyvendinti gerokai sudėtingiau negu daugelis įsivaizduoja.

Lietuva dabar veda konvenciskai moralią užsienio politiką, – ta prasme, kad Lietuvos vertinimai atspindi daugelio šalių, ypač savo galingesnių partnerių, nuostatas. Lietuva pritarė JAV antpuoliams Afganistane ir Irake, palaikė vadinamąsias „spalvotąsias“ revoliucijas Serbijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje, kritikuoja represinę Baltarusijos politiką. Ji negaili kritiškų žodžių ir Rusijos atžvilgiu, iš tiesų tai net užprogramuota Vyriausybės programos nuostatoje remti demokratines reformas Ukrainoje, Rusijoje, Moldovoje, Pietų Kaukazo valstybėse. Bet moraliai politikai nepakanka skelbti įprastas, beveik trafaretines nuostatas bei mėgdžioti patronus. Reikia pasisakyti ir opiais klausimais ir, reikalui esant, pareikšti nepopuliarias nuomones.

Doroviniai vertinimai yra sudėtingi. Net jei sutariame, kad egzistuoja objektyvios dorovės tiesos, kurias galime atpažinti, vis dėlto geros valios žmonės nesutaria dėl pamatinių principų, pavyzdžiui, kad nevalia daryti bloga, siekiant gėrio. Tų pačių principų šalininkai gali skirtingai vertinti konkretų veiksmą, nes ginčijamasi dėl veiksmo ir veikėjo tikslų apibrėžimo, dėl konfliktuojančių vertybių svarbos ir svorio, vertinimą švelninančių ar sunkinančių aplinkybių, tiesioginių veiksmo pasekmių. Vis dėlto dažnai prieinama bendros išvados – jei ne dėl visų veiksmo vertinimo aspektų, tai bent dėl pagrindinių.

Pritardamas daugeliui įtakingiausių žmogaus teisių gynimo organizacijų, manau, kad Izraelio antpuoliai Libane šią vasarą buvo nusikalstama veikla – neproporcingi ir dažnai nukreipti prieš civilius gyventojus. Taip pat manau, kad Izraelis pažeidžia ir dorą, ir tarptautinę teisę okupuotose palestiniečių teritorijose. Nors Izraelis turi teisę gintis nuo agresijos, jo kariniai veiksmai peržengė savignyso ribas ir tapo smerktinu kolektyvinės bausmės taikymu Libano šiiitams. Nepakankamai stengtasi išvengti civilių aukų, jų turto ir gerovės naikinimo. Izraelis nekeitė savo taktikos, net didėjant nekaltų aukų skaičiui. Manytina, kad savo antpuoliais Izraelis bandė įbauginti šiitus ir priversti juos nusi-gręžti nuo *Hezbollah*, taip pažeisdamas kertinį dorovės principą, kad nevalia daryti bloga, siekiant gėrio. Tad Izraelio veiksmai buvo nepateisinami ir smerktini. Kaip šiuos veiksmus vertina Lietuvos užsienio politikos vairininkai? Jų tylą tarsi leidžia suprasti, kad jie galvoja kitaip.

Nagrinėjau Izraelio antpuolį Libane. Bet būčiau galėjęs aptarti ir kitus klausimus, pavyzdžiui, ar JAV pažeidė tarptautinę teisę, puldamos Iraką, nors Irakas neketino pulti JAV ir joms negrasino? Ar didieji dabartiniai ir būsimieji gamtos teršėjai elgiasi amoraliai, atsisakydami riboti savo gaminamą taršą, nors taip kenkia visiems planetos gyventojams? Ar pateisinamas turtingųjų šalių abejingumas skurdui Afrikoje?

Moraliai politikai egzistuoja plati dirva. Bet tokia politika rizikinga. Nesunku įsivaizduoti, kokią reakciją sukeltų Lietuvos valdžios pareiškimas, kad savo veiksmais Libane Izraelis pažeidė dorovę ir tarptautinę teisę. Izraelis griežtai protestuotų. Spaudoje pasirodytų straipsnių apie gėdingą lietuvių dalyvavimą holokauste ir antisemitizmo gajumą. Būtų klausiamas, kaip Lietuva, žinodama savo praeitį, apskritai gali kritikuoti kitų šalių elgesį karo metu. Veikiausiai būtų ir ekonominių pasekmių. Pagaliau Lietuva sulauktų kritikos iš JAV ir dau-

gelio ES šalių, būtų laikoma nesubrendusia išsišokėle, nerimta partnere.

Principinis Irako invazijos pasmerkimas sukeltų panašią, gal net griežtesnę reakciją. Toks „įžūlumas“ Lietuvai brangiai kainuotų. Prisiminkime JAV reakciją, Prancūzijai ir Vokietijai neparėmus karo Irake. O jos juk – ilgalaikės sąjungininkės, galingiausios ES valstybės, svarbios prekybos partnerės. Vašingtonas sumažintų finansinę paramą, užšaldytų karinį bendradarbiavimą, blokuotų Lietuvos pastangas užimti atsakingas pareigas tarptautinėse organizacijose, gal net išduotų mažiau vizų lietuviams. Ir ilgai Lietuvai neatleistų, kaip iki šiol neatleido Prancūzijai.

Dilema yra gana aiški. Jei Lietuva smerkia tik tuos žmogaus ir tarptautinių teisių pažeidimus, kuriuos vykdo jai ne itin artimos šalys, o nekritikuoja draugų ir sąjungininkų dėl panašių veiksmų, tai Lietuvos politika labiau oportunistinė negu morali. Gal griežtoka tokią politiką vadinti oportunistine, gal tiksliau ją laikyti šališka. Bet kuriuo atveju ji mažai kuo skiriasi nuo daugumos kitų šalių praktikos taikyti skirtingus matus draugams ir priešams. Dorovė, kaip ir teisė, turi būti akla, o priešų mokymas greit virsta neskoningu moralizavimu. Antra vertus, jei Lietuva viešai kalbėtų apie sąjungininkų ir jų draugų politikos trūkumus, ji nukentėtų diplomatiškai, veikiausiai ir ūkiškai. Reikėtų klausiti, ar tai ne prabanga, kokios negalima sau leisti, juolab kad tikimybė, jog Lietuvos pastabos įtikintų kritikuojamą šalį keisti savo politiką, yra maža. Kritika būtų veiksmingesnė, jei Lietuva sutelktų panašiai galvojančių šalių grupę, bet tada Lietuva rizikuotų užsitraukti sau dar didesnę nemalonę.

Būtų netikslu tvirtinti, kad mažos šalys negali turėti savo nepriklausomos, moralios politikos. Švedija ir Šveicarija kartais vykdavo tokią politiką. Bet abi buvo neutralios, jų nekaustė narystė politiniame bloke ir pareiga derinti savo veiksmus su partneriais bei atsižvelgti į jų interesus. Ir jos turėjo sunkiai pažeidžiamą ūkį.

Aštuntame-devintame dešimtmetyje Danija skeptiškai vertino JAV, tad ir NATO saugumo politiką, laikė ją per agresyvia, siūlė paversti Europos šiaurę zona be branduolinių ginklų. Ji faktiškai uždraudė NATO laivams naudotis jos uostais, reikalaujama, kad kiekvienas įplaukiantis laivas viešai paskelbtų neapsiginklavęs branduoliniais ginklais, o NATO atsisakė tai daryti. O per vadinamąją „išnašų politiką“ 1982–1988 m. diplomatams buvo smulkiai nurodinėjama, kaip kritiškai reaguoti į NATO pasiūlymus. Valdžia galėjo tai daryti, nes ją palaikė taikos sąjūdis bei kairieji. Reikia pabrėžti, kad „išnašų“ bei uostų politika buvo labai kontroversiškos. Beveik tiek pat danų jas laikė nuolaidžiuo SSRS, kiek palaikė kaip morališkai sveikintiną bandymą riboti branduolinius ginklus. Lietuva nėra ir nebus neutrali. Jos gyventojai abejingi užsienio politikai apskritai, tad vargu ar jie sąmoningai palaikytų žalą žadančią politiką.

Dar dvi pastabos. Moralią politiką beveik sutapatinau su pareiškimų ir vertinimų viešu skelbimu, nors dorovė paprastai reiškiasi veiksmais, o ne žodžiais. Taip supaprastinau, gal net sukarikatūrinau sudėtingą reiškinį. Tačiau diplomatijoje pareiškimai atlieka ypač svarbų vaidmenį. Lietuva dar nėra ūkiškai pakankamai tvirta, kad galėtų dosniai dotuoti besivystančias šalis bei su skurdu kovojančias tarptautines organizacijas. Tad dar kurį laiką šioje srityje pareiškimai bus svarbiausia Lietuvos politikos išraiška.

Antra, vertinimai nebūtinai turi būti globalūs ir taikomi vienai šaliai. Atvira Izraelio kritika sukeltų audrą, bet reikalavimas uždrausti kasetines bombas, kaip nesuderinamas su civilių gyventojų neliečiamybe, arba siūlymas surengti tarptautinę konferenciją, kuri svarstytų, kas yra ir kas nėra karinis objektas, gal net sulauktų platesnio pritarimo. Šiuo metu Lietuvos užsienio politika nei morali, nei nemorali. Tokia ji ir liks, nes Lietuvos vadovai ir žmonės šiuo metu nesidomi moralia politika. (2006 11 16) ☒

MOKSLAS: KAIP VALDYTI(S) IR FINANSUOTI(S)

Paulius Subačius

Balsai apie prastą ir vis blogėjančią mokslo bei studijų, ypač humanitarinių ir socialinių tyrimų būklę pasigirdo jau prieš dešimtmetį¹. Per pastaruosius metus surengta kelios dešimtys šiai problemai skirtų konferencijų bei forumų, įsisteigė visuomeninių organizacijų², pasirašyta susitarimų ir deklaracijų³, paskelbta programų, studijų bei koncepcijų⁴. Jos siūlė skirtingus kelius iš krizės, tačiau sutarė, kad būtina neatidėliojant pertvarkyti sistemą. Pernai trūkčiojantis pavojaus signalas pavojo nuolat kaukiančia sirena. Net Pakso ir Uspaskicho sukeltos politinės suirutės fone nebuvo galima nuleisti negirdom geometrine progresija augančios mokslininkų, studentų, bendrojo lavinimo mokyklų absolventų emigracijos, didėjančios studentų skaičiaus ir studijų finansavimo disproporcijos, Pasaulio banko ekspertų prastėjančių vertinimų.

Šį balandį Vyriausybės patvirtintas „Lietuvos aukš-

tojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 m. planas“⁵ analitikų suniekintas kaip abstraktus ir neįpareigojantis dokumentas⁶. Paaštrėjus diskusijoms dėl mokslinės veiklos vertinimo kriterijų, užsienio publikacijų protegavimo, humanitarai pareiškė nepasitikėjimą Švietimo ir mokslo ministro patarėju Giedriumi Viliūnu⁷. Gegužę Respublikos Prezidentas pasirašė kreipimąsi į Konstitucinę Teismą, kuriuo „prašoma išaiškinti, ar Vyriausybės nutarimas, numatantis mokslininkų mokslinės kvalifikacijos vertinimo kriterijus ir tvarką, neprieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 straipsniui, nustatančiam, kad valstybinė kalba Lietuvoje yra lietuvių kalba“⁸. Pasklidus žinia, kad Seime užregistruotos įstatymų pataisos, kuriomis siekiama įtvirtinti pastaraisiais metais „išaldytą“ habilituoto daktaro laipsnį, ministrė Roma Žakaitienė (pirmą kartą!) vie-

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą konferencijoje „Mokslas ir studijos – pokyčiai Lietuvos ateičiai“ (2006 11 08); joje buvo pristatyti „Mokslo ir studijų sistemos reformos metmenys“ – Seimo vicepirmininko Gintaro Steponavičiaus suburtos neformalios darbo grupės veiklos rezultatas; „Metmenys“ publikuojami: <http://www.liberalusajudis.lt/files/documents/MTMENYS%20Studiju%20ir%20mokslo%20reforma.pdf>.

¹ Pirmosios aliarmuojančios publikacijos „Kultūros baruose“: Vengris, S., „Būtina keisti mokslo ir studijų įstatymą“ (1997, Nr. 4, p. 6–8), „Mokslų kaita Lietuvoje: principai ir perspektyvos“ (1998, Nr. 8–9, p. 11–18); Kulakauskas, A., „Apie mokslo ir aukštųjų mokyklų reformą“ (1999, Nr. 1, p. 8–10), Almenas, K.; Vaišnys, R., „Apie universitetų įvairovę ir unifikuojantį įstatymą“ (1999, Nr. 8–9, p. 5–8) ir „Naujajame Židinyje-Aiduose“: Daugirdas, T., „Akademija, intelektualai ir valia galiai“ (2000, Nr. 5, p. 231–232); Idem, „Akademija, tautiškas, valstybė“ (2000, Nr. 7–8, p. 388–389); Idem, „Galios trauka ir intelektualų pralaimėjimas“ (2000, Nr. 11–12, p. 545–546) etc.

² Žinių ekonomikos forumas (2000), Jaunųjų mokslininkų sąjunga (2002), Grupė už Nacionalinio susitarimo įgyvendinimą (2002), Užsienio lietuvių mokslo forumas (2002).

³ Nacionalinis susitarimas siekiant ekonominės ir socialinės pažangos (2002), Lietuvių kalbos padėtis moksle ir visuomenėje: Lietuvos mokslų akademijos sesija (2003), Lietuvos politinių partijų ir akademinės bendruomenės institucijų memorandumas (2004), Lietuvos intelektualinio potencialo išsaugojimas: LMA ir Seimo rezoliucija (2004), [Dėl biurokratinių akademinės produkcijos apibūdinimų]: Lietuvos is-

torikų suvažiavimo kreipimasis (2005), [Dėl mokslinės veiklos vertinimo]: Lietuvos mokslininkų sąjungos suvažiavimo rezoliucija (2006), Dėl bandymų sunomenklatūrinti Lietuvos aukštąjį mokslą: Piliečių santalkos kreipimasis (2006) etc.

⁴ „Protų nutekėjimo reiškinys ir jo atspindžio Lietuvos intelektualinėje kapitale bruožai: žvalgomas tyrimas“ (Lietuvos mokslo taryba, 2002), „Studijų reformų Lietuvoje analizė“ (Atviros Lietuvos fondas, 2003), „Aukštojo mokslo finansavimo alternatyvų analizė ir rekomendacijos“ (Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2003), „Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros strategija“ (Švietimo ir mokslo ministerija, 2004), „Studijų procesų aukštosiose mokyklose tobulinimas ir parama studentams“ (Lietuvos mokslo taryba, 2005), „Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų infrastruktūrų plėtros Europos mokslinių tyrimų erdvės kontekste galimybių studija“ (Švietimo ir mokslo ministerija, 2005), „Lietuvos mokslo ir studijų sistemos reformos gairės“ (Nepriklausoma darbo grupė, 2005), „Aukštojo mokslo reformos principai“ (Tėvynės Sąjungos Proveržio programa, 2006), „Mokslo ir studijų sistemos strateginės plėtros koncepcija“ (Švietimo ir mokslo ministerija, 2006), etc.

⁵ <http://www.smm.lt/smt/docs/msvg/Aukstojo%20mokslo%20sistemos%20pletros%202006-2010%20metu%20planas.doc>.

⁶ „Vykdoma aukštojo mokslo reforma – tik imitacija“: [Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto Tarybos pareiškimas], in: *Lietuvos rytas*, 2006 11 12.

⁷ „Lituanistai kelia vėją, bet burės bliūkšta“, in: *Mokslo Lietuva*, 2006, Nr. 7–8; „Konkursas dėl ŠMM sekretoriaus – neskaidrus“, [Mokslininkų grupės kreipimasis], in: *Delfi*, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=10105457>.

⁸ <http://www.president.lt/lt/news.full/6722>.

šai pasiteiravo akademinės bendruomenės nuomonės šiuo klausimu⁹.

Grėsmingą diagnozę, dėl kurios vis plačiau sutariama, iliustruoja ir antraščių retorika. Deja, ji nėra vien kelių apokaliptiškai nusiteikusių publicistų stiliaus ar sensacijų beieškančių redaktorių išmonės išraiška. Ver-ta pacituoti apibendrinimus iš pačių įvairiausių pozici-

šventovėse tarpsta korupcija“ (Elvyra Žeizienė, „XXI amžius“), „Universitetai: su autonomija, bet be teisių“ (Eduardas Vilkas, „Veidas“), „Artėjame prie universitetų griūties“ (Romualdas Ginevičius, „Delfi“), „Ar liksime su mokslo netekusiu „aukštuoju“?“ (Tomas Žalandauskas, „Piliečių santalka“), „Mokslo politika ar vien pinigų dalybos?“ (Vytautas Rubavičius, „Omni“), „Gaisras aukštajame moksle“ (Kęstutis Jasklevičius, „Laikas“), „Lietuvą reikia uždaryti“ (Arvydas Šliogeris, „Atgimimas“).

Nors išvalgų, kas ir dėl ko žlunga, apstu, akademinėje bendruomenėje tarpsta įsivaizdavimas, kad didžiąsias problemas išspręstų gerokai padidintas finansavimas¹⁰. Valdininkai mokslo padėtį vis dar aptaria atsietai nuo universitetų būklės. Daugelis visuomeniškai aktyvių mokslininkų¹¹, ypač akademių institucijų vadovų, nedrįsta perkratyti, išsaminti ir atsisakyti pragaištingą situaciją nulėmusių galvoji-mo schemų, veikiau ieškodami „kaltųjų“ – asmenų ar įstaigų¹². Norėdami suprasti pamatines krizės priežastis, turime bent trumpai peržvelgti dabar Lie-

Karalienė Elzbieta II (centre) Vilniaus universiteto kiemelyje su Universiteto senato nariais. 2006 10 17. INNNA

jų: „Mokslininkų sociumas: balansuojant tarp tragedijos ir komedijos“ (Ina Dagytė, „Mokslo Lietuva“), „Mūsų aukštasis mokslas: tarp farso ir šėtono“ (Leonidas Donskis, „Omni“), „Šešėliniai universitetai“ (Tomas Daugirdas, „Naujasis Židyns-Aidai“), „Aukštasis mokslas – žemiausiems poreikiams?“ (Vladimiras Laučius, LRT), „Lietuvos akademinės kultūros skurdas“ (Andrius Bielskis, „Delfi“), „Lietuvos universitetai – kaip brangus sugižęs pienas“ (Vytautas Daujotis, „Baltijos kelias“), „Patas aukštojo mokslo sistemoje“ (Daiva Repečkaitė, „Atgimimas“), „Aukštojo mokslo reforma juda atbuline eiga“ (Aušra Maldeikienė, „Žinių radijas“), „Greitojo mokslo universitetai“ (Nerija Putinaitė, „Omni“), „Tylos minutė universitetams“ (Romas Lazutka, LRT), „Užpelkėjimai aukštojo mokslo karalystėje“ (Gintaras Steponavičius, „Veidas“), „Ar turėsime po 10 metų Lietuvoje universitetų?“ (Gintaras Valinčius, „Omni“), „Mokslo

tuvoje veikiančios mokslo valdymo ir finansavimo tvarkos susiklostymą. Kitaip, nei samokslo teorijų šalininkai, nemanau, kad šios tvarkos kūrėjai turėjo slaptų piktų kėslų. Priešingai, jų norai ir ketinimai buvo gerut geriausi. Siekta dėl ilgo veikimo okupacijos sąlygomis uždaras mokslines institucijas išvesti į pasaulio erdvę, pagausinti tarptautiniu mastu kotiruojamų laimėjimų, sumažinti vien kėdes užimančių individų skaičių ir taip suteikti didesnes galimybes aktyviesiems.

Tačiau *gerais norais ir pragaras grįstas*. Puikiai žinome priemones, kurių imtasi šiems puikiems tikslams įgyvendinti. Tai smulkmeniškasis mokslininko rengimo, mokslinės veiklos pobūdžio bei kokybės ir darbų skelbimo formos reglamentavimas¹³. Tai keliapakopė visų akademių procesų priežiūra bei kontrolė. Tai per daugelį institucijų išsklaidyta atsakomybė už mokslo raidos ir plėtros strategiją. Tai biurokratizuoti, lygia-

⁹ Lietuvos mokslininkų sąjunga, Jaunųjų mokslininkų sąjunga, Piliečių santalka pareiškė kategorišką nepritarimą habilitacijos atgaivinimui.

¹⁰ Kiek politinės valios valdžia turi tokiam sprendimui, geriausiai liudija pažadas dėstytojų atlyginimus nuo ateinančio rugsėjo padidinti 20%; jau šiemet išaugus mokytojų algoms, pastarieji net turėdami minimumą pamokų, uždirba daugiau už aukštosios mokyklos lektorių (su daktaro laipsniu).

¹¹ Pvz., žr. Daujotis, V., „Lietuvos universitetai pasitiko bankrotą“, in:

Baltijos kelias, 2006, Nr. 16, p. 1, 4–5.

¹² Plg. Daugirdas, T., „Lietuvos mokslas...“, in: *Naujasis Židyns-Aidai*, 2005, Nr. 5, p. 165–166.

¹³ Mokslinio darbo vertinimo ir ypač vadinamųjų mokslinių publikacijų reglamentavimo ydos aptartos: Subačius, P., „Kaip ap(s)tvėrė akademią: Lietuvos mokslo politika ir praktika“, in: *Naujasis Židyns-Aidai*, 2001, Nr. 11, p. 587–598.

vos principu ir gludinimo metodika grindžiami, produkcijos gramus sveriojantys, bet dramblio dydžio skirtumus ignoruojantys finansavimo mechanizmai.

Jei kas savo artimiausioje akademinėje aplinkoje nepastebi, kokių tai davė rezultatų, tai, pastaraisiais metais jau gali apie tai pasiskaityti pirmuosiuose laikraščių puslapiuose. Turiu galvoje geometrine progresija augantį mokslo imitavimą, tiražavimą, devalvavimą ir falsifikavimą. Net plagijavimas ima siekti epidemijos mastą. Interneto laikais ją gali sustabdyti tik radikalus etinis nepakantumas menkiausiems intelektualinės vadybos požymiams. Kur tau, etika – tuščias arba administracinei savivalei subordinuotas žodis¹⁴. Išgarsėjo aukštą postą išsaugojusios Šiaulių universiteto edukologės istorija, bet geriau apie plagiatų „statusą“ liudija atvejais, kai nacionalinei Mokslo premijai buvo pristatytas ir ją pelnę asmuo, vos prieš metus svarstytas dėl tyrimų medžiagos pasisavinimo.

Habilitacijos procedūroms jau neraustant įteikiama ir nepaisant pavienių išsišokėlių protestų laiminami rašiniai, kurie vargiai būtų praleisti bakalaurinio darbo gynimo komisijos. Knygynų apatinėse lentynose rikiuojasi „kolektyvinės monografijos“, kurių turinys liudija, kad sudarytojai akademikai ne tik nesuteikė darbu vieningos struktūros, bet nė neskaitė į krūvą sudėtų atsitiktinių rašinių. Žurnalai, kurių pavadinimų niekas nėra minėjęs padorioje kompanijoje, spėriai užregistruojami į reikiamas duomenų bazes, vos tik šių sąrašą paskelbia Mokslo Taryba. Turime Nacionalinės pažangos ir kitų, vis skambiau vadinamų premijų, garbės vardų bei titulų. Tačiau stiprėja įspūdis, kad valdžia, visuomenė, pagaliau pati akademinė bendruomenė vis prasčiau numano, kas gi yra tikrieji tam tikros mokslo srities korifėjai, kas iš tiesų verti profesorių bei ekspertų vardo, o kas, kaip ambicingai skelbė vieno buvusio Austrijos ministro vizitinė kortelė, yra „dukart bakalauras“.

Kodėl kokybės ir produktyvumo barjerai buvo tviriami vis aukštesni, o realus lygis ir efektyvumas neaugo? Maža to, vienas kitas vertingas darbas paskendo mokslo imitacijų jūroje. Kaltos ydingos prielaidos, kurių laikėsi mokslo valdymo ir finansavimo sistemos konstruktoriai. Šias prielaidas supriešinsiu su tomis, kuriomis derėtų grįsti mokslo ir studijų reformą.

Pirmoji ydinga prielaida – mokslininkas, kaip ir valdininkas, nedirbtų, jei tik galėtų nieko neveikdamas gauti atlyginimą. Taip mąstant ignoruojamas prigimtinis žmogaus smalsumas, žinių troškulys, tiesos siekis, atradimo džiaugsmas, malonumas dalytis žiniomis, asmeninio bei grupinio išskirtinumo jausmas, noras įgy-

ti sekėjų, etiniai išipareigojimai, konkurencija dėl simbolinio pirmumo ir kiti antropologiniai veiksniai, kurie yra amžinas praktinio tyrinėjimo ir teorinės refleksijos variklis¹⁵. Pagaliau, šias – kai kas sakytų, idealistines – prielaidas patvirtina elementarus faktas: akademinėse institucijose *vis dar yra likę* gabių žmonių, kurie nepaisydami elgetiško atlyginimo ir pasibaisėtinės moralinės atmosferos, dirba mokslinį darbą, atmetę siūlymus pereiti į kur kas geriau apmokamas veiklos sritis. Kol kalbose apie reformą ir jos projektuose vyraus „nepasitikėjimas mokslininku ir žmogumi apskritai, jo gebėjimu spręsti, kurti idėjas ir jas įgyvendinti“¹⁶, vežimas ir toliau riedės nuo kalno, nes *už jo* pakinkytas arklys tik bejėgiškai prunkš ir spardys orą užpakalinėmis kojomis.

Aprioriškai įtarinėjant mokslininkus polinkiu parazituoti, daroma *antroji ydinga prielaida* – valdžia pajėgi užtikrinti efektyvią mokslinio darbo kontrolę, o tai, savo ruožtu, padidintų produktyvumą¹⁷. Dar Egipto faraonai suprato, kad vergų prižiūrėtojas turi būti kiek labiau praprusęs. Kiekvienas ponas žinojo, jog tijūnui privalu mokėti ne tik botagu mosuoti, bet ir skaityti bei skaičiuoti. Tačiau mūsų valdininkai „nepastebėjo“, kad imasi valdyti ir kontroliuoti tuos, kurie išsilavinimo bei intelekto požiūriu yra kur kas pranašesni už juos pačius. Tai, jog tarp valdininkų esama mokslo daktarų (tiesa, ne organizacinės psichologijos ir personalo vadybos specialistų) vargiai palengvino administracinę ataką prieš mokslininkų bendruomenės apkasus. Spygliuotas kontrolės tvoras paprastai peršokdavo net silpniausi jos nariai, kurių savisaugos jausmas buvo itin aštrus, todėl prisitaikymui prie kasmet kintančių reikalavimų jie metė visas jėgas. Labiausiai nukentėjo talentingiausi mokslininkai, kuriems atrodė nedora ir niekinga sprautis į dirbtinius, vidutinybėms pritaikytus standartus.

Žmogiškosios energijos tvermės dėsnis lėmė, kad pastangas išėikvojus imitacinei produkcijai, vis mažiau jėgų, laiko, įkvėpimo liko autentiškam moksliniam darbu. Gal tai nuskambės ciniškai, bet mokslininkai visuomet apvynios aplink pirštą valdininkus, jei tik šie išprovokuos tokį elgesį. Apvyniojimo intelektualinė ir dorovinė kaina – jau kitas klausimas. Kontrolierių mulkinimo meną dešimtmetį tobulinę mūsų mokslininkai šiuos įgūdžius ima sėkmingai taikyti pretenduodami į ES Mokslo fondo lėšas. Čia mokslo falsifikavimas tampa toks rafinuotas, kad jį demaskuoti – tikrai ne vietinių valdininkų nosiai. Kai kas iš valdžios trina rankomis – esą svarbu, kad pinigai ateina į Lietuvos kišenę. Tačiau kaip tada su Lisabonos strategija *pavyti ir pra-*

¹⁴ Plg. Daugirdas, T., „Korupcija ‘akademiškai’...“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 6, p. 241–242.

¹⁵ Žr. Subačius, P., „Aukštasis mokslas žmogaus gyvenime, kūryboje, raidoje“, in: *Lietuvos aukštasis mokslas: diagnozė ir prognozė*, Vil-

nius: LLRI, [2003], p. 7–15.

¹⁶ Daugirdas, T., „Lietuvos mokslas...“, p. 166.

¹⁷ Žr. Subačius, P., „Universitetas: galvos ir pašaukimai“, in: *Kultūros barai*, 2005, Nr. 4, p. 13–17.

lenkti Ameriką? O rimčiau kalbant, – kokia prasmė atgavus iš Briuselio mūsų pačių įmokas, išskirstyti jas imitacinei veiklai?

Išorinė administracinė kontrolė nureikšmino vidinę akademinę bendruomenės išipareigojimą rūpintis moksliniu lygiu. Raginamas principingai atsiliepti apie vieną beviltišką disertaciją bene žymiausias Lietuvos filosofas neseniai tarstelėjo – tegu kontroliuoja ta įstaiga, kuri nepripažino mano knygos mokslo veikalu. Vargiai kas galėtų mane apkaltinti nostalgija sovietmečiui, todėl nesivaržau pacituoti brandaus socializmo laikais aukštojo mokslo ministro pareigas ėjusį Henriką Zabulį. Klasikinės filologijos profesorius, valdiškame darbe nepraradęs mokslinių kvalifikacijų ir jau pensininkas parašęs tarptautiniu mastu novatorišką studiją¹⁸, perduodamas Dariui Kuoliui ministeriją esą pasakęs: „Jaunasis kolega, atminkite, kad svarbiausi dalykai arba pasidaro savaime, arba išvis nepasidaro“. Savai me – tai be valdžios kišimosi. Profesorius Edvardas Gudavičius savo sukauptą istorinę išmintimi grindžią siūlymą Lietuvoje paskelbti valdiškos mokslo kontrolės moratoriumą kaip vienintelę galimą išeitį iš intensyviai gilėjančios krizės¹⁹.

Mokslo lygiu ir jo kėlimu, barjeriais nemokšiškumui ir niekdirbystei gali pasirūpinti tik pati akademinė bendruomenė. Pasirūpinti ne kaip nors bendrai, o atskirose mokslo srityse ir šakose, kur galioja unikalūs kriterijai, savi autoritetai ir specifiniai akademinio pripažinimo motyvai. „Bet juk čia visi pažįstami, čia svainių respublika, recenzijas rašo draugai draugams“, – jau girdžiu prieštaraujančius balsus. Žinoma, rimta tarptautinė ekspertizė, pirmiausia gamtos ir tikslųjų mokslų srityse, yra verkiant būtina. Tačiau mokslo tvarkytojai retai pajėgdavo ją užsakyti, dar rečiau – jos rezultatais nors šiek tiek pasinaudoti²⁰. Beje, valdininkai, šiandien vis dažniau kartodami: „tarptautinė kontrolė“, „tarptautiniai kriterijai“, – paprastai kalba taip, tarsi ta kontrolė būtų kažin kokia supervalstybinė administracinė instancija, viena iš Briuselio hidros ataugų. Reikia orientuotis ne į valdininkus ar specialią ekspertų kastą²¹, o tiesiog į mokslininkus, nes jei mokslininkas nėra ekspertas, jis nėra nė mokslininkas. Natūralų ekspertinį vaidmenį atlieka pasaulyje funkcionuojančios, pačių tyrėjų pastangomis susiformavusios akademinės bendruomenės, šakinės draugijos ir specialistų asociacijos, leidžiančias žurnalus ir rengiančias konferencijas. Jos turi savitus atpažinimo ir pripažinimo mechanizmus bei hierarchijas, kurių bemaž tobulą veikimą gerai su-

pranta tie, kurie su jomis susiduria. Civilizuotų valstybių valdžia minėtaisiais pripažinimo mechanizmais tiesiog pasitiki, o mūsų neleidžia jiems veikti, nes įveda kitus, biurokratinius kriterijus, nuo kurių karatams pritaikytos mokslinės kokybės svarstyklės sugniužta lyg uždėjus turginį svarstį.

Pagaliau, yra plotmė, kur mokslo kokybės bei rezultatyvumo vertinimas aiškus kaip du kart du – tai privačios, verslo ir nevalstybinių fondų lėšos, skiriamos taikomiesiems tyrimams bei inovacijoms. Prasmingiausias valstybės „kišimasis“ į šią sferą – maksimalus varžančių biurokratinių ir mokestinių barjerų pašalinimas, užuot kūrus ilgas studijas bei detalius planus, kaip tokio pobūdžio investicijas pagausinti ir kur jas nukreipti. Naiviam humanitarui nuolat kirba klausimas: kodėl apie valstybinio finansavimo stoką garsiausiai šaukia tie biotechnologijų, puslaidininkių, lazerių, stereochemijos specialistai, kurie deklaruoja, kad jų tyrimai yra tarptautinio lygio? Juk aukščiausio pripažinimo požymiai, pačių gamtamokslio atstovų teigimu, yra užregistruoti patentai, įtraukimas į didžiųjų užsienio fondų finansuojamas programas, publikacijos žurnaluose, kurių autorių darbai perkami globaliųjų korporacijų. Mokslininkai ir jų grupės, iš tiesų atitinkančios šiuos kriterijus, turėtų būti pertekusios lėšomis ir drovėtusi stoti į eilę prie elgetiško valstybės asignavimų davinio. Taigi arba deklaruojamas chemikų ir fizikų tarptautiškumas tėra menamas, arba mokslinių laimėjimų ir ekonominio efekto sąsaja ne tokia tiesioginė, kaip įrodo technokratai. O gal „akademinės geries vilkai“ tiesiog laikosi principo – atlupk, ką tik gali? Tegu ir iš ėriukų.

Pereikime prie *trečiosios ydingos prielaidos* – esą politikai ir valdininkai gerai pagalvoję, pasitarę gali nuspręsti, kokių mokslo sričių Lietuviai reikia, ir netgi pajėgūs prognozuoti, kokie tyrimai ateityje duos didžiausią ekonominę bei socialinę naudą. Šia prielaida grindžiamas dabartinis mokslo finansavimas tiesioginio valstybės užsakymo principu. Lėšų skirstymas per Mokslo ir studijų fondą bei vadinamosios priemokos institucijoms už užpernykščius mokslo rezultatus sudaro mizerišką asignavimų dalį. Valdžios žinojimas, ko reikia ir ko reikės, didele dalimi tėra bemaž Wilhelmo von Humboldto mokslų sistematizavimo laikus siekianti „visiems po truputį“ inercija. Taip pat pasidavimas bene sėkmingiausių Lietuvos lobistų – Rektorių konferencijos²² ir Institutų vadovų konferencijos – įtakai.

Į institucijas, o ne mokslininkus ir jų grupes nukreip-

¹⁸ Zabulis, H., „Veikalas ir jo epocha“, in: *Knygelė apie pakylėtumą kažkada Longinui priskirta*, Vilnius: Aidai, 1997.

¹⁹ Žr. „Pokalbis apie humanitarinių mokslų būklę“, in: *Kultūros barai*, 2006, Nr. 10, p. 12.

²⁰ Iki šiol linksniuojamas 1996 m. Norvegijos mokslo tarybos ekspertų atliktas Lietuvos mokslo būklės vertinimas *Evaluation of Rese-*

arch in Lithuania, kurio aštuonios svarbiausios rekomendacijos liko iš esmės neįgyvendintos, nors nežinia, ar jų realizavimas būtų buvęs vaisingas humanitarinių ir socialinių mokslų srityje; žr. <http://www.mokslas.lt/content/documents/general/document959.pdf>.

²¹ Žr. Subačius, P., „Skiedros ir naujagimiai, arba Įsismaginę ekspertai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 11–12, p. 599–604.

ti, už stabilų rutininį funkcionavimą, o ne idėjas skiriamais finansiniais srautais paverstą mokslinę konkurenciją grynai institucine konkurencija. Buvo užkardytas nepriklausomų mokslinių grupių kūrimasis. Dėl institucijų pasiimamo „administravimo nuošimčio“ ir biurokratinių trukdžių į tarptautines grupes išitraukusiems tyrėjams tapo vis naudingiau atsisakyti nacionalinės afiliacijos, o tai – dar viena emigravimo paskata.

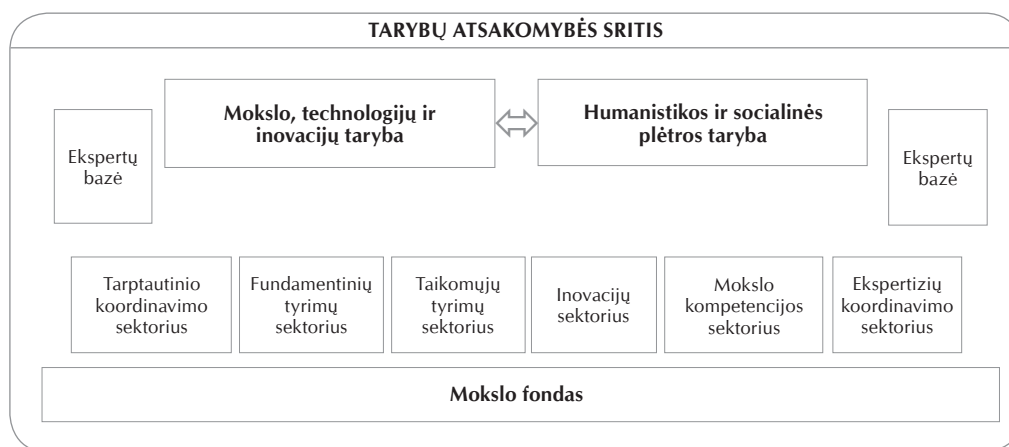
Pagaliau, institucijos ne tik parazituoja mokslininkų sąskaita, bet kartais tiesiog gadina jų darbo rezultatus. Jau ne vieną kartą susidūriau su atveju, kai kurio nors universiteto leidykla, iš principo nepajėgianti parengti kokybiškos knygos, tiesiog terorizuoja jos autorius, tačiau universitetas neleidžia vadovėliui ar monografijai valstybės skirtų ir institucijai pervestų lėšų panaudoti kurioje kitoje leidykloje. Ar ne paradoksas, kad bendruoju leidybos lygiu Lietuva teisėtai didžiujasi net senųjų Europos šalių kontekste, tačiau dauguma universitetinių leidyklų lygiuojasi į Zimbabvės produkciją. Blogiausia, kad mokslininkai yra paversti šių parazitujančių kontorų įkaitais. Tai tik vienas pavyzdys, jog akademinės laisvės principas praktiškai realizuojamas maždaug tokiu mastu, koku sovietai laikėsi Helsinkio akto.

Veikiančios poįstatyminės normos byloja, kad mokslines problemas tyrinėjantis asmuo ar keli asocijuoti asmenys valstybės nėra laikomi akademinės laisvės subjektu – toks statusas iš esmės pripažįstamas tik institucijoms. Niekas nepasikeis, jei nebus suvokta,

mų srities, būdo ir jų rezultatų skleidimo formos pasirinkimą. Ji vienintelė leidžia kreipti mokslo pažangą ir užčiuopti proveržio sritis, pranokstančias seiminius ketverių metų laikotarpius. Tik išties ką nors atradę bei išradę suvokia, kaip išsiplėtė neatrastų dalykų sfera, ir išdrįsta rizikingai žengti į jokiose klasifikacijose nenumatytas pažinimo sritis.

Akademinė laisvė – tai ir galimybė nevaržomai, be diskriminacijos konkuruoti teikiant tyrimų sumanymus mokslą finansuojantiems fondams. Pagaliau, akademinė laisvė – tai žinojimas, kad gavus valstybės ar konsoliduotą paramą bus galima pakankamai ilgą – penkerių ar net septynerių metų – laikotarpį nesiblaškant dirbti vien prie projekto, kad niekas nepersekios smulkmeniškais tikrinimais, tačiau pabaigus reiks pateikti apčiuopiamus ir realiai mokslo pasaulyje kotiruojamus rezultatus, nes antraip visiems laikams busi išmestas iš šios lygos.

Norint išvengti nenumaldomai artėjančio akademinio kracho, būtina sisteminė reforma, nes be studijų pertvarkos neįmanoma pertvarkyti mokslo, o be mokslo valdymo pertvarkos finansavimo srautų kaita ir asignavimų didinimas neduos pozityvaus efekto. Paminėsiu tik kelis siūlymus, dėl kurių esama gana plataus sutarimo ir kurie leistų iš viršaus tvarkomam, bet nesutvarkomam mokslo pasauliui pačiam persirikiuoti pagal vidinius dėsnius ir visuomenės, o ne valdžios poreikius. Svarbiausia mokslo valdymo transformacijos į valdymąsi gairė – susieti plėtros prioritetų, valstybinio

Schema Nr. 1

kad būtent mokslininkas ir mokslininkų grupė, vienijama bendros pažinimo problemos ar metodologinės prieigos, bendrų akademinės principų bei siekių, yra vieninteliai subjektai, turintys ir galintys deramai naudotis akademinės laisvės. Ši laisvė apima ne tik tyri-

finansavimo ir (tik!) bendriausių akademinės kompetencijų nustatymo funkcijas vienoje institucijoje. Pagal Skandinavijos šalių pavyzdžius tai galėtų būti *dviejų Tarybų ir joms subordinuoto valdininkų korpuso struktūra* (žr. schemą Nr. 1). Sukurti šią struktūrą reikėtų panaikinti visas kitas dabar veikiančias ir minėtas funkcijas atliekančias institucijas²³ arba radikaliai susiaurinti jų galias. Tarybos turėtų vieną administraci-

²² Plg. Daugirdas, T., „Rektorių paslaptis“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 10, p. 441–442.

nį aparatą, sudarytą iš sektorių pagal tyrimų rezultatų taikymo pobūdį ir kitas veiklos kryptis. Joms būtų pavaldus valstybinis Mokslo fondas.

Svarbu argumentuoti būtent dviejų Tarybų būtinybę, nes skirtingose šalyse sėkmingai veikia įvairūs modeliai. Lietuvoje jau sulaužyta tiek iečių dėl mokslų specifikos²⁴, kad čia prie šių argumentų negrįšiu. Nurodysiu du elementarius – psichologinį ir tarpvalstybinio konteksto – motyvus. Viena, destruktivu versti humanitarus ir gamtininkus posėdžiauti drauge, jei tarp jų tvyro nemažėjantis priešiškas bei įtarumas²⁵. Gal su laiku emocijos nuslops, bus atpažinti vienijantys dalykai, ir Tarybos susijungs savo noru. Antra, gamtos mokslų ir technologijų plėtra yra laikoma bendru ES reikalu, todėl finansavimo, specializacijos, vertinimo ir kiti mechanizmai veikia ar turės veikti nelabai priklausomai nuo šalies narės norų bei politikos. Socialiniai mokslai tik iš dalies pakliūva į ES bendrųjų interesų ir mechanizmų veikimo sferą, o humanitarinių tyrimų raida, jų finansavimas ir taikymas yra iš esmės rezervuotas nacionalinei kompetencijai. Taigi ir valdymo – valdomosi – mechanizmai negali būti homologiški.

Svarbu paminėti siūlomus Tarybų sudarymo principus. Mokslininkai į jas turėtų būti renkami ne institucijose ir atstovautų ne joms, o savo profesinei bendruomenei, t. y. visi mokslų laipsnį turintys lingvistai išsirinktų lingvistą, matematikai – matematiką. Šiuos rinkimus organizuojant svarbus vaidmuo tektų nepriklausomoms mokslų šakų draugijoms, pavyzdžiui, Nacionaliniam istorikų komitetui ar Psichologų sąjungai. Į Mokslo, technologijų ir inovacijų Tarybą trečdalį narių deleguotų verslo plačiaja prasme asociacijos, o į Humanistikos ir socialinės plėtros tarybą – socialinių ir kultūrinių interesų asociacijos. Dar vieną trečdalį Tarybų narių skirtų Seimas ir ministerija, pirmiausia šių skyrimų ir atšaukimų keliu prisiimdami politinę atsakomybę už mokslo valdymą.

Visos vyriausybės žada specialų dėmesį mokslui. Idantnuostatabūtųapčiuopiamairealizuota, fundamentaliems, strateginiams šios sferos klausimams spresti ir valdžios ryšiui su akademinio pasauliu užtikrinti derėtų įkurti daugelyje šalių veikiančią *Mokslo politikos komitetą*. Jis būtų pranašesnis už įvairias laikinas, „iš pažįstamų“ bei lobistų sudaromas ir be tęstinės atsakomybės išsivaikštančias darbo grupes. Komitetui, kuris neturėtų atskiro aparato ir būtų aptarnaujamas Vyriausybės kanceliarijos, priklausytų Premjeras, trijų

ar daugiau ministerijų vadovai bei po tris atstovus iš abiejų Tarybų.

Dar vienas verkiant būtinas valstybinės mokslo ir studijų sistemos elementas – Akademinės etikos ir procedūrų ombudsmeno pareigybė. Tarybų teikimu Seimo skiriamo pareigūno sprendimai dėl plagiatų, laipsnių teikimo ir konkursų procedūrų pažeidimų būtų privalomi visoms akademinėms institucijoms. Svarbu pabrėžti, kad ombudsmenas nenustatinėtų kriterijų ir neorganizuotų revizijų. Jis tik tirtų pranešimus apie mokslo institucijų skelbiamų, prisiimtų taisyklių bei kriterijų nesilaikymą.

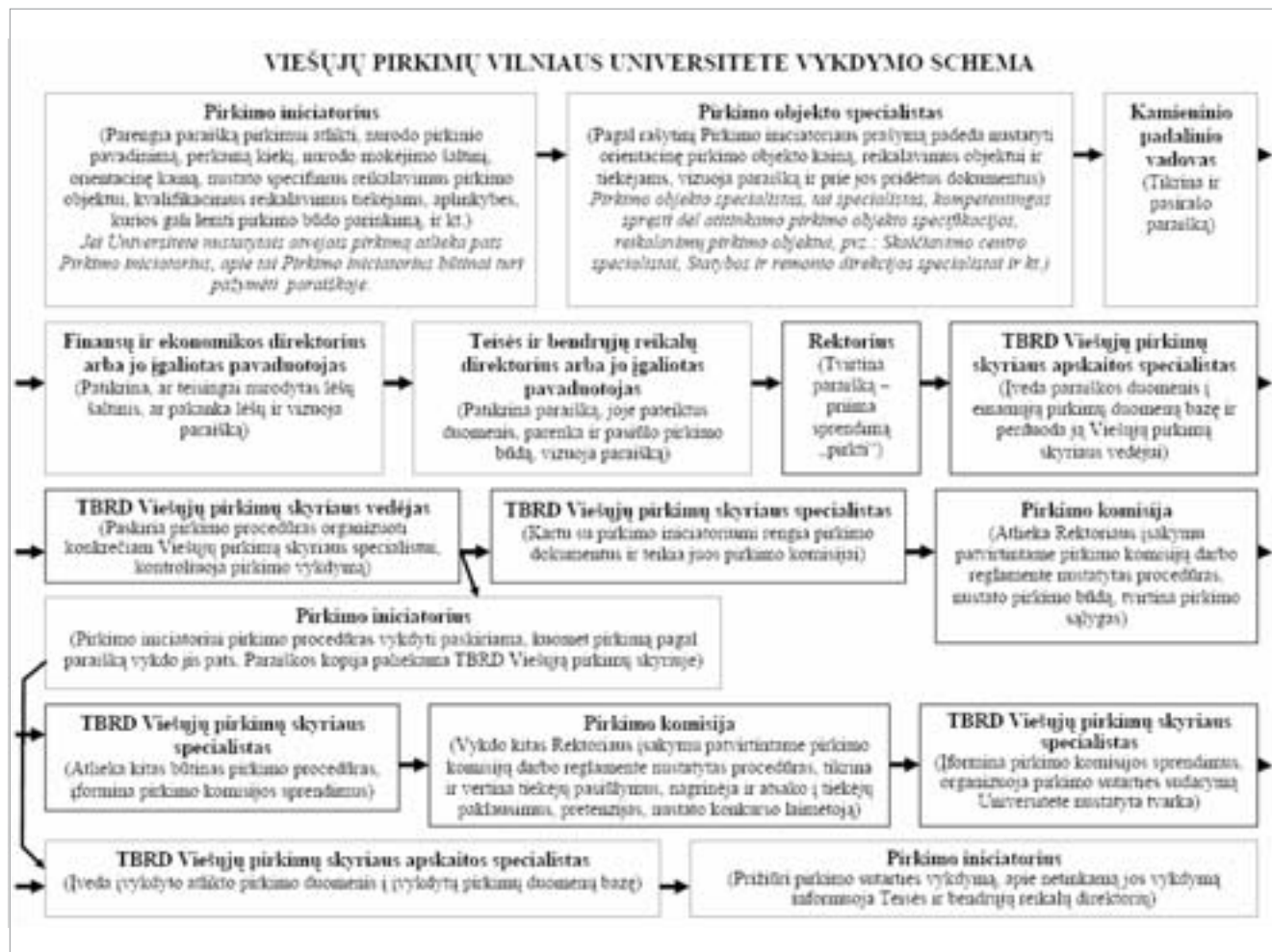
Ypatingos politinės valios prireiks jau seniai pribrendusiam sprendimui – atsakyti didžiosios dalies tiesioginių valstybinių užsakymų mokslo tyrimams ir finansuoti juos projektų pavidalu asignavimus skiriant konkursų keliu. Mokslininkai, jų grupės, įvairaus pavaldumo (taip pat ir privačios bei nepriklausomos) institucijos, jų konsorciumai keldami aiškius tyrimų tikslus, turėtų konkuruoti visiškai lygiomis teisėmis. Išimtis – fundamentiniai tyrimai, kurie natūraliai suaugę su universitetinėmis magistrantūros ir doktorantūros studijomis, tikriausiai, šios studijos neįmanomos be fundamentalaus mokslo ir juo sistemingai užsiimančių žmonių. Tačiau į studijų kaštus įtraukiama dotacija fundamentiniams mokslams taip pat turėtų būti papildoma iš konkursinių lėšų. Artimiausią dešimtmetį, o gal ir ilgiau prasminga pozityviai skatinti nacionaliniu požiūriu svarbias, bet silpnas sritis, būtinas darniai socialinei ir kultūrinei valstybės raidai – remti šių sričių mokslininkų dalyvavimą užsienio konferencijose, tarptautinių konferencijų rengimą Lietuvoje, vizituojančių profesorų ir redkolegijų darbą, leidybą. Tokia parama bus visuomet reikalinga toms humanitarinių ir socialinių mokslų šakoms, kurios nepatenka po ES tyrimų plėtros „skėčiu“.

Drauge būtina pereiti prie ilgalaikio (5–7 metų) konkursus laimėjusių projektų finansavimo, apimančio personalo, įrangos, rezultatų sklaidos apmokėjimą. Pasitikėjimas akademinės bendruomenės nariais, išvadavimas iš kliecinčio minotauro kūrinį primenančios viešųjų pirkimų bei administracinių derinimų tvarkos (žr. schemą Nr. 2) leistų mokslininkams laisvai rūpintis geriausiu lėšų panaudojimu tyrimo vaisiams subrandinti. Tik vertinant galutinį rezultatą turi įsijungti kontrolės mechanizmai, o tarptautinių ekspertizų išvados, išskyrus lituanistiką ir kai kurias kitas humanitarinių mokslų sritis – tapti privalomomis priimančiomis sprendimus dėl finansavimo ateityje.

²³ Studijų kokybės vertinimo centras, Lietuvos mokslo taryba, Lietuvos mokslų akademija, Mokslo ir technologijų departamentas, Studijų departamentas, Investicijų ir inovacijų departamentas, Mokslo ir studijų fondas, Aukštųjų mokyklų bendrųjų vadovėlių leidybos komisija, Tarptautinių mokslų ir technologijų plėtros programų agentūra, Mokslo, technologijų ir inovacijų plėtros komisija.

²⁴ Žr. Augustinaitis, A., „Informacinė žinojimo sandara“, in: *Informacijos mokslai*, 2002, Nr. 21.

²⁵ Pakviestas pakomentuoti šį pranešimą Lietuvos mokslo tarybos pirmininkas prof. Eugenijus Butkus trumpame žodyje tris syk pakartojo, kad mokslo imitacija bei falsifikacija užsiima tik humanitarinių ir socialinių mokslų atstovai.

Schema Nr. 2. Paviešino Užsienio lietuvių mokslo forumas su komentaru: *Štai tokia procedūra galioja norint nusipirkti, pavyzdžiui, replės. [...] Jei duoną ir sviestą reikėtų pirkti laikantis tokios procedūros, visi jau seniai būtume išmirę badu*

Gal į pilnametystę artėjanti valstybė pagaliau ras jėgų pripažinti, kad ne dėl kurios nors partijos ar vyriausybės, ne dėl paskiro įstatymo ar vienos institucijos kaltės, o dėl neištaisomų sisteminių mokslo administravimo bei finansavimo ydų akademinį organizmą ištiko kolapsas. Politinės viršūnės turi suvokti bei sutarti, kokių dalykų valdžia iš principo nepajėgi tvarkyti. Atsisakyti centralizuoto diplomų kokybės vertini-

mo bei laipsnių pripažinimo procedūrų, supaprastinti laipsnių sistemą reikėtų, kad tai paliekama tarptautinės bei privačios akreditacijos, studentų ir darbo rinkos, visuomeninių organizacijų ir visuomenės kritikų, pirmiausia – *pačių mokslininkų* atsakomybei. Valstybei lieka išpareigojimas išardyti geležinį narvą ir teikti giliai sergančiai akademinėi bendruomenei visą reabilitacijai būtiną finansinę pagalbą. ❏

Naujasis ŽIDINYS
 學AIDAI
<http://www.aidai.lt/zidinyas>

Naujaisio numerio turinys internete | rinkiniai tekstai | galimybė komentuoti straipsnius
 išsamus „Aidų“ leidyklos knygų katalogas | „Knygų aidų“ turiniai | autorių katalogas

SĄMOKSLO TEORIJA? NE, TIKSLŲ SIEKIMO PRAKTIKA

(Apmatai pokalbiui)

Vytautas Landsbergis

Sąmokslų teorija – menkinanti samprata (tik teorija, nuo gyvenimo atitrūkę dalykai, ne tikrovė). Be to: „Teorijų“ kūrėjai...

Sąmokslų *praktika!* Štai kas. Tokia tai Sausio 13-osios *įvykių* seka: išorės agresija plus vidaus sąmokslas. Dvigubas. *Iš faktų*, mieli ponai. (Žr. Nerijaus Šepčio knygą apie MRP arba Molotovo–Ribbentropo paktą – istorija skaitoma iš faktų, ne iš tekstų.)

Todėl ir tema tebus ne sąmokslų, bet: *Tikslų siekimo praktika.* (Sąmokslai joje – tik vienas *būdu*.)

Tikslai politiniai:

globaliniai, pasauliniai;

ir

vietiniai – geopolitiniai (į/per kaimynus).

(Kadangi) vyraujanti yra *viešpatavimo plėtra*

(+ laikina, tuščia „gerovė“).

Jos alternatyva: *žmoniškumo plėtra* – vis labiau išstumiama.

Taigi pirmoj vietoj *politika* ir politiniai tikslai... Kame? *Šachmatų lentose*. (N. Šepetys: Stalinas šachmatininkas; G. Žemkalnis: sovietų jėga – geriausi pasaulyje šachmatininkai). Didžiosiose (Eurazija – Euratlantika) ir *mažosiose* kaip Lietuva (didžiosios dalelė) lentose, ten vyksta lošimas.

(Kiekviena lenta: ir laukas, ir laukeliai).

Tikslas bet kurio masto *šachmatų* lentoje: *užvaldyti lauką – erdvę, palaužti* (kito atsparumą), *sunaikinti. Matas!* (tarptautinis žodis).

Priemonės: *įsitvirtinti* erdvės centre, mažinant varžovo erdvę;

įsitvirtinti įtakos laukuose ir linijose (atitinkamai: postuose, struktūrose);

(visą laiką) turėti *iniciatyvą* ir primesti *savo* žaidimą.

Erdvės yra dvi: vertybinė ir bevėrtė (visuotiniu demokratijos požiūriu).

(Komunistinės ir pokomunistinės, demokratiją vėl atmetusios, Rusijos siekis ir praktika: plėsti bevertę erdvę.)

(JAV ideologija – plėsti demokratijos erdvę – vėlavai suvokta būtinybė.)

Lietuvai artimesni patirties pavyzdžiai:

Rusijos *energetinė erdvė* ir „Mažeikių nafta“;

(Lietuvoj) Europos ar Rusijos *kultūrinė erdvė*?

(Lietuvos) *politinės erdvės* pasirinkimas.

Būtent:

Kovo 11-oji ir *kas toliau*. Nepamirštant, kad politika yra kultūros vektorius.

Rusijos geopolitiniai hegemoniniai *tikslai* šimtmečiais nesikeičia – tai *ne teorija*. Praktika, faktai. Viltys, kad Rusija keisis ir turės kitų, kitokių tikslų (kitą tapatybę?), tarkim, dvasinių kultūrinių, vidinės papročių gerovės – tos viltys gali būti pamirštos. Labai ilgam. Žr. deržavos praktiką.

Plg. *Vokietiją*, ilgus amžius turėjusią „Drang nach Osten“, t. y. panašių hegemoninių *tikslų*. Ją sustabdė tik baisūs pralaimėjimai. (Ar jau?)

Rusiją sustabdys tik *trečiasis žlugimas*; bet kiek ir kas ligi to liks iš Lietuvos? Ir kas liks iš Europos? (Ar norim išlikti?)

Šiuo metu Rusija patiria „pažeminimą“ ir išškų (pagal hegemonistų smegenis) – mat atstumta nuo *Baltijos jūros*. Priešai ir *Lietuva pakenkė!* (Kiek mūsų politikų jaučia dėl to pasąmoninę „kaltę“, trypčioja, atsiprašinėja...) Užtat Rusijai negaila jokių pinigų, jokių prasiškerbimo ir papirkimo pastangų *sugrižti kitaip*.

Padedą Vokietijos moralinis silpnumas ir vokiškoji Europos išdavystė. MRP grįžta nauju pavidalu, dar pavojingesniu negu 1939 metais. Vokietija atiduoda ne tik Baltiją, ne vien tarpines „trukdančias“ valstybes – limitrofos, bet ir pati save.

Šrioderis – gobšus pliuškis (čia dalinis pateisinimas, žmogus nesuvokia, ką daro), kuriuo Putinas pasinau-

dojo; bet lemia vokiečių oligarchai – didžiosios kompanijos, nuo kurių ten priklauso visas kairės ir dešinės politinis spektras.

O kiek Lietuvoje tokių *Šrioderių*? Užleidžiančių *erdvę iš gobšumo* pinigams arba valdžiai? Puoselėjančių prisitaikymo, pasidavimo (lemčiai?), naudingo *klapčiu-kizmo sindromą*?

Kur ta mūsų didžioji, patrauklioji sostinė? (Paryžius ar Maskva?) Kuri „elito“ vienintelė užsienio kalba? (Dar neseniai skambėjo pikti protestai, kad į „Mažeikių naftą“ ateina svetimi, amerikoniai, o štai rusai būtų *savi*.)

Ko Lietuva verta?

Vytauto Pociūno testas Lietuvai. (Atsiprašau artimųjų.)

Ar jai reikia besąlygiško, patriotizmu motyvuoto, bebaimio gynėjo? – Ne. Nebūtinai. Kartais dar ir trukdė. (Dėkim į pašalį.)

Ar Lietuva stoji ginti savo žuvusio kario ir *savo pačios garbės*, o pirmiausia – kautis dėl tiesos?

Ne, kadangi jau ryškėja esminiai kapituliacijos punktai. (Tiesos ieškojimas – Lietuvos priešas!)

„Nieko negalėsime nustatyti be Baltarusijos“ KGB „išvadų“. (LGP, Lietuvos generalinė prokuratūra). LGP turės remtis (taip sakė) Baltarusijos KGB išvadomis...

Tai ne tik dabar. Lietuvos teisė, dorovinė erdvė ir tyrimo iniciatyva buvo *atiduotos iš karto*.

Ar kas nors protestavo, ar kategoriškai reikalavo, kad tyrimas iš karto ir kambaryje būtų Lietuvos (žuvo diplomatas!), kad aukšto pareigūno kūnas būtų iš karto atiduotas Lietuvai?

Šiurpu skaityti, kad Lietuvos tyrėjai atsirado Breste *po kelių dienų*.

Ir dabar mūsų GP prasitrynė akis – „jau nieko negalėsime nustatyti“, nes pirmoji *dirbo* Baltarusijos KGB. Netgi sako: „*turėsime* remtis“ lukašenkinės Baltarusijos KGB išvadomis...

O Lietuvos vykdomoji valdžia dar iš anksto skelbė: *mes visiškai pasitikim* (kuo? – Baltarusijos KGB).

Aš, pavyzdžiui, visiškai nepasitikiu. Daug *elgesio* faktų tiesiog rodo kaltę, „pūkuotą snukutį“ (katinas *nežinojo*, kas sudraskė kanarėlę, bet...).

Tokie yra melavimas, nepranešimas, pelnytas požiūris į Lietuvos veršius, gandai-grąšymai, laiko tempimas savo „versijai“, kad kiti tūpčiotų.

O veršiai lauks ir *remsis* būsimos klastotės rezultatais. (Plg. latvio, lenko diplomatų istorijas, Minsko redak-

Lietuvos Brastos (Bresto) tvirtovė. Baltarusiškas banknotas

cija.) „Mes dar labiau suniekinsim jūsų Pociūną. – Gerai, laukiame jūsų išvadų.“

Dar pastebėjime, kiek iškart atsirado dūminių bombų, nukreipiančių dėmesį dalykų, pijarinių manevravimų pačioje Lietuvoje!

Siekiami pakeisti vertybinę sampratą, atseit, „emocijos“. Lyg sakytų:

– Ne toks jau ir svarbus tas Pociūnas – „vieno pareigūno karjeros vingiai“, – tik nelieskit VSD *vadovybės!* (visos, t. y. D. Jurgelevičiaus).

Štai ir visa vertybinė erdvė, kurioje sėdime. Mažame pilkame laukelyje. (2006 09 28) ☒

Lotte Rienecker, Peter Stray Jørgensen

☒ AIDAI

KAIP RAŠYTI MOKSLINĮ DARBĄ

*Knyga **Kaip rašyti mokslinį darbą** – tai parankinė knyga apie rašto (kursinius, bakalauro, magistro) darbus. Pagrindinis knygos adresatas – aukštųjų mokyklų studentai, tačiau kaip metodinė knyga ji taip pat labai pravarti universitetų, aukštesniųjų mokyklų dėstytojams, mokytojams.*

*Mokslinio darbo rašymo idealai knygoje **Kaip rašyti mokslinį darbą** dėstomi labai pedagogiškai ir sistemingai, visiems priinama kalba. Čia kalbama tiek apie rašymo procesą, tiek apie patį produktą – rašto darbą.*

*Knygos **Kaip rašyti mokslinį darbą** autoriai – žmonės, turintys daugiametę studentų konsultavimo patirtį ir ne vienus metus rengiantys įvairiausių mokslinio darbo rašymo kursų aukštesiosiose bei aukštesniosiose mokyklose. Visi jie dirba (arba yra dirbę) Kopenhagos universiteto Mokslinio darbo rašymo centre.*

DU LIUDIJIMAI APIE 1610 M. DIDJŲ VILNIAUS GAISRĄ

Lietuvos sostinę gaisrai niokojo ne kartą – tai buvo viena didžiausių miesto nelaimių, neretai suprantama kaip Dievo baismė už jo gyventojų nuodėmes. Ypač gerai žinomi vienas po kito kilę XVIII a. gaisrai, galutinai pakeitę senojo miesto veidą, tačiau ir ankstesniais amžiais ugnis yra pasiglemžusi daugybę Vilniaus namų, šventovių, rūmų ir juose sukauptų brangenybių. Istorijos šaltiniuose dažnai minimas 1610 m. Vilniaus gaisras, po kurio pelenais pradingo daugybė gotikinės architektūros statinių, Viduramžių meno kūrinių bei buitines rakandų. Du toliau pateikiami gaisro liudytojų pasakojimai ne tik apibūdina miesto nuniokojimo detales, bet ir padeda geriau suprasti XVII a. pradžios Vilniaus gyventojų nuotaikas, atskleidžia skaudžią nelaimę politinių ir religinių to meto įvykių fone.

Vieno iš pasakojimų autorius – italas kunigas Alessandro Cilli (apie 1565 – po 1636), XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje daugiau nei porą dešimtmečių gyvenęs Lenkijoje ir LDK, tarnavęs Zigmanto Vazos dvare italų kalbos sekretoriumi bei giedojęs rūmų kapeloje¹. 1610 m. gaisro metu jis buvo Vilniuje, o patirtus išpuolimą vėliau aprašė 1627 m. Pistojoje publikuotoje knygelėje, pasakojančioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos karo su Maskva (dėl Smolensko) istoriją². Autoriaus prisiminimų vaizdingumas, pasakojimo emocingumas neužgožia konkretumo bei įdomių detalių, kurios keiliais gražiais štrichais papildo XVII a. pradžios vilniečių charakteristiką. Kitas nepaprastai spalvingas ir detalių gausus 1610 m. gaisro aprašymas išliko Vilniaus jėzuitų kolegijos 1610 m. metiniame laiške ordino vadovybei³. Gaisro aprašymas užima didžiąją šio laiško teksto dalį⁴.

Cilli tekstą iš italų k. vertė Rūta Janonienė; jėzuitų laiško ištrauką iš lotynų k. vertė Mintautas Čiurinskas.

¹ *Dizionario biografico degli italiani*, t. 25, Roma, 1981, p. 511–513.

² Cilli, A., *Historia delle sollevationi notabili sequite in Polonia gl'anni del Signore 1606, 1607 e 1608. E dell'ationi Heroiche e memorabili imprese fatte in Moscovia dall'Invittissimo Sigismondo III Re del Gran Regno di Polonia e de Sveti, Gotti e Vandali Re Hereditario [...]*, Pistoia, 1627, p. 106–120.

³ *Annuae litterae Collegii Vilnensis (1610)*, ARSI, Lith. 38, f. 48r–50r. Nurašyta iš negatyvinės fotokopijos Lietuvos Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių ir retų spaudinių skyriuje, f. 29, b. 1425, f. 48r–

ALESSANDRO CILLI APIE GAISRO NUOJAUTĄ IR JO PADARINIUS

Per Švenčiausiojo mūsų Viešpaties Kristaus kūno iškilnę, kurią šiame mieste dvasininkija ir miestiečiai rengia kuo gražiausią, prabangiausią, panaudodami nepaprastai brangius audinius, figūras, triumfo vežimus, vaizduojančius visą Senąjį ir Naująjį Testamentą, ir kuriai vadovauja bei ją tvarko didžiai gerbiami tėvai jėzuitai, tas tipas⁵, viduryje didelės minios, susibūrusios prie vieno iš altorių, kurių keletas statoma gatvėje, nes procesija būna gana ilga, o juose išstatomas Švenčiausiasis Sakramentas ir jam pagerbti giedami himnai bei giesmės, išdrįso prieš jį [*Švč. Sakramentą, – R. J.*] paleisti liežuvį, tarsi norėdamas savo eretiškais žodžiais pademonstruoti savo piktadarybę ir trokšdamas sukelti riaušes ar maištą. Kalbant apie mane, – aš perspėjau monsinjorą nuncijų, o šis – jos didenybę karalienę [Konstanciją], kuri netoliese pamaldžiai ėjo procesijoje, apsupta daugybės muškietininkų. Jos didenybė įsakė, kad eretikas būtų suimtas ir uždarytas kalėjime. Kitą rytą [jis] mirė, ir jam, kaip sakyta, buvo nupjautas liežuvis. Kaip pavyzdys kitiems jo galva su liežuviu burnoje buvo padėta aikštės centre, ant aukštos kolonos, kuri čia stovėjo panašioms ar kitokiems svarbiems atvejams ir įvykiams. Dėl to šie eretikai buvo išgašdinti ir įbauginti, o kartu iki įsiūčio užsidegę prieš jos didenybę. Jų susirinkimuose ir sambūriuose atrodė, kad nenori ir nesiekia nieko daugiau, tik pasibjaurėti ir piktintis jos didenybe. [...] Vienam iš šių minėtų rusėnų⁶, beje, žymiam ir galingam miestiečiui, kuris, saviškių Vilniaus dvasininkų paskatintas, pranešinėdavo tiems iš Smolensko, kada kas daroma ar kalbama prieš juos, buvo nukirsta galva, o jo kūnas ketvirčiuotas ir pasmeigtas ant keturių baslių laukuose kitiems parodyti ir pagąsdinti.

50r. Už šaltinio nuorodą nuoširdžiai dėkojame dr. Liudui Jovaišai.

⁴ Netikslus šio teksto vertimas ar veikiau atpasakojimas lietuviškai yra paskelbtas knygoje: Čaplinskas, A. R., *Vilniaus gatvių istorija: Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės*, Vilnius, 1998, p. 24–25; perspausdintas kn.: *Vilniaus miesto istorijos dokumentai: Vilniaus miesto istorijos skaitinių chrestomatija*, Vilnius, 2003, p. 171.

⁵ Turimas omenyje Vilniuje gyvenęs italas protestantas Lorenzo Franchi da Civaldal del Frioli.

⁶ Autorius vartoja žodį *ruteni*.

Esant tokiai padėčiai ir dideliam eretikų bei schizmatikų nepasitenkinimui, Vilniaus miestiečiai, kuriems karalienės nurodymu buvo pavesta rūpintis miestu, kartu su ponu Lenkijos pakancleriu ir kitais nuolat mieste buvusiais ponais, dėl baimės ir įtarimų, kad gali kilti kokie nors neramumai ir riaušės, o ypač baiminantis galimo gaisro, atidžiai sekė, kad mieste nesirinktų sektantai [...]. Todėl šie miestiečiai siūsdavo naktimis į miestą patruliuoti tris kareivių kuopas. Grasinant didelėmis bausmėmis buvo paskelbtas visuotinis įsakas prižiūrėti ugnį ir kiekvienam savo namuose turėti bei laikyti įvairius indus bei kubilus, pilnus vandens. Buvo labai stropiai siekiama išvengti minėto pavojaus [...]. Tarsi pranašaujant ateities nuostolius, o gal parodant, jog vis tiek bus pagal Dievo, baudžiančio už mūsų nuodėmes, valią, prieš šešias savaites miesto priemiesčius apėmusi ugnis sunaikino virš trisdešimt namų, o truputį vėliau antrą kartą mieste kilęs gaisras padarė ir dar daugiau nuostolių. Dėl to visi buvome tiek įbauginti, jog dėl mažiausios priežasties atrodydavo, kad jau girdime šaukiant kilus gaisrą, tad gerai į dėžes ir skrynias sudėtus ir užrakintus daiktus nešdavome slėpti į saugiausias vietas, tokias kaip bažnyčios, gilūs požeminiai sandėliai ir rūšiai su skliautais, su geležinėmis durimis, kaip yra įprasta šiuose kraštuose. Kadangi dauguma namų ar bent jų vidinių patalpų pastatyta iš medžio, dėl minėto ugnies pavojaus nuolat gyvenome baimėje, laikydamiesi įprastinių atsargumo priemonių ir kalbėdami šiam tikslui prelado paskirtas kasdienes maldas.

Ir štai minėtos birželio paskutiniosios dienos ryte, apie dvyliką valandą, pasigirdę liaudies šauksmai ir varpų dūžiai, pranešantys apie ugnį, dėl minėtų priežasčių visus taip išgąsdino, kad negalvota apie nieką kita, kaip tik apie savo gyvybės gelbėjimą. Apėmė suprantamas išgąstis, nes pakilęs didelis vėjas ir liepsnas, ir kibirkštis pernešdavo toliau nei mylią nuo tos vietos, kurioje gaisras prasidėjo. Tai atsitiko kepėjo name točioje miesto dalyje, kur visi aplinkiniai namai buvo mediniai ir pilni sausos medienos, paruoštos alui (*ceruosa*) virti ir degtinei (*acqua vite*) gaminti, todėl buvo neįmanoma, netgi dedant didžiausias pastangas, suteikti jokios pagalbos; tad, ugniai viską apėmus taip, kad nesimatė nieko daugiau, vien liepsnų dūmai ir ugnis, viską metus buvo žiūrima tik kaip išgelbėti gyvybę su tuo trupučiu, ką galima buvo išnešti ant pečių. Todėl visa liaudis, ir vargšas, ir turtingas, pasitraukusi ant kalvų už miesto, stovėjo kiekvienam stebei-

lijantis, bene pamatys liepsnojančią savo turta kartu su namu, ir negalint suteikti nė mažiausios pagalbos, ta ugnis ir tos liepsnos kėlė tokį karštį, kad niekas negalėjo prie jų prisiartinti per daug žingsnių. Laimei, jos didenybė karalienė ir ponai bei senatoriai turėjo daug tarnų ir kareivių, kurie savanoriškai nėrėsi iš kailio, kad ugnis neprasisemelktų į pilį ir jo didenybės rūmus; kadangi ji apėmė bokštą ir kupolą, kur buvo gražiausias laikrodis, o iš čia persimetė į bažnyčią per koridorių, kuris veda į pilį, tai karalienė buvo priversta su visu savo dvaru, ponais ir senatoriais išeiti per Tiltovartus ir, persikėlus per upę, pasitraukti į vilą, esančią už mylios nuo miesto, ir tenai pasilikti daugeliui dienų, kol bus sutvarkytos kitos pilies menės (kadangi dėl jo didenybės gvardijos kareivių, kurių įprasta ištikimybė tą dieną buvo išbandyta, uolumo ir pastangų ugnis nepadarė didelės žalos), ir kol išsisklaidys tvaikas bei smarvė, kuri jautėsi visame mieste nuo sudegusių gyvulių – karvių, veršių, kiaulių, naminių paukščių ir kitų, kuriuos net matyti buvo koktu.

Sklido ugnis, kaip sakyta, degindama ir prarydama viską – didžiausius ir aukščiausius rūmus, bažnyčias, bokštus ir varpines, ir, pagaliau, patys didžiausi ir sunkiausi varpai sunykdamo, išsilydydamo, kaip nyksta ir

LDK trys grašiai su Zigmanto III Vazos portretu. Aversas. Reversas. 1595. LNM

lydosi vaškas; vėliau, matydamas [juos] taip ištirpusius, nukritusius, metalą ištekėjusį virš sugriuvusių, ugnies nuniokotų mūrų, buvau suglumęs iš nuostabos. Tačiau čionykščių žmonių prigimtį ir būdą menkai patyręs minėtas monsinjoras nuncijus Francesco Simonetta dar labiau nei aš stebėjosi didžiule jų ramybe ir tolerancija, kad taip parblokšti ir iškankinti, matydami ugnies ryjamus tuos menkus turtus, kuriuos turėjo, vis dėlto atrodė džiugūs ir patenkinti, ir visi atsidavę Dievui. Kai kurie iš pačių vargingiausiųjų ir neturtiniausiųjų, monsinjoro nuncijaus klausinėjami, ką darys kitą dieną ar ateityje, atsakydavo, kad jei Palaimintasis Dievas, kuris yra visko šeimininkas, leido, kad tas menkas jų turėtas turtas būtų sugriautas ir

sunaikintas ugnies, tai turėtų juos ir paguosti, ir, laikui bėgant, turėtų dar geriau jiems atlyginti, suteikdamas drąsos ir jėgos pakelti šią, kaip ir bet kurią kitą didžiausią kančią ar smūgį. Tada atsisukęs į mane monsinjoras nuncijus priminė, kad aš keletą kartų jam esu sakęs apie didį šių žmonių pasitikėjimą Dievo gailingumu, o vėliau jis juos didžiai gerbė ir vertino.

Tęsėsi didysis gaisras šešias valandas, ir per šį laiką buvo sunaikintas beveik visas miestas ir svarbiausi jo pastatai, bet liko nepaliesta dalelė, kur buvo nestiprus ir nepajėgus vėjas, o iš tiesų geriau sakyti, kad tokia buvo Dievo valia, kad daug vargdienių galėtų prisiglausti po stogu. Vėliau buvo matyti, kaip ugnis, likusi tarp griuvėsių ir įgriuvų, tarp medienos ir kitko, žėrėjo ir liepsnojo dar daug dienų ir savaitių; dažnai krisdavo nuo mūrų ar namų atitrūkę luitai, keldami pavojų, o kartais tapdami ir mirties priežastimi tų vargšų žmonių, kurie vaikščiojo gatvėmis, todėl daugelis, idant išvengtų panašių pavojų, neišeidavo iš namų.

Be daugelio rūmų ir kilmingųjų pastatų sudegė ir ugnies buvo prarytos keturios graikų schizmatikų bažnyčios, liuteronų bažnyčia, kalvinistų maldos namai (jų vadinami *sboru*), žydų sinagoga; viena tėvų karmelitų bažnyčia ir vienuolynas prie upės, izoliuotas ir nutolęs nuo pilies per arkebūzos šūvį (net nuostabu, kaip

karščio, kuri skleidė netoliese išplieskusios liepsnos, taip pasielgė ir minėtos neturtingosios vienuolės, kurios, matydamos ugnį, apimančią sodo aptvarą, kuris buvo medinis, visos persigandusios ir apimtos baimės, susibūrusios draugėn, vadovaujamos jų tėvo nuodėmklausio, atėjo ant kalvų, kur jau buvome mes, ir liko čia, kupinos didelio nuolankumo bei maldingumo, kartu su kitais žvelgdamos į didelį gaisrą; ir buvo galima patikėti, kad maldomis [jos] apgynė nuo šio gaisro ir apsaugojo savo celes, konventą ir bažnyčią, kuri daugybės liepsnų apsuptyje, atrodė, sudegs kartu su kitomis; taip besitęsiančiam gaisrui beveik viską sunaikinus, ėmė žmonės leisti nuo kalvų, kad sugrįžtų bent į buvusią savo namų vietą. Namai buvo taip sudegę, kad daugelis nepažindavo savo sklypo. Ir aš buvau vienas tų, kurie, matydami aplink namą, kuriame gyvenau, viską ugniai sulyginus ir atsiradus didžiulei plynei, ne iš karto jį atpažindavo. Tuo metu nebuvo įmanoma man prie jo prisiartinti, nes tarp mūrų dar buvo didelės liepsnos, kurios skverbėsi į rūšį ir šiame name buvusią aliejų bei prieskonių parduotuvę, ir ugnis šitaip sklido dar ištisas tris ar keturias dienas; taip atsitiko ir daugelyje kitų vietų, kur buvo laikomi riebalai, aliejai ir panašiai, buvo taip pat ir kitų nuostabą keliančių dalykų. Tarp kita ko – matyti degant daugybę medienos,

kuri buvo ant upės kranto netoli pilies, labai erdvioje vietoje, nutolusioje nuo mūrų bei bet kokių gyvenamųjų būstų daugiau nei už šimto žingsnių. Užsidegė ji nuo didžiulio gaisro keliamo karščio, arba – kas atrodo tikėtiniau – nuo vėjo čia užneštos ugnies. Bet labiausiai [nuostabu buvo] regėti degančius netoli miesto sienos stovėjusių malūnų ratus ir iki pat vandens [ugnies] surytus visus tuos stulpus, kurie iš vienos ir kitos pusės prilaiško upės krantus. Aš tai ga-

Lenkijos karalystės taleris su Zigmanto III Vazos portretu. Aversas. Reversas. 1595. LNM

vėjas ten užnešė ugnį), tėvų dominikonų Šv. Dvasios titulo bažnyčia, tėvų jėzuitų bažnyčia su gražiausia ir didele kolegija ir turtinga biblioteka, taip pat Katedra, labai vertinga ir pilna brangių papuošimų, iš kurių ypač verta paminėti nuostabius, puikius vargonus, vertus daugiau nei dešimt tūkstančių skudų. Tėvų pranciškonų konventualų bažnyčia ir tėvų observantų bei šv. Klaros vienuolių bažnyčios, nutolusios viena nuo kitos per pusę mylios, apsuptos liepsnų, sklindančių nuo kitų degančių namų, išliko ugnies nepaliestos; šių [vienuolynų] broliai turėjo juos palikti dėl didelio

lėjau regėti su nuostaba, kaip ir daugelis kitų, kuriems aš pranešiau. Ir jei nebūtų didžiulis žeme sklindantis karštis iš apačios deginęs batų ir pasiekęs padų, būtu me ilgai ištvėrę tenai, matydami tokį stebėtiną dalyką, kuriuo negali patikėti tas, kuris nėra matęs, ir dar kitas ypatingas detales, apie kurias nepasakojau, idant nebūčiau nuobodus. Tik pasakysiu, kad nors sandėlių durys ir langai buvo geležiniai, o rūšiai gilūs, kaip sakyta aukščiau, jie vis dėlto sudegė, ir visi juose sudėti ir uždaryti daiktai pražuvo. Aš galiu pasakyti iš patirties, kad pasidėjęs visus daiktus savo namo rūsyje su

geležinėmis durimis, kurio gylis daugiau nei 40 laiptelių, visus juos radau kartu su kitais ugnies sunaikintus. Taip atsitiko ir daugeliui kitų, priklausomai nuo ugnies, kuri daugiau ar mažiau nuveikė, kiekviename kvartale palikdama tam tikrą dalį namų ir pastatų nepaliestų, iš Dievo gailestingumo, todėl vargšai žmonės galėjo prisiglausti po stogu ir saugiai padėti tą truputį, kas jiems buvo išlikę. Tai padarę ir kas kiek galėdami geriau įsikūrę patys ar padedant draugams, visi ėmė stengtis gyventi ir prekiauti taip, tarsi jų nebūtų ištikus jokia neganda. Greitai buvo pradėta atstatinėti būtiniausius, reikalingiausius dalykus; kadangi greitimuose miškuose yra daug ir patogiai gaunamos medienos, visas miestas buvo sutvarkytas taip, kad būtų tinkamas gyventi artimiausią žiemą, o vėliau per trejus metus buvo atstatytas dar geriau, su dar gražesniais pastatais ir gražesne maniera, nei buvo anksčiau, ir gausiau apgyventas. Jei toks dalykas būtų atsitikęs Italijoje, tai ne dešimtis, o šimtus metų būtų girdėti dejonės ir aimanos, o čia neatrodė, kad būtų patirta kokia nors žala ar nelaimė. Toks yra šių žmonių pasitikėjimas Palaimintuoju Dievu.

Kiek ir kokių per šitokią gaisrą buvo patirta nuostolių, kiekvienas pats gali įvertinti ir pamatuoti pagal lygį šio miesto, kuris buvo taip gausiai gyvenamas, turtingas, prekybinis, šitokios karalystės sostinė, į kurią ir žeme, ir jūra sukeliavdavo visų rūšių pirkliai bei prekės iš visų artimų ar tolimų kraštų. Šios tiesos patvirtinimui užtenka vien pasakyti, kad čia buvo pirklių, prekiaujančių šilku bei audiniais iš Venecijos, Anglijos ir iš kitur, kurie patyrė daugiausia nuostolių – kiekvienas už 100 tūkstančių florinų, neskaičiuojant prarasto aukso, sidabro ir pinigų, kuriuos sunaikino ugnis (net tie, kuriuos vėliau surasdavo, niekam nebetikdavo, aš mačiau jų krūvas, surinktas vargšų pirklių, kurie tikėjosi iš dalies kompensuoti patirtus nuostolius, tačiau tai buvo laiko ir jėgų švaistymas, nes monetos buvo per daug apdegusios ir sunaikintos). Aš sakyčiau, kad skaičiuojant bažnyčių, namų, rūmų ir kitų pastatų griuvėsius, daiktus, namų apyvokos reikmenis, pinigų, brangenybes ir kita, kartu su išlaidomis, kurių reikėjo vėliau atstatant ir atnaujinant tokį didelį ir gausiai apgyventą miestą, visas nuostolis siektų daugiau nei dešimt milijonų auksinų, nors tikiu, kad dar pasakiau per mažai, nes šiuose kraštuose statybinės medžiagos ir meistrai labai brangiai kainuoja, jas atsigabena iš toli, pavyzdžiui, akmenis ir kitas žaliavas puošybai – net iš Flandrijos. Be to, kaip sakyta, pradžioje daugybė brangenybių ir pinigų, nes manyta, kad jie bus saugūs tuose geležinėmis durimis užrakintuose rūsiuose ir sandėliuose, specialiai tam tikslui ar panašioms atvejams padarytuose. Negalima galvoti ir tikėti kitaip, nei kad tokia buvo Dievo valia, idant nubaustų visus, tiek katalikus, tiek eretikus, ir kad duotų kie-

kvienam progą pažinti savo klaidas ir nuodėmes, o taip pat, kad tarp daugybės tokios ilgos ir pavojingos apgulties pavoju bei rūpesčių išbandytų jo didenybės kantrybę ir būdą. Jis, sužinojęs apie vargšą miestą ištikusią didelę nelaimę, tarsi kraujo ašaromis verkė jo ir vargšų miestiečių, kuriems parašė didžios paguodos ir užuojautos laiška, liepė išdalyti vargšams daugybę pinigų ir visą miestą trims ateinantiesiems metams atleido nuo visų mokesčių. Štai dėl ko sustiprėjo visų palankumas savo karaliui ir gailestingajam valdovui; visa siela ir iš visų jėgų [jie] puolė melstis Palaimintajam Dievui, kad teiktųsi jį klestintį išlaikyti ir suteiktų pergalę prieš tuos netikėlius maskvėnus [...].

VILNIAUS JĖZUITŲ 1610 M. LAIŠKO Į ROMA ĮSTRAUKA

[...] Bet negalima nepaminti ir to, kokie apverktini ir pragaištingi šie metai pasitaikė ne tik Vilniaus miestui, bet ir visai Lietuvai. Mat įvairiose vietose ar dėl blogos priežiūros, ar dėl piktavalių žmonių padegimų kilę gaisrai pasiglemžė daug miestų. Vilnius taip pat triskart buvo niokojamas gana pražūtingų gaisrų. Visų didžiausias – ir atnešęs didžiausių nuostolių, ir tiesiog negirdėtas buvo tas, kuris liepos mėnesio 1-ąją dieną labai žiauriai nusiaubė beveik visą miestą. Šiame mieste yra paprotys, kad kartais dieną prieš Švč. Mergelės šventės į Trakų Švenčiausiosios Mergelės Marijos bažnyčią Trakuose (tas miestas yra nuo Vilniaus nutolęs per keturias mylias) melstis išeina iškilminga procesija, kurioje paprastai iš miesto pasipylusi liaudis ir kartais kai kurie žymiausi vyrai žengia visą kelią pėsti. Šioji [procesija] buvo paskirta ir tą dieną. Jau buvo atėjusi į Šv. Kankinio Stepono bažnyčią už miesto [sienų], ten išklausiusi Šv. Mišių ir pamokslo, taip pat ir didžiai gerbiamam vyskupui gerai meldžiantis, visa procesija jau tęsė kelią toliau. Tačiau štai apie aštuntą valandą ryto staiga netoli miesto sienos pasirodė liepsna. Tad kilo įtarimas, kad buvo padegta, – ir todėl, kad per kelias paskutines dienas keliskart degė vienas ar kitas namas tai vienoje, tai kitoje vietoje, ir todėl, kad kilo toje vietoje, iš kur pučiant vėjui, kuris tuomet buvo stiprus, aiškiai grėsė visam miestui. Kai šią liepsną pamatė ir tie, kurie buvo mieste, ir tie, kurie ketino eiti su procesija, iš visur susibėga ketindami pastoti kelią kylančiai nelaimėi. Tačiau pastangos veltui. Nes ugnis, apėmusi aplinkinius stogus, pirmiausia prisiartina prie tėvų pranciškonų Švč. Mergelės Marijos bažnyčios (kuri dėl ypatingos Dievo malonės buvo išsaugota) ir sunaikina dalį vienuolyno.

Iš ten, nešama smarkaus vėjo ir įsukta tarsi viesulas, išplitusi į visas puses per labai trumpą laiką ir nepaprastai didelė bei veržli [liepsna] vargšams miestiečiams atėmė galimybę prisiartinti prie pastatų ir juos

ginti bei viltį ją užgesinti. Dėl to iš viso miesto didžiai išsigandę bei pasimetę ima bėgti ir miestiečiai, ir kilmingieji, kurie tuomet buvo gausiai susirinkę į Tribunolo teismus. Kiti iš savo namų griebia ką tik gali, krauna į vežimus, veža į atokesnes bažnyčias ar net už miesto. Kiti tai čia pat į saugesnius rūsius bei požeminius sandėlius meta ir uždarinėja, dar kiti galiausiai visa palikę puola bėgti į atokesnes gatves ar net už miesto, kad išgelbėtų bent gyvybę. Bet gaisras, jau niekieno nestabdomas, taip plačiai ir greitai visur įsibrovė, kad daugeliui nesuteikė net tos malonės, nes buvo nemaža tokių, kurie žuvo arba liepsnoms užtvėrus kelią – pusiau sudegę, prislėgti griūvančių mūrų arba pasislėpę rūsių gilumoje ir uždusę nuo dūmų – arba net pačiose gatvėse atkirsti ugnies sulaukė apverktinos gyvenimo baigties. Tuomet būtum galėjęs pamatyti viršun kylant tarsi didžiulius ir aukštus liepsnų kalnus, milžiniškus ugnies kamuolius ir tarsi verpetus, pilnus degančių žiežirbų ir žarijų, vėjo ar veikiau viesulo gūsių nešamus oru ir įsiveržiančių net į toli esančius šventus ir pasaulietinius pastatus.

Pirma šios nelaimės kelyje pasitaikė Šventajai Dvasiai pašvęsta bažnyčia kartu su Dominikonų ordino tėvų vienuolynu – ne tokia jau didelė, tačiau gana išvaizdi, nes buvo gražiai pastatyta ir turėjo labai aukštą bokštą. Kai ugnis sunaikino jos čerpių stogą ir bokštą, nepažeidusi skliautų taip nusiaubė kitas vienuolyno dalis, kad vargu ar paliko nepaliestą vietą gyventi. O tėvai, netekę bet kokios vilties sulaikyti ugnį, gelbėdamiesi bėgo. Du iš jų su trečiuoju amatininku, kurie išdrįso ir bandė atkakliau priešintis, buvo ten pat palaidoti griūvančių sienų.

Toje pusėje arčiausiai prie šio vienuolyno buvo Švč. Trejybės bažnyčia ir ligoninė, kurioje buvo maitinama gana daug abiejų lyčių vargšų. Šią taip pat beveik visa ugnis apėmė taip staigiai, kad didelei daliai vargšų nepaliko laiko pabėgti, nes daugelis jų arba ugnyje uždušo, arba buvo palaidoti po griuvėsiais.

Netoliese taip pat buvo mūsų novicijų namai, prieš septynerius metus su nemažu mūsiškių vargu ir rūpesčiu pastatyti puikioje ir labai tinkamoje sveikai gyventi vietoje, į kuriuos [ugnis] įsiveržė ir sunaikino su visais pastatais, taip pat su šventais reikmenimis, refektorijaus, virtuvės daiktais, drabužiais, knygomis ir 100 auksinų taip greit, kad nesuteikė nei trupučio laiko ką nors išnešti ar saugiau padėti, o tėvas rektorius ir novicijai vos spėjo išbėgti. Du broliai, kurie namuose pasiliko pasiryžę juos apsaugoti, visur šėlstant liepsnai ir jau užtvėrus išėjimą, pabandė pasislėpti po žeme esančiame rūsyje ir ten vilgydami kūnus actu bei slopindami karštį vos išvengė mirtino pavojaus.

Tuo tarpu į kitą miesto dalį nunešta ugnis jau laisvai šėlo po [miesto] vidury esančią turgaus aikštę, visa, kas pasitaikė, net ir tai, ką saugojo storiausi mūrai, negai-

lestingai siaubė. Ten, turgaus aikštėje, sudegė dvi tvirtos mūro graikų apeigų šventovės. Tuomet mieste buvo didžiulis visų sąmyšis, [gatvių] sankryžose aidėjo raudos ir aimanos vyrų ir moterų, tiek apverkiančių turto praradimą, tiek bijančių gresiančios panašios baigties bei nelaimės ir net pavojaus gyvybei. Visų dvasių taip užvaldė siaubas, kad tarsi praradę gebėjimą vadovautis protu, pasklidę it banda netvirtu žingsniu tai šen, tai ten, vieni kitiems trukdydami ir stumdydamiesi, vien siekdami išsaugoti gyvybę tegalėjo surasti išėjimą iš miesto, po miesto užkampius ir gatves blaškėsi, o kai į artimiausias išbėgdavo, ir iš jų, apimtų liepsnos, net iš atokių, kurias manė esant saugias, buvo vejami greitai atsekančios ugnies. Tačiau kai kurie, nevisai praradusieji nuovokų, galvodami atėjus paskutiniojo teismo dieną, susibėgo į šventųjų bažnyčias, kurios dar buvo pasilikę, tarsi prie paskutinių skęstančio laivo lentų, manė, kad saugiau yra maldingais įžadais permaldauti užrūstintą Dievą, baudžiantį už nusikaltimus ir nusiplauti kalčių dėmėmis suteptas sielas. Iš pilies šią miesto nelaimę ir plačiai pasklidusius gaisrus su didele širdgėla stebėjo šviesiausioji karalienė, o kai pamatė ugnį vis labiau ir labiau artėjant, ir pati su abiem princiais ir Švedijos princese bei visu savo dvaru išbėgo iš pilies ir pasitraukė užmiestin į artimiausias kalvas už priemiesčių, į kažkokio kilmingojo dvarą.

Jau pereinu prie mūsų kolegijos ir apverktinos bei įsimintinos jos nelaimės. Iš pradžių kilus gaisrui, kuris buvo gana toli nuo kolegijos, tėvai ir broliai viens per kitą nuskubėjo padėti nelaimėliams bei gesinti gaisro, bet kai gaisras jau toli išplito ir nebuvo įmanoma prisiartinti, gerokai pavargę sugrižo namo. Kolegija turėjo čerpių stogą, išskyrus vieną dalį, kuri buvo dengta malksnomis. Ten pastebėję pavojų, visi puolė griauti tą stogą, taip pat nugriovė arklides ir kitus medžio statinius. O kai sudegus novicijatui ugnis netrukdomai ėmė siaubti gretimais mediniais namais, tada, kai kuriuos palikę saugoti stogus, visi suskato nešti namų apyvokos reikmenis, daiktus ir iš koplyčios, ir iš bibliotekos, ir iš kambarių bei mesti į rūsius ir požeminius sandėlius (padedant net ir novicijams, kurie susibėgo į kolegiją), bet dėl veržliai artėjančios ugnies daug ką teko palikti, nes ugnis kolegijai grėsė iš trijų pusių ir atėmė bet kokią galimybę prisiartinti ir viltį ją apginti, nes į kolegiją įsiveržė toks karštis, dūmai, kartu su juose liepsnojančia ugnimi, kad ne tik ant stogų, bet ir kolegijos kiemuose, niekaip nebuvo galima pasilikti, ypač todėl, kad jau degė seminarija ir popiežiškasis alumnatas. Taigi neliko nieko kita, kaip viską palikti ir bėgti gelbstint gyvybes. Išėjome taip, kaip kiekvieną buvo užklupęs pavojus: be apsiaustų, be viršutinių drabužių, vilkį vienus apatinius, ieškodami iš miesto išėjimo, kuris buvo atviras jau tik pro vienerius vartus. Tačiau Dievo malone visi sveiki ištrūkome į priemiestį arčiausiai miesto

esančių kalvų papėdėje, kur iš miesto bėgte pabėgę kilmingieji bei žymiausieji miesto gyventojai ir visi žmonės su liūdesiu stebėjo, kuo pagaliau baigsis gaisras.

Arčiausiai prie kolegijos buvo mūsų bažnyčia, pašvęsta šv. Jonui Krikštytojui, kurią miestiečiai kaip savo parapinę buvo pastatę didelėmis lėšomis ir gerai apsaugoję čerpių stogu. Ji užsidegė iš dalies nuo mūsų kolegijos, iš dalies nuo gatvių, tačiau sudegus vien tik stogui išliko sveika, nes ugnies jėgą sulaikė skliautas. Taip įvyko ne be Dievo malonės, nes ir anglys bei žarijos pro apvalią angą, kuri buvo skliaute virš didžiojo altoriaus, krisdamos ant vartelių ir medinių altoriaus laiptų, užtiestų audeklu, niekieno negesinamos nepadare jokios didesnės žalos, tik šiek tiek apdegino audeklą. Na, o mūrinė Šv. Kryžiaus koplyčia, stovinti sode prie garbingo vyskupo rūmų, apsupta degančių namų ir net sudegus jos mediniam priebažnyčiui, vis dėlto visų nuostabai liko sveika. Tuomet atsiskleidė, kokią meilę mums jaučia žmonės, nes matydami mus tokius iš miesto išėjusius, daugelis dėl mūsų susisieloję ėmė raudoti, bijodami netekti mūsų ir mūsų patarnavimų, kiti pasitikdami kiekvieną mūsų kvietėsi į savo namus, kad atsigauname (mat buvo jau po vidurdienio), išreikšdami didelę užuojautą. Iš ten toliau su dideliu skausmu stebėjome miestą nelaimę ir labai išplitusius gaisrus.

Ką gi galėčiau pasakyti apie pilį? Jai, nors ir buvo nuo miesto atskirta pratekančios upės, toli gražu nepavyko išvengti [gaisro]. Pirmiausia ugnies buvo nusiaubta katedrinė bažnyčia, kuri buvo išties didinga, pasižymėjo savo architektūra, grožiu, įvairiausiais puikiais paveikslais, iš abiejų pusių esančiomis gausiomis ir puošniomis įrengtomis koplyčiomis, funduotomis įvairių Lietuvos didikų. Ugnis išiplieskė pačioje bokšto viršūnėje, kurioje buvo laikrodžio varpas – ar nuo nepaprastai įkaitusio oro, ar ir nuo atskriejusių degančių pelenų bei kibirkščių. Kadangi jos tokia aukštyje jokiomis priemonėmis nebuvo įmanoma gesinti, tai po truputį slinkdama žemyn ir išimetus po bažnyčios čerpių stogu visą nusiaubė, ir su tokia jėga, kad nugriovė net gana tvirtą fasadą, kuris virsdamas taip pat, kiek siekė, iki vidurio įlaužė ir tiesiog sudaužė skliautą kartu su šešiomis jį laikiusiomis kolonomis. Toje pačioje bažnyčioje yra koplyčia, pastatyta karaliaus lėšomis, kurioje besiilsintis šv. Kazimiero šventas kūnas yra gerbiamas gausiai besilankančių žmonių; jį, atsidūrusi

didžiausiam pavojuje, niekam nesaugant išties Dievo valia buvo išgelbėta nuo gaisro. Nes kai liepsna per medines dalis, kurios buvo jau prieš tai minėto laikrodžio bokšto viduje, prasiskverbė į pačią bažnyčią ir sudegino brangius bei didelius vargonus, kurie buvo arti tos Karališkosios koplyčios, tarsi paklūsdama kažkieno įsakymui, toliau brautis neišdrįso ir nepadare daugiau jokios kitos žalos šventojo koplyčiai, o ir gana dideliame laikrodžio varpui, su didele jėga kritusiam iš bokšto viršūnės, nebuvo leista pralaužti koplyčios skliauto. Toliau

Toruńės taleris su Zigmanto III Vazos portretu. Aversas. Reversas. 1631. LNM

toje pusėje netoli nuo pilies yra Šv. Bernardino ordino vienuolynas, turintis dvi bažnyčias – Šv. Pranciškaus ir Šv. Onos, prie kurios visai arti yra klarisių vienuolynas su gražiai pastatyta Šv. Mykolo bažnyčia. Abu vienuolynai su bažnyčiomis ypatingos Dievo malonės dėka buvo apsaugoti ir išliko nepalieti, nors jau degė ir kapinės, ir kažkuri [klarisių] vienuolyno dalis.

Arčiausiai prie bažnyčios buvo priešakinė pilis (*arx anterior*). Nors ji ir buvo smarkiai ginama karaliaus pėstininkų, kurie buvo sustatyti ant stogų, tačiau kai juos nuvijo stipri besiveržiančio artyn bažnyčios gaisro liepsna ir karštis, sudegė didelė dalis, kurioje buvo viršutinės menės. Na, o graikų apeigų bažnyčia, pašvęsta Skaisčiausiajai Mergelei (vadinama *Prečysta*), netekusi labai grakštaus skardinio stogo, taip pat griuvus skliautui buvo sudarkyta. Kai kurios kitos tų pačių apeigų bažnyčios visiškai sudegė. Gaisras siautėjo jau netoliese už mūsų Šv. Kazimiero namų, ir šie buvo atsidūrę didžiausiam pavojuje, kai Dievui pasigailėjus dėl tokios didelės miesto nelaimės, staiga kilus audrai, beveik trečią valandą po vidurdienio, iš dangaus pasipylusi smarki liūtis labai nuslopino ugnies jėgą ir nesunkiai buvo galima užkirsti kelią, kad toliau neplistų. Ir jei liūtis nebūtų prapliupusi, būtų baigta ir su išlikusia menka miesto dalimi ties vienu turgavietės kampu. Tačiau iki pat kitos dienos vakaro iš visų

pusių šen bei ten žybsėjo sudegusių namų liekanas teryjančios liepsnos. Po to, kai nulijo lietus, kai kurie iš mūsų rūkstančiomis gatvėmis prasibrovė į kolegiją, kur ugnis jau buvo nusiaubusi visus korpusus, visas dirbtuves, taip pat klases ir ypač, – prasiskverbusi net į pačius rūsius, – naikino tas nedaugelį knygų, kurias buvo įstengta išgelbėti iš bibliotekos, bei įvairius reikmenis. Mūsiškai griebėsi darbo ir su dideliu vargu tik kitą dieną užgesino iki tolei siautusia ugnį, o nepaliesi iš tokios didelės kolegijos išliko tik keturi rūšiai ir keleri kambariai.

Išties pasigailėtinai ir siaubingas buvo miesto vaizdas, kai viskas prieš akis atsivėrė ir visur pasirodė sugriuvę mūrai, vien kaminai likę stovėti, bažnyčių ir didelių rūmų fasadai pasvirę, bokštai nugriuvę, visa, kas liko, – vien pelenai ir suodžiai, o gatvėse tarp griuvėsių buvo randama daug pusiau sudegusių ar užtroškusių, ar net prispaustų, – net priešas daugelį dienų niokodamas nebūtų sugebėjęs taip sudarkyti ir nusiaubti. O kadangi ir šviesiausioji karalienė su visa savo šeima pasitraukė, ir senatoriai bei kiti dvariškiečiai sudegus svečių namams, miestiečiai netekę savo namų išsikėlė į priemiesčius, visi studentai išvyko pas savo tėvus, o amatininkai persikėlė į kitus miestelius, kad kitur įkurdintų savo verslą, – labai ištuštėjo prieš tai nepaprastai klestėjęs miestas, buvo matyti vos vienas kitas žmogus, nuo oro negandų besiginantis tai prie krosnių, tai sienų kampuose greitomis susiręstose pastogėse. Tačiau kai kurie iš jų po to sienoms virstant buvo nubauti už savo neatsargumą: štai viename name griuvenų buvo sutraiškyti iškart septyni, o kituose – apie dvidešimt žmonių. Apėmė ir išgąstis bei didžiulė baimė. Mat sklido gandas, kad netoliese yra susirinkęs nemažas būrys plėšikų, kurie nori įsiveržti į sudegus vartams likusį atvirą miestą ir išlaužti bei apiplėšti rūsius, kuriuos spėjo tuomet būsiant pripildytus nuo gaisro išgelbėtų daiktų ir visai nesaugomus. Dėl to daugelį

dienų buvo drebama iš baimės, už miesto išdo pinigūs nusamdžius karius pasitelktos naktinės sargybos, šaudyta iš patrankų ir kitkas daryta, kad įvartų baimės [ir atgrasintų].

Tuo tarpu mes, keletą palikę kartu su [ūkį prižiūrinčią] šeimyna, ne be pavojų apsistojome priemiesčio dvare, taip pat toli gražu nesaugūs dėl tos pačios baimės, kaip derėjo, tarp tėvų paskirstėme naktinius budėjimus bei sargybas. Tuomet po aštuonių dienų iš Livonijos atvyko tėvas provincijolas, kuris „teologus“ [t. y. studijuojančius teologiją] išsiuntė į Nesvyžių, o „filosofus“ – į Pultuską, likusieji pasilikome dvare. Pirmiausia, kiek leido pajėgos, atstatę penkias žemesniausias klases bei, nors ir ankštai, sutalpinę viename iš likusių kambarių mokytojus, jausdami didelį palaikymą rugsėjo pradžioje jas atidarėme, ir iš karto suplūdo gana didelis skaičius mokinių. Po to, nors ir įveikdami didelius sunkumus, įrengę vieną kolegijos dalį (tiek pasiskolintais, tiek pamaldžių žmonių paaukotais pinigais, kurių susikauptė virš tūkstančio auksinų), spalio pradžioje visi iš dvaro persikėlėme į kolegiją ir gyvename kartu, nors ir nepakankamai patogiai. Taip pat dedamos pastangos, kad mūsų Šv. Jono bažnyčia prieš žiemą, kuri galėjo staiga užgriūti, būtų uždengtas stogas. Nepaisant šios mūsų tremties, visą laiką keli mūsų tėvai, tiek ilgoms valandoms ateidami iš dvaro, tiek vėliau įsikūrę kolegijoje, teikė pagalbą ligoniams, vargšams ir nukentėjusiems. O kadangi ugnyje išsilydė ir visi varpai, tai mūsiškių rūpesčiu miestiečių ir kitų lėšomis buvo nuliedinti du varpai – vienas trijų šimtų, kitas penkiasdešimties akmenų svorio. Šitiek užteks papasakoti apie tokią žiaurią šio miesto ir mūsų kolegijos nelaimę. Reikia melsti maloningą ir gailingą Dievą, kad kaip užrūstintas slapto, bet teisingu savo sprendimu skyrė šią nelaimę, taip permaldautas paguostų ją patyrusius ir padarytų, kad visa tai, nors ir skaudu, tačiau jį mylinčiams išeitų į gera. ☒

Artuma
Katalikiškas mėnraštis šeimai

Apie tai, kas svarbu
gyvenantiems
Dievo ir žmonių artumoje...

Prenumeratos indeksas 5010, kaina 1 mėn. – 3 Lt, 12 mėn. – 36 Lt.
Užsienyje „Artumos“ prenumeratos kaina metams (oro paštu) 40 USD (35 EUR).
Čekius siųsti: Lietuvos Caritas leidyklai, M. Daukšos g. 21, LT-44282 Kaunas, Lietuva.

www.artuma.lt

JUOZAPO ALBINO HERBAČIAUSKO RUDUO

Vaiva Narušienė

Pastaruoju metu Juozapo Albino Herbačiausko asmenybė ir kūrybinis palikimas sulaukia vis daugiau tiek lietuvių, tiek lenkų istorikų bei literatūros tyrinėtojų dėmesio. Tačiau jo biografijoje dar yra daug baltų dėmių, ypač kai kalbama apie paskutiniuosius vienuolika Lenkijoje praleistų metų. Apie šį laikotarpį žinome tik iš laišku, negausių atsiminimų ir vieno kito straipsnelio lietuvių spaudoje.

Rašytojui, per savo gyvenimą mačiusiam daug vargo, šie metai buvo itin sunkūs: gyveno vargiai sudurdamas galą su galu, pusbadžiaudamas ir sirgdamas, toli nuo Kaune ir Krokuvoje likusių bičiulių. Varšuvoje jis jautėsi svetimas ir vienišas, tuo tarpu nuo lietuvių pats save atskyrė aršiai pasisakydamas prieš Lietuvą. Nevaisingas šis laikotarpis buvo ir kūrybine prasme: žinomi tik trys nedideli Varšuvoje parašyti kūrinių.

Tačiau prieš mėgindami iš nuotrupų sudėstyti paskutiniųjų rašytojo gyvenimo metų mozaiką, trumpam persikelkime į 1932 m. Kauną, kuriame Juozapas Albinas buvo žinoma asmenybė: ekscentriškas rašytojas, ugingas publicistas ir debatų dalyvis, lenkų kultūros mylėtojas, mistikas ir lenkų kalbos bei literatūros lektorius Vytauto Didžiojo universitete.

SKANDALAS UNIVERSITETE IR IŠVAŽIAVIMAS Į LENKIJĄ

1932 m. kovo 6 d. Vytauto Didžiojo universitete buvo iškilmingai pažymėtas Herbačiausko kūrybinio darbo trisdešimtmečio jubiliejus (1902 m. lenkų kalba pasirodė pirmasis jo kūrinys „Pasaka apie kometa – klajūną“), kurį lydėjo gausybė rašytojui skirtų straipsnių lietuvių spaudoje. Reikia pripažinti, kad Herbačiauskas pirmą kartą pasijuto deramai įvertintas ir pripažintas. Tačiau ši jo euforija truko neilgai. Tų pačių metų balandžio mėnesį universitete kilo eilinis skandalas, dėl kurio lektoriui Herbačiauskui teko palikti universitetą. Šį sykį skandalo priežastimi tapo „Naujojoje Romuvoje“ išspausdintas straipsnis „Mūsų teatro opiausiuoju

VAIVA NARUŠIENĖ – hum. m. dr., Vytauto Didžiojo universiteto Č. Milošo slavistikos centro mokslo darbuotoja.

klausimu“, kuriame buvo pavartotas terminas „sruogizmas“, reiškiantis „maniją anonimiškai „apsidirbti“ su savo priešu, prieš tai gerokai jį apšmeižus“¹. Profesorius Balys Sruoga, išsikeičęs dėl naujai nukalto termino, pasiskundė dekanui Vincui Krėvei ir pareikalavo, kad Herbačiauskas atšauktų savo žodžius. Pastarasis atsakė tai padaryti, teigdamas, jog gali įrodyti savo teisybę. Sruoga kilusį konfliktą mėgino spręsti taikiai, su trečiųjų asmenų teismo pagalba, tačiau Juozapas Albinas pareiškė, kad universitete nėra tokiam teismui tinkamų sąžiningų žmonių. Balandžio 29 d. tuo klausimu sušauktame Humanitarinio fakulteto tarybos posėdyje buvo nutarta, kad lektoriaus Herbačiausko pareiškimai spaudoje, jo užgauliojantys laišakai įvairiems asmenims, taip pat vulgarūs pasisakymai per paskaitas demoralizuoja jaunimą. Lektorius buvo išpėtas, kad tai daugiau nepasikartotų, nes priešingu atveju jam teksią palikti universitetą. Sužinojęs apie šį nutarimą, Herbačiauskas jam būdingu stiliumi atsakė, jog elgsis pagal savo sąžinę ir pareiškė išeinąs iš universiteto, tokiu būdu protestuodamas prieš fakulteto tarybos nutarimą. Iškvieistas pasiaiškinti pas rektorių Vincą Čepinskį, rašytojas, anot liudininkų, kalbėjo „neleistinu tonu“, todėl dar tą pačią dieną (gegužės 9 d.) jo prašymas išeiti iš darbo buvo patenkintas. Universiteto studentai surengė susirinkimą, kuriame išreiškė paramą lektoriui, tačiau tuo viskas ir pasibaigė. Nuo rugsėjo universitete lenkų kalbą dėstė nauja lektorė Helena Szwejkowska (Šveikauskaitė).

Tikriausiai nesitikėjęs tokios staigios konflikto atomazgos, Herbačiauskas labai išsikeičė ir puolė rašyti straipsnius į įvairius laikraščius, kaltindamas rektorių ir fakulteto tarybą susidorojimu. Sužinojęs, kad prezidentas Antanas Smetona jam skyrė 400 litų pensiją, jos atsisakė, teigdamas, jog negali priimti tokios mažos pensijos, nes jo nuopelnai Lietuvai yra nepalyginamai didesni. Laiškuose įvairiems asmenims ir organizacijoms rašytojas skundėsi, kad iš jo atėmė paskutinį duonos kąsnį, netgi grasino išvažiuosiąs į Vilnių ir nusižudysiąs².

¹ Herbačiauskas, J. A., „Mūsų teatro opiausiuoju klausimu“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 16, p. 361.

² J. A. Herbačiausko laiškas VDU Studentų atstovybei, in: Maironio literatūros muziejaus archyvas, sign. R 29768.

Apie 1933 m. Herbačiausko galvoje subrendo mintis išvažiuoti iš Lietuvos. Laiškuose savo bičiuliui kunigui Władisławui Tołłoczkai jis dalijosi abejonėmis, kur jam geriau važiuoti: į Vilnių, ar į Varšuvą, kur gyveno jo žmonos Teonos Jastrzębowskiros brolis, žymus profesorius ir Menų akademijos rektorius Wojciechas Jastrzębowski, bei paties Juozapo Albino brolis Bolesławas Szczęsny-Herbaczewskis. Galiausiai buvo apsispręsta važiuoti į Varšuvą.

Herbačiausko draugai mėgino jį atkalbėti nuo važiavimo, tačiau jis nenorėjo apie nieką net girdėti. Išvažiuodamas teigė, kad Varšuvos universitete dėstys lietuvių kalbą ir toliau stengsis sutaikyti Lietuvą ir Lenkiją. Išvažiavimo proga artimiausi bičiuliai „Metropolio“ restorane surengė kuklią vakarienę. Juozo Keliuočio teigimu, atsiveikindami visi liūdėjo, jog toks dinamiškas ir originalus žmogus palieka Kauną, nerimavo dėl tolesnio jo likimo. Herbačiauskas taip pat nebuvo linksmas, nes nujautė, kad Varšuvoje jo niekas nelaukia, tačiau kelio atgal jau nebebuvo. 1933 m. spalio 1 d. Herbačiauskas su žmona išvažiavo į Varšuvą.

HERBAČIAUSKO GYVENIMAS VARŠUVOJE

Važiuodamas į Varšuvą, Herbačiauskas tikėjosi ten rasiąs daug aukštesnio lygio kultūrinį gyvenimą nei Kaune, tačiau Lenkijos sostinė jį nuvylė:

Nemoku sukvailėti iki kairiųjų ir dešiniųjų „frontų“ lygio, todėl turiu susitaikyti su likimu. Kartais man skaudu, kad kultūra [...], kurią gavau Krokuvoje (tos kultūros Lenkija ir už 100 metų nesulauks) yra niekam nereikalinga. [...] Ruošiuosi mirti dvasios ramybėje – paniekos atmosferoje. Išėsiu tylėdamas... Tai vyriškas atsakas tiems, kurie rūpinasi niekšų giminės pratęsimu, o sąžiningus žmones nori suminti į purvą! Pažiūrėsime, ar Lietuva ir Lenkija be sąžiningų ir protingų [...], pasiukojančių žmonių liks nepriklausomos!³

Laiškuose iš Varšuvos dar ilgai Lietuvoje likusiems draugams aiškino savo išvažiavimo priežastis, dėl to kaltindamas Lietuvos valdžią ir „prezidento dvaro“ rašytojus. Anot jo, tik emigruodamas galėjo išsaugoti kūrybinę laisvę, nes priešingu atveju būtų priverstas šokti pagal tautininkų partijos dūdelę: „Nenoriu būti

Smetonų, Krėvių, Sruogų pripažintu Lietuvos didvyriu! Jau maloniau vargti Varšuvoje tarp draugų, negu tėvynėj tarp vilkų!“⁴ Rašytojas jautėsi kankiniu, „laisvu Lietuvos genijumi“, nubaustu už tai, kad troško įgyvendinti riterišką idėją:

Ką veiksiu Lenkijoje? Lauksiu „paėmimo į dangų“! Po to, ką pergyvenau Kaune, man niekas nebesvarbu. [...] Šiuo metu galiu, bet nenoriu būti Konradu! Nepriklausomos Lietuvos teismas pasmerkia geriausius savo vaikus. [...] Laisvas Lietuvos genijus yra Lietuvos priešas.⁵

Herbačiauskas apgailestavo, kad nebuvo priimtas į diplomatinę tarnybą ar Švietimo ministeriją, kur galėjo daug nuveikti Lietuvos labui, pyko ant lietuvių, kurie neįvertino jo pastangų tarpininkauti tarp Lenkijos ir Lietuvos.

Tuo tarpu Krėvė Herbačiausko išvažiavimo priežastis aiškino gerokai paprasčiau. Anot jo, jeigu Lietuvos valdžia būtų skyrusi dviem šimtais litų didesnę pensiją, jis būtų tapęs ištikimiausiu jos ideologijos trubadūru, tačiau negavęs to, ko norėjo, tapo aršiausiu jos priešu ir pabėgo į Varšuvą.⁶

Beje, reikia pastebėti, kad Herbačiauskas susirašinėjo ne su visais Lietuvoje likusiais draugais: galima paminėti tik Petrą Vaičiūną, Justą Paleckį, Juozą Urbšį, Juozą Braziulį, Juozą Keliuotį ir Liudą Girą. Sužinojęs, jog Urbšys tapo Lietuvos užsienio reikalų ministru, principingasis Herbačiauskas pareiškė su juo nebesirašinėsiąs⁷. Kaip ir anksčiau, jis rašė laiškus vilniečiams kunigui Tołłoczkai ir profesoriumi Marianui Zdziechowskiui.

Varšuvoje Herbačiauskas su žmona pirmiausia apsigyveno Lvovo g. 11–33, pas savo brolių Bolesławą, o kiek vėliau persikėlė į Jasnos g. 17–13, kur gyveno iki 1944 m. Rapolas Mackonis prisimena, kad Herbačiauskas gyveno šeštame aukšte, pastogėje, ilgame, dideliame ir netvarkingame kambaryje, kuris atstojo ir miegamąjį, ir darbo kambarį. Jeronimo Cicėno teigimu, Herbačiausko žmona dirbo dirbtuvėse, o jį patį buvo galima rasti kavinėje, esančioje toje pačioje Jasnos gatvėje⁸. Kaip matyti, net ir tuo nelengvu metu Juozapas Albinas negalėjo atsisakyti kavinių, kurios dar nuo Krokuvos laikų buvo tapusios neatskiriama jo gyvenimo dalimi. Lenkų rašytojas Leopoldas Lewinas atsiminimuose rašė, kad Herbačiauskas kavinėje patraukdavo visuotinį dėmesį savo neįprasta išvaizda:

³ J. A. Herbačiausko laiškas M. Zdziechowskiui, 1936 11 05, in: VUB, sign. F 33 – 445, l. 1.

⁴ J. A. Herbačiausko laiškas L. Girai, in: LNMMB, sign. F 7 – LG 257, l. 4.

⁵ J. A. Herbačiausko laiškas W. Tołłoczkai, 1933 12 30, in: LLTIB, sign. F 22 – 982 (laiškai nenumeruoti).

⁶ Mackonis, R., „Balys Sruoga (iš mano atsiminimų)“, in: LNMMB, sign. F 130 – 2355, p. 33–35.

⁷ Laiške Urbšiui Herbačiauskas rašė: „Likite sveiki! Atstovaukit ponus, kurie labiau smaugia Lietuvos dvasią, nei rusai smaugė!“ (J. A. Herbačiausko laiškas J. Urbšiui, 1934 02 01, in: LNMMB, sign. F 15 – 226, l. 6).

Daug kartų matydavau jį prieš 1939 m. „Dvarininkų“ kavinėje. Herbačiauskas vilkėjo juodą peleriną, plačiabrylę skrybėlę ir atkreipdavo į save visuotinį dėmesį. Lenkai jį laikė tipišku lietuviu, be kita ko, išimylėjusiu lenkų kultūrą. Visas jo žavesys buvo tame, kad jis buvo tarsi atklydęs iš „Jaunosios Lenkijos“ laikų į tarpukario dvidešimtmetį.⁹

Anot Mykolo Biržiškos, karo metais Herbačiauskas kavinėse burdavo iš delno moterims, ieškančioms dingsių savo artimųjų. Tokiu būdu jis užsidirbdavo ir vieną kitą skatiką. Žinoma, to pragyvenimui neužtek-

Adomas Varnas. Juozapo Albino Herbačiausko portretas. 1924. LDM

davo. Tikriausiai rašytojas gaudavo šokių tokius honorarus už savo straipsnius ir viešas paskaitas. Iš jų galima paminėti 1935 m. gegužės 17 d. Varšuvos radijuje skaitytą paskaitą „Keletas esminių pastabų apie lietuvių poeziją“. Kartkartėmis Herbačiauskas važiuodavo skaityti paskaitų į Vilnių. Mackonio teigimu, jis skaitydavo paskaitas Lenkų literatų sąjungoje, o po to su damomis gerdavo kavą Rudnickio kavinėje. 1938 m. Vilniuje Juozapas Albinas paskutinį kartą susitiko su

Krokvos laikų bičiuliu profesoriumi Zdziechowskiu, kuris netrukus mirė.

1938 m., po Lietuvos ir Lenkijos diplomatinių santykių užmezgimo, Keliuotis ir Faustas Kirša kaip lietuvių kultūros atstovai atvyko į Varšuvą. Ta pačia proga aplankė seniai matytą Herbačiauską. Visi trys Kauno laikų draugai nuėjo į restoraną, kur Juozapas Albinas užsisakė sočią vakarienę. Keliuotis pastebėjo, kad rašytojas nebeturėjo pirmykštės energijos ir atrodė gerokai suvargęs.

1939 m. gegužės 21 d. Herbačiauskas tikriausiai paskutinį kartą viešėjo Vilniuje, kur 369-ajame Literatūriniam trečiadienyje skaitė paskaitą „Variacijos lietuvių kultūros ir literatūros tema“. Ši jo paskaita paliko neišdildomą įspūdį klausytojams:

Tai, ką kalbėjo ir kaip kalbėjo šis senas ponas volterišku profiliu ir nervinga gestikuliacija, jau nebeprisiklausau diskusijų sferai. Išgirdome ne paskaitą ir ne pranešimą, o kažką tarp paplepėjimo ir manifesto, kažką nepaprastai gyvo, besikeičiančio, pribloškiančio efektais, nebeprisiklausančiais mūsų epochai. Ir kas per mišinys tas Herbačiauskas! Reikia tik išgirsti ir pamatyti, kaip prieškarinės bohemos dalyvio manieros ūmai pasiekia beveik aristokratišką aukštį, kaip frazė, pradėta Przybyszewskio maniera, baigiama Zdziechowskio stiliaus gestu. [...] Pasakojimas-manifestas buvo pilnas aktualių politinių akcentų, šokiravo ugningu himnu širdies šėlsmo garbei, kuris buvo supriešintas su teutoniško proto šėlsmu. [...] Ši žmogų reikėtų parodyti aktoriams. Tegu pamato, kad „tokie dalykai“ gali egzistuoti ne tik vaidmens tekste, kad tokiais dalykais žmonės iš tiesų gyveno ir svaiginosi. O ypač vertėtų į Herbačiausko paskaitą atvesti tuos, kurie turi vaidinti arfininkus „Lilli Venedoje“.¹⁰

Lietuvoje likę Herbačiausko draugai žinojo apie sunkias Herbačiausko gyvenimo sąlygas ir kaip galėdami stengėsi jam padėti. Krėvė ir Vaičiūnas kelis kartus siuntė jam pinigų ir siūlė jam grįžti į Lietuvą. Jau prasidėjus karui, 1940 m., „Vilniaus balse“ pasirodė Cicėno straipsnis, kuriame jis ragino Lietuvių rašytojų sąjungą padėti Herbačiauskui grįžti į Lietuvą¹¹.

Nežinia, kaip Herbačiauskas praleido 1941–1943 m. 1944 m. laikraštyje „Ateitis“ Alfonsas Braziulis išspausdino dalį Herbačiausko laiško, kuriame šis teiravosi, kaip gyvena jo „Rūtos“ draugijos laikų bičiulis Vaitiekus Adalbertas Staneika, bei domėjosi, kas šiuo metu yra Kauno dramos teatro direktorius. Juozapas Albinas skundėsi, kad jo kambarys nešildomas ir kad

⁹ Cicėnas, J., „Gražinkime Lietuvai prof. Herbačiauską“, in: *Vilniaus balsas*, 1940, Nr. 67, p. 4.

¹⁰ Stoberski, Z., *Między dawnymi a młodszymi laty: Polsko–litewskie*

związki literackie, Łódź, 1981, p. 222.

¹¹ Jim, „Ostatni wajdelota“, in: *Kurier Wileński*, 1939, Nr. 145, p. 4.

¹² Cicėnas, J., *op. cit.*, p. 4.

dėl šalčio negali pabaigti savo dramos „Keistuolis“ bei poemos proza „Lietuva“. Grįžti į Lietuvą rašytojas nesirengė, buvo linkęs dar palūkėti.

Apie paskutiniuosius Herbačiausko gyvenimo mėnesius žinome iš jo laiškų kunigui Mykolui Krupavičiui, kuris nuo 1942 m. gyveno Berlyne ir iš ten kelis kartus jam siuntė siuntinius į Varšuvą. Krupavičiaus žiniomis, karo metu Herbačiauskai vertėsi labai sunkiai, sirgo. Jiems padėdavo ir lenkai¹².

Paskutinį laišką Juozapas Albinas parašė 1944 m. spalio 31 d. iš Krokuvos, Kollaťajaus gatvėje esančios prieglaudose. Iš laiško sužinome, kad Varšuvos sukilimo metu rašytojas su žmona vos išliko gyvi, o bėgdami iš miesto, turėjo palikti visą savo turtą. Skubus išvažiavimas iš Varšuvos galutinai palaužė Herbačiausko sveikatą, ir 1944 m. gruodžio 3 d. jis mirė Krokuvos ligoninėje. Rašytoją į Rakovicų kapines palydėjo tik nedidelis draugų būrelis. Jo serganti žmona liko toje pačioje ligoninėje, lietuviai dėjo pastangas jai padėti.

Bėgdamas iš Varšuvos, savo rankraščius ir žymaus čekų dailininko Vlastimilo Hofmano tapytus portretus Juozapas Albinas paliko savo svainiui Jastrzębowskiui. Tik 1957 m. lietuviai susirūpino jo rašytiniu palikimu. „Rūtos“ laikų Herbačiausko draugas Zigmas Skirgaila sužinojęs, kad Jastrzębowski norėtų perduoti rašytojo archyvą Krokuvos arba Varšuvos bibliotekoms, parašė laišką Juozui Rimantui ir siūlė perimti jo rankraščius. Rimantas apie tai pranešė Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkui Antanui Venclovai, o šis jo laišką perdavė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriui Kostui Korsakui. Nežinia, ar Korsakas užmezgė ryšį su Jastrzębowskiu, tačiau Herbačiausko archyvas nebuvo parvežtas į Lietuvą, bet pateko į Varšuvos Mokslų akademijos archyvą, kur saugomas iki šiol.

VARŠUVOS LAIKOTARPIO HERBAČIAUSKO KŪRYBA

Kaip minėjome, Varšuvoje praleisti metai nebuvo vaisingi kūrybine prasme: yra žinomi tik trys nedidelės apimties lenkų kalba parašyti kūriniai, iš kurių vienas pasirodė žurnale *Tygodnik ilustrowany* („Iliustruotas savaitraštis“), o du liko rankraščiuose. Herbačiausko archyve nėra Braziulio minėtos dramos „Keistuolis“ ir poemos proza „Lietuva“ – galbūt šie kūriniai iš viso nebuvo parašyti (juk Herbačiauskas mėgdavo pasigirti) arba pražuvo Varšuvos sukilimo metu.

Pirmasis iš šių kūrinių *Święto umarłych* („Mirusiųjų šventė“) buvo parašytas per 1934 m. Vėlines. Šis neilgas kūrinys, žanru artimas novelei, tematinio požiūriu

primena kitą Herbačiausko novelę „Skriaudų pirkėjas“, kurioje taip pat sprendžiamas atpildo už nuodėmes ir niekšų nubaudimo klausimas. „Mirusiųjų šventės“ pasakotojas, kaip ir daugelyje Herbačiausko prozos kūrinių, yra Juozapas Albinas. Šįsyk jis piktžodžiauja mirusiesiems, tokiu būdu provokuodamas juos veikti: „Niekinu jus, nužudytųjų dvasios! [...] kaip jūs galite kęsti skriaudą, kaip galite ramiai gulėti karste, kai žmogžudžiai šaiposi ir juokiasi iš jūsų mirties?“¹³

Grįžęs namo, jis randa ant stalo laišką, kuriame mirusieji jam aiškina savo kantrybę nusikaltėlių atžvilgiu, teigdami, kad pastarieji anksčiau ar vėliau neišvengs bausmės. Mirusieji tyliai vykdo teisingumą žemėje: jie sunaikino „pragaro niekšų ir atmatų gaują“, žada padaryti tvarką Juozapo Albino tėvynėje, taip pat demaskuoti Sovietų Rusijos patarėjus. Kūrinio stilistika, kaip būdinga Herbačiausko kūrybai, nevienalytė: tragiška nuotaika susipina su ironija.

Kitas 1935 m. datuojamas novelės šķikas *Dziwy nocy* („Nakties keistybės“) susideda iš trumpučių istorijų, kurias jungia neįprastomis galiomis apdovanotas pasakotojas, gebantis skaityti žmonių mintis ir savo „pamišimu“ maitinantis genijus. Tai yra individualistas, minios priešas, naktimis mėgstantis vaikščioti tuščiomis Krokuvos gatvėmis, o šabo naktį neretai užsukantis į žydų rajoną, tikėdamasis ten sutikti Golemą¹⁴. Klaidžiodamas Krokuvos gatvėmis, pasakotojas mato keistus dalykus, pavyzdžiui, per atvertą langą stebi, kaip kariai ilgesio kankinama moteris, arba gatvėje sutinka milžiną – atgailaujančią dvasią, kuri papasakoja jam, kad aname pasaulyje viskas taip pat kvaila kaip ir šiame. Šiame kūrinyje galime rasti ir satyrinį epizodą apie Levo Tigrisovičiaus Trockio atsiminimus „Kaip aš žudžiau“, traktatą apie „365 lytinius malonumus“ bei pristatomos knygos „Stebuklingai atverstas antisemitas“, „Patarimai grafomanams“ ir „Bekonų auginimo įtaka tautos protui“.

„Nakties keistybės“ turinys ir kompozicija nėra nauja – antai „Meilėje ir neapykantoje“ taip pat pasakojami naktiniai herojaus nuotykių. Pats „tarplanetinės svarbos“ pasakotojas irgi nelabai skiriasi nuo kitų Herbačiausko kūrinių pasakotojų: tai yra autoriaus *alter ego*, pasižymintis demonišku, išmanantis magiją ir laisvai bendraujantis su anapusybe. Trečiasis kūrinys „Konrado sapnas“ – tai savotiška dramatinė variacija Stanisławo Wyspiańskio „Išsilaisvinimo“ tema. Kaip ir Wyspiańskio dramoje, šio kūrinio herojus yra Konradas iš Mickevičiaus „Vėlinių“, kuris, įkalintas tautos teatre, kovoja su tautiniais mitais ir trokšta išsivaduoti iš „stebuklų automatizmu sergančios lenkų

¹² Krupavičius, M., „Ryškieji veidai“, in: *Tėvynės sargas*, 1948, Nr. 23, p. 188.

¹³ Herbaczewski, J. A., „Święto umarłych“, 1934 11 02, in: Varšuvos

PAN archyvas, sign. III – 156, 23, p. 11.

¹⁴ Herbaczewski, J. A., „Dziwy nocy“, in: *Tygodnik ilustrowany*, 1935, Nr. 5, p. 96.

vaizduotės¹⁵. „Konrado sapno“ kompozicija yra panaši į „Išsilaisvinimo“: ši drama susideda iš Konrado dialogų su skirtingais herojais, kurie paeiliui keičia vienas kitą. Kitaip nei „Išsilaisvinime“, pagrindinis Konrado antagonistas yra Dievas, kurį dramoje atstovauja balsų aidai (Dievo pranašai). Dievas išstremia Konradą iš tėvynės, pasmerkdamas septynerių metų klajonėms už tai, kad kaip Prometėjas atskleidė miniai Ugnies paslaptį. Konradas maištauja prieš Dievą, kaltindamas jį tautos žudymu, pranašų užmėtymu akmenimis ir niekšų protegavimu. Vadindamas Dievą pasaulio vampyru, Konradas Jį prakeikia „vardan visų žinomų ir nežinomų dievų Tėvo, kurio jis ilgisi“. Konradas žada grįžti į Tėvynę maištaujančių dvasių legiono priešakyje, trokšdamas prikelti lenkus ir valdyti Lenkiją. Kitas Konrado pašnekovas velnias gundytojas įrodinėja jam, kad negalima būti geresniam už Dievą, reikia būti tokiam pat blogam ir vidutiniškai geram kaip ir Jis. Paskutinis Konrado pašnekovas dramoje yra kompozitorius Chopinas, kuris, klausydamasis Konrado monologo, kuria revoliucinį etiudą. Skambant muzikos garsams, Konradas išsilaisvina, Perkūnas sugriauna teatrą – Konrado kalėjimą, o atsiskyrusi nuo kūno sparnuota Konrado dvasia skrenda į paskutinį pokalbį su Dievu. Dramos pabaigoje autorius prideda „prierašą raudonu pieštuku“: „atsakymas į Konrado klausimą bus duotas tik 1947-10-21“. Šioje trumputėje vos 9 puslapių Herbačiausko dramoje yra nemažai nenuoseklumų ir neaiškumų: nežinia, kiek iš tiesų yra Konrado išbandymų, nežinia, ką autorius turėjo minty, sakydamas „Visų žinomų ir nežinomų dievų Tėvas“, taip pat nėra motyvuota Chopino rolė.

Apibendrinant galima teigti, kad Varšuvoje parašyti Herbačiausko kūriniai idėjomis ir forma atkartoja ankstesnę jo kūrybą, tačiau neprilygsta jai savo meniniu lygiu. Nepaisant visų netobulumų, įdomiausias iš minėtų kūrinių yra „Konrado sapnas“.

ESTETIKA IR LITERATŪROS KRITIKA

Svarbią Varšuvos laikotarpio Herbačiausko rašytinio palikimo dalį sudaro jo publicistika ir literatūros kritika. Net išvažiavęs iš Lietuvos, rašytojas domėjosi lietuvių literatūra ir kultūra. Kalbėdamas apie lietuvių kultūrą, Herbačiauskas apgailestavo, kad ji prarado savo ankstesnįjį autoritetą ir vaidmenį. Anot jo, seniau Lietuva žadino geriausių Lenkijos kūrėjų kūrybinę vaizduotę, o lietuvių dainos ir legendos formavo lenkų charakterį. Būtent Lietuvoje buvo apreikšta istorinė Lenkijos misija. Tuo tarpu dabartinėje Lietuvoje len-

kas yra niekinamas, romantinė tradicija išjuokiama, o lenkų įtakos pašalintos iš visur, net iš poezijos. Naujosios valstietiškos kilmės lietuvių inteligentijos lygis yra labai žemas, visas Kauno intelektualinis gyvenimas apsiriboja plepalais¹⁶. Anot Juozapo Albino, kol Kauno dvasia bus žemesnė nei Vilniaus, tol lietuviai neturės Vilniaus, nes tauta užima teritoriją tik dvasiniais turtais, o ne kariuomenės jėga.

Straipsnyje „Nepriklausomos Lietuvos kultūra“ rašytojas pabrėžė moralės svarbą kultūroje ir, remdamasis Andrzejaus Towiańskio autoritetu, teigė, kad tikroji Lietuvos misija – „siųsti į pasaulį dinastus, pranašus, puoselėti moralinę didybę ir galią, apreikšti pasauliui kenčiantį Dievą ir paaiškinti aukos paslaptį“¹⁷. Pasak jo, Lietuva yra mistikų kraštas, o jos idėja – tai širdies idėja. Kaip ir anksčiau Herbačiauskas buvo įsitikinęs, kad svarbiausią vaidmenį tautos gyvenime atlieka genijai – „dvasiniai tautos valdovai“, kuriems turi paklusti politikai – „tautos kūno valdovai“. Rašytojo nuomone, tik Mikalojus Konstantinas Čiurlionis turėjo drąsos kentėti dėl meno, todėl jis yra tikrasis lietuvių meno Prometėjas. Vertingiausi yra tik tie, kurie ryžtasi kentėti dėl švento meno ir nesigėdija būti „parazitų gaujos prakeiktais valkatomis“.

Herbačiauskas nerimavo, kad lietuvių rašytojai nusigrėžė nuo praeities ir atsisakė romantinio istorizmo idėjos. Jo nuomone, lietuvių literatūra dar nepersirgo valstietišku tautų liga – „madingumo manija“: lietuvių rašytojai seka madingiausiomis kryptimis, pamėgdžija įvairias poetines doktrinas, tačiau nemoka išreikšti savosios tautos dvasios. Jie nesupranta, jog poezija turi būti tautos dvasios gėle, o ne svetimųjų papūga. Kita lietuvių literatūros blogybė – joje dominuojantys marksistai, kuriems literatas tėra tik ruporas, per kurį kalba visuomenės klasė. Rašytoją džiugino tik sparti lietuvių poetinės formos ir kalbos evoliucija. Pabrėždamas, kad forma turi derėti su turiniu, geriausiu dabartinės Lietuvos poetu titulavo Vinčą Mykolaitį-Putiną.

Kalbėdamas apie kultūrą apskritai, Herbačiauskas kartojo savo idėjas, išsakytas dar XX a. pradžioje. Pasak jo, kultūra turi būti neatsiejama nuo tautos gyvenimo, religijos ir etinio sąmoningumo, nes per kultūrą pamažu tobulėja žmonija. Remdamasis lenkų romantikų raštais, rašytojas teigė, kad kultūroje svarbiausią vaidmenį atlieka kūrėjas-genijus, iškylantis aukštai virš minios. Minia – tai nuliai, kurie nieko nereiškia be vieno – kūrėjo arba vadovo, prisiimančio už minią visą atsakomybę. Genijai skiriasi nuo paprastų žmonių savo laisva dvasia, individualizmu ir „nenormalumu“. Kūrybinis procesas – tai individualybės atsiplėšimas nuo

¹⁵ Herbaczewski, J. A., „Sen Konrada“, 1939 11 11, in: Varšuvos PAN archyvas, sign. III – 156, 20, p. 1.

¹⁶ Herbaczewski, J. A., „Kaunas-Kowno“, in: *Polska zbrojna*, 1935,

Nr. 296, p. 5.

¹⁷ Herbaczewski, J. A., „Kultura niepodległej Litwy“, in: *Tygodnik ilustrowany*, 1934, Nr. 2, p. 27.

minios, o kūryba – tai nusikaltimas, Liuciferio maištas prieš Dievą. Tikroji kūryba yra skirta tik kultūriniam elitui, tuo tarpu miniai užtenka publicistikos.

Kaip matome, Herbačiauskas iki galo liko ištikimas romantikų vertybėms, iškeldamas širdį virš proto, kūrėją ir genijų virš minios, o kūrybos ir kultūros problemą siedamas su tautos, moralės ir religijos klausimais. Kalbėdamas apie literatūrą, ragino grįžti prie lenkų romantikų idėjų: istorinio tęstinumo ir aukštų dvasinių idealų.

HERBAČIAUSKO LEGENDOS PABAIGA?

Kalbant apie Herbačiausko gyvenimą Varšuvoje, negalima nepaminėti jo prieš Lietuvą nukreiptų straipsnių, kuriais jis užkirto sau kelią sugrįžti. Vos atvykęs į Varšuvą, rašytojas interviu laikraščiui *Kurier codzienny*, be kita ko, pareiškė, kad išvyko iš Lietuvos dėl idėjinio persekiojimo¹⁸. Šį interviu perspausdino „Lietuvos aidas“ su priedašu, kad Herbačiauskas „nusimetė kaukę ir pasirodė, kas yra iš tiesų“. Tačiau šis interviu buvo labai švelnus, palyginti su keturiais straipsniais, pasirodžiusiais 1933 m. pabaigoje – 1934 m. pradžioje laikraštyje *Tygodnik ilustrowany*. Čia buvo beatodairiškai puolama Lietuva, jos valdžia, politika ir kultūra. Rašytojas teigė, kad Smetonos režimas diskredituoja Lietuvą pasaulio akyse, kad tautininkai bijo savo tautos ir laikosi valdžioje tik dėl represijų ir karo padėties. Lietuvoje viešpatauja anarchija, korupcija ir vagystės. Kalbėdamas apie kultūrą, jis pabrėžė žalą, kurią atnešė lenkų kultūros atsisakymas. Anot jo, modernioji kultūra dabartinėje Lietuvoje kuriama iš Rytų ir Vakarų kultūrų bei bolševizmo mišinio. Lietuvių politikai griežtai kontroliuoja rašytojus, liepdami jiems falsifikuoti istorinius faktus. Prie šių straipsnių buvo pridėtos ir Lietuvos nuotraukos, vaizduojančios apleistas kapinaites ir griūnantį svirną.

Nujausdamas, kaip šie jo pasisakymai bus sutikti Lietuvoje, Herbačiauskas mėgino aiškinti, kad savo straipsniais siekė paruošti dirvą politinės Lietuvos krypties pakeitimui, išbudinti iš letargo miego lietuvių literatūrą ir sukelti diskusijas. Kartu jis siekė atsiprašyti lenkų tautos už savo ankstesnius pasisakymus, kai

¹⁸ Herbaczewski, J. A., „Dlaczego musialem opuścić Litwę“, in: *Kurier codzienny*, 1933 11 25.

¹⁹ Herbaczewski, J. A., „Litwa astralna“, in: *Tygodnik ilustrowany*, 1934, Nr. 4, p. 77.

„klydo, tikėdamas švariais savo nacionalistinių tautiečių ketinimais“. Pabrėždamas savo dvigubą tautinę sąmonę, rašytojas pavadino šį žingsnį „pasiaukojimu už milijonus“:

Keturis straipsnius apie savo tėvynę Lietuvą audringu stiliumi parašiau, norėdamas atsiprašyti lenkų tautos už tai, kad, gindamas Lietuvą, įžeidžiau Lenkiją, o be to, norėdamas staigiais griausmais atvesti į protą savo tautiečius! Pasiaukuju, kad būtų geriau. [...] Noriu turėti švarią sąžinę prieš Lietuvą ir Lenkiją! [...] Esu iš tų psychopatų, kurie turi drąsos turėti dvi tėvynes ir tiki, kad meno žmonėms vienos tėvynės per mažai... Žinau, kad lenkas įgauna savo genialų sąmoningumą Lietuvoje, o lietuvis Lenkijoje! Mylėdamas Lenkiją, aš, lietuvis išaukštinu Lietuvą tuo, kuo ji yra turtinga – išaukštinu širdimi, kenčiančia už milijonus!..¹⁹

Herbačiausko draugai Lietuvoje nesitikėjo iš jo tokio aršaus puolimo. Anot Kiršos, Herbačiausko legenda pasirodė esanti „be vairo ir didvyriško turinio“, o jį patį Kirša apibūdino žodžiais: „kur esu, toks esu, taip ir giedu“²⁰.

Galima pastebėti, jog vėlesniuose Herbačiausko straipsniuose Lietuvos paveikslas buvo piešiamas dar juodesnėmis spalvomis, įgaudamas gerokai hiperbolizuotas formas. Antai 1935 m. rašytame straipsnyje „Kaunas-Kowno“, rašytojas teigė, kad daugumą Kauno inteligentijos sudaro rusų mokyklų auklėtiniai ir buvę caro valdininkai, kad visi lietuviai yra dvasiškai rusifikuoti. Kaunas po senovei gyvena rusų tvirtovės dvasia, o jo moderni architektūra yra „chaotiška ir pastatyta pagal rytų Prūsijos šabloną“. Kauno gyvenimą kontroliuoja legionas šnipų ir provokatorių, miestiečiai gyvena nuolatinėje baimėje, nes už bet kokį nelojalumą valdžiai gresia turto konfiskavimas arba ištrėmimas. Lietuvos sostinės atmosfera yra persisotinusi neapykanta, pavydu ir žiaurumu²¹.

Galima tik apgailestauti, kad „atsivertęs į lenkybę“ ir išsižeidęs ant lietuvių, rašytojas nebesuvokė, jog tapo lenkų, noriai išnaudojančių jo vienašališkus straipsnius kaip antilietuvišką propagandą, įrankiu. ❧

²⁰ F. Kiršos laiškas J. Urbšui, 1934 01 13, in: LNMMB, sign. F 15 – 246, l. 40.

²¹ Herbaczewski, J. A., „Kaunas-Kowno“, p. 5.

SU LIETUVIŠKU SIJONU: „XX AMŽIAUS“ MOTERIS

Kęstutis Skrupskelis

Su pirmuoju „XX amžiaus“ numeriu 1936 m. birželio 24 d. į Lietuvos gyvenimą dar stipriau įsiliejo jaunųjų katalikų karta, pirmoji subrendusi savoje nepriklausomoje valstybėje. Nors ir gimę caro laikais, visi laikraščio iniciatoriai buvo lietuviškų gimnazijų bei lietuviško universiteto auklėtiniai, būtent Teologijos-filosofijos fakulteto, lietuviškiausio universiteto padalinio. Visi – veiklūs katalikai, visuomenininkai, subrendę ateitinių gretose.

Įžanginiame „Redakcijos žodyje“ iniciatoriai sakėsi norintys Lietuvos gyvenimą „dinamizuoti“, plačiau visuomenei mažai žinant apie mokslo „kelius ir laimėjimus“ bei naujas formas mene ir visuomenės gyvenime. Iniciatoriai atkreipė dėmesį ir į moterų padėti šeimoje bei viešajame gyvenime. Jų nuomone, iš vienos pusės pastebimas „moterų sąjūdis kovai dėl lygių teisių, iš antros vėl pastangos gražinti moterį iš pasaulio į namus“. Nepateikdami konkrečių duomenų – įžanginiame žodyje tam ir nebuvo vietos – jie įvardijo įvairias šeimos gyvenimo negeroves: „šeimos ryšių irimo, šeimos moralės silpimo, gimimų ir priauglio mažėjimo, vaikų apleidimo, moters neracionaliai sutvarkyto darbo šalia šeimos“.

Tuometėmis sąlygomis laikraštis negalėjo nebūti vyriškas: iniciatoriai, redaktoriai, nuolatiniai bendradarbiai buvo vien vyrai, rašantys apie politikus bei kultūros veikėjus – taip pat daugiausia vyrus. Žurnalisčių Lietuvoje apskritai būta nedaug. 1934 m. skelbtais duomenimis Lietuvos žurnalistų sąjungai priklausė 75 nariai, tarp jų tik šešios moterys. O štai žydu žurnalistų buvo bent dvigubai daugiau. Iš lietuvių žurnalisčių tik viena Ona Labanauskaitė ir pagal amžių, ir pagal pasaulėžiūrą buvo artimesnė „XX amžiaus“ žmonėms. Tačiau nė vieno jos pasirašyto rašinio 1936–1937 m. numeriuose pastebėti neteko.

Vyriška buvo visa to meto didžioji spauda. Antai „Kultūra“, Kosto Korsako redaguojamas kairuoliškas mokslo populiarinimo žurnalas, 1933–1940 m. paskelbė tik

aštuonis lietuvių moterų straipsnius, ir tarp jų – tik vieną apie mokslą: Marijos Natkevičaitės „Genetika ir evoliucija“. Katalikiškas „Židinys“ 1934–1940 m. tokių straipsnių paskelbė šešis. Labiausiai šiuo požiūriu buvo atsilikęs tautininkų „Vairas“, 1933–1940 m. publikavęs tik du moterų rašinius. Nors išsilavinusių, raštingų moterų buvo nemažai, tačiau jos telkėsi moterims skirtoje spaudoje. Katalikų „moterų inteligenčių“ žurnalas buvo „Naujoji vaidilutė“, Prano Dovydaičio įsteigtas 1921 m. Iš pagrindų reformuotas 1931 m., žurnalas tapo gana plataus sąmoningo lietuviško feminizmo reiškėju. Dauguma „Naujosios vaidilutės“ bendradarbių buvo moterys¹. Esant tokiai padėčiai, nenuostabu, kad 1934 m. Alina Skrupskelienė, vieno iš „XX amžiaus“ iniciatorių žmona, mokytoja ateitininkė, Teologijos-filosofijos fakulteto auklėtinė, pasidžiaugusi moterų organizacijų laimėjimais „socialinėj srity“, nusiskundė: „mes labai nedaug turime tikrai iškilusių asmenybių, tokių moterų, kurios būtų populiarios visuomenėje, kurios turėtų visos tautos pasitikėjimą ar būtų pasižymėjusios savo mokslo darbais“. Jos nuomone, dėl ryškių asmenybių stokos, kaltas moterų auklėjimas „šeimoje ir mokykloje“².

„XX amžiaus“ „vyriškumą“ liudija ir tai, kad 1936 m. pabaigoje tarp perdavusių naujųjų metų linkėjimus terandame vieną moterį – Magdalena Galdikienę – pedagogę, ateitininkę, Steigiamojo Seimo narę. Ši, nusiskundusi, jog naujajame (tautininkų) seime moterys nėra atstovaujamos – tai „skaudus smūgis“, – linkėjo ateityje susilaukti ir atstovių (1936 12 31)³. Ta pati situacija ir kitų metų pabaigoje: moteris atstovavo tik Galdikienė, šį kartą apsieidama be feministinių užuominų (1937 12 31). Savaite anksčiau laikraštis paskelbė reportažą apie „mūsų žymesniųjų žmonių“ kalėdinius planus. Ir vėl tarp tokių tik penkios moterys – trys operos solistės, dvi medikės, nors iš viso atsiliepė 51 asmuo. Aišku, ne vienas vyras guodėsi Kalėdų atostogų metu rasiąs laiko žmonai ir vaikams (1937 12 23).

¹ Janina Drungaitė – ją cituosiu toliau – buvo nuolatinė „Naujosios vaidilutės“ bendradarbė ir kurį laiką priklausė žurnalo redakciniam kolektyvui. Feministinėmis temomis rašė keletas autorių, bet Drungaitės pažiūros buvo gal plačiausiai išskleistos. Nepaisant Prano Dovydaičio legendinio storžieviško elgesio su studentėmis, jo straipsnis („Gražiai korpulentingų moterų vaidmuo gyvenime“, in: *Naujoji vaidilutė*, 1934, p. 17–21) taip pat priklauso mūsų feministinei literatūrai. Cituoju: „Liesosios moters niekad nepada-

rė istorijos [...] tautų likimo kūrėjus ir griovėjus pavergdavo ne moterų kūno kampuotumai, bet apskritumai“. Daug feministinių svarstymų išjudino tautininkų vyriausybės bandymai išstumti iš tarnybų ištekėjusias moteris.

² Skrupskelienė, A., „Moters organizavimas ir veikimas ateity“, in: *Naujoji vaidilutė*, 1934, p. 457–459.

³ Visos „XX amžiaus“ citatos toliau žymimos tekste, skliausteliuose nurodant numerio datą.

Čia reikia pateikti keletą bendresnio pobūdžio pastabų. Kaip matysime toliau, „XX amžiaus“ požiūris į visuomenę nebuvo individualistinis. Visuomenės pagrindinėmis ląstelėmis laikytos šeimos, o ne izoliuoti individai, kaip vaizdavosi klasikinė kontraktinės valstybės teorija. Katalikiškoji socialinė doktrina pirmiausia pabrėžė natūralius junginius: šeimą, tautą, religines bei profesines bendruomenes. Šiuo požiūriu individai krašto gyvenime dalyvauja kaip nariai natūralių bendruomenių, atliekančių tarpininkų vaidmenį tarp individų ir dirbtinės, politinės visumos. Todėl vertindami „XX amžiaus“ pozicijas šiandenių feminizmą šviesoje turime būti atsargūs: tai kiti laikai, kiti vertybiniai nusiteikimai. Tada šeima buvo ne vienu katalikų dėmesio centre. Nuo jos priklausė ir krašto, ir individų gerovė, valstybės užduotis buvo sukurti sąlygas pastovioms, doroms, ekonomiškai pajėgioms šeimoms klestėti.

Bendrų principų lygmenyje kontrastas čia gana ryškus: vieni ieško palankiausių sąlygų visapusiame individų klestėjimui; kiti – šeimų pastovumo, įgalinančio jas sėkmingiau atlikti savo uždavinius visuomenei. Kita vertus, konkrečių sprendimų – moralinių normų, įstatymų – lygmenyje abi sistemos dažnai veda prie tų pačių išvadų. Pavyzdžiui, girtaujančių vyrų siautėjimas smerktinas ir vienu, ir kitu požiūriu, vienai pusei pabrėžiant šeimų ardymą, antrai – nuskriaustas moteris. Ir vieni, ir kiti girtaujantiems skiria vietas daboklėse, blaivyklose, ligoninėse. Tačiau kitais atvejais iš skirtingų prielaidų kyla skirtingos išvados. „XX amžiaus“ žmonės piktinosi skyrybomis, savaip sprendė socialinio teisingumo klausimus. Mūsų laikais skyrybos labiau vertinamos individų interesų požiūriu, o anuomet ypač paisyta šeimos kaip pirminio visuomeninio vienetą. Mes labiau linkę galvoti, kad toks pat darbas vertas tokio paties uždarbio, o jie – kad pirmiausia reikia šeimoms užtikrinti bent minimalų gerovės lygį. Taigi daug kas pasikeitė, ir skaitydami anų dienų spaudą negalime to užmiršti.

Koks tad buvo „XX amžiaus“ vyrų požiūris į moteris ir jų vietą šeimoje ir visuomenėje? Lietuvoje nuo pat Nepriklausomybės pradžios formaliu, teisiniu požiūriu galiojo lyčių lygybė, tad vyrai ir moterys džiaugėsi tomis pačiomis teisėmis. Visiems buvo užtikrinta teisė balsuoti, turėti nuosavybę, kaltinti ir būti kaltinamiems teismuose. Kai kur kitur Europoje dėl teisinės lygybės dar buvo kovojama, pavyzdžiui, Prancūzijoje. Bet Lietuvoje teisinės lygybės klausimas buvo išspręstas iš pat pradžių ir nesutarimų šioje plotmėje nebuvo.

Tačiau padėtis daug sudėtingesnė kalbant apie socia-

linę lygybę, nes čia daug erdvės nesutarimams net ir tarp geravalių, ginančių moterų interesus. Ar socialinės gerovės bei visuomeninio svorio rodikliai turėtų būti tokie patys ir vyrų, ir moterų? Ar teisingai sutvarkytoje valstybėje, politikoje, profesijose turėtų būti maždaug tiek pat moterų, kiek ir vyrų? Toks pat išsilavinimo lygis, turtingumas, mirtingumas, nusikalstamumas? Individualistinis feminizmas nėra linkęs pastebėti tarp lyčių reikšmingų skirtumų, ypač kai vertinami įvairūs socialiniai rodikliai.

Kitai yra pabrėžiant specifinę moterų biologinę paskirtį: tada ir socialinė lygybė suvokiama kaip negalima iki galo pasiekti. Galbūt vien tik moterims sugebant gimdyti ir natūraliu būdu maitinti vaikus, ir socialiniame lygmenyje vyrai ir moterys negali būti lygūs? Galbūt motinystei atimant nemažai laiko ir pastangų, skirtinga moterų ir vyrų visuomeninė raiška yra neišvengiama?⁴ Pagal tokį „vidurio kelio“ feminizmą nors ir kiekviena moteris pati rinktųsi savo gyvenimo kelią be dirbtinų varžymų, tačiau daugeliui pasirinkus šeimos gyvenimą, viešojo erdvėje moterų visada būtų proporcingai mažiau. Tokį vidurio kelią reikia skirti nuo antifeministinio kraštutinumo – moterų uždarymo „šeimos ramybėje“ – viešą jų raišką tenumatant retais, išimtiniais atvejais.

„XX amžius“ laikėsi vidurio kelio ne vien iš principo, bet ir dėl praktinių sumetimų. To meto Lietuvoje, stokojant išsilavinusių, miestietiškomis profesijomis besiverčiančių lietuvių, per didelę prabangą buvo išsilavinusias moteris „uždaryti“ šeimose. Juolab kad pats kėlimasis iš kaimo į miestą mažino šeimos darbų apimtį, ką ir kalbėti apie elektrifikacijos bei apskritai technikos teikiamus privalumus. Tas pats urbanizacijos vyksmas miestuose telkė būrius darbo ieškančių, bet menkai išsilavinusių merginų, pasitenkinančių nedideliu uždarbiu. Buvo patogų joms patikėti vaikų bei namų priežiūrą vietoj profesijas turinčių motinų. Nemanau, kad „XX amžiaus“ vyrai kovojo prieš tokius socialinius pokyčius, stengdamiesi slopinti moterų visuomeninę raišką. Svetimas jiems buvo kraštutinis, visiškos socialinės lygybės siekiantis feminizmas, taip pat svetima buvo ir patriarchalinė visuomenė, vyrams skirianti viešąją erdvę, moterims – miegamuosius bei virtuves, o pramogoms – salonus, teatrus, pokylius, kur jų puošniai apsirengusių, vaidmuo būtų perdėm dekoratyvus. „XX amžiaus“ aplinkos žmonės buvo Stasio Šalkauskio mokiniai. Todėl ir moterų klausimu, kaip ir visur, jie ieškojo sintezės, šeimos ir viešojo gyvenimo harmonijos.

Nesiimu spręsti, ar tokios paieškos buvo sėkmingos. Dažnai laikytis vidurio kelio yra sunkiausia, juo labiau

⁴ Ir Anglijoje, ir Amerikoje pagrindinės kovos dėl moterų balsavimo teisės vyko prieš maždaug šimtą metų. Nemažai moterų pasisakydavo prieš – tarp jų būta ir visuomenei žinomų, apskritai feministiškai nusiteikusių. Buvo argumentuojama, kad moterims ir taip daug darbo šeimoje, tad joms nereikia dar vieno rūpesčio. Beveik komiškas anglų

rašytojos ponios Humphrey Ward atvejis, nes jos sūnus buvo moterų balsavimo klausimą sprendusio parlamento narys. Populiari rašytoja, aistringa moterų balsavimo teisės priešininkė, parlamentui balsuojant sėdėjo tarp žiūrovų. Nenuostabu, kad jos sūnus balsavo prieš.

kai padėtį valdo ne tiek principai, kiek sunkiai išvengiami socialiniai procesai. Profesijas bei pastovius darbus turinčios moterys nenorėjo ištekdamos trauktis iš viešojo gyvenimo. Tokiais atvejais moterų klausimu deklaruojami principai dažnai likdavo antroje vietoje.

Įdomus neprincipingumo pavyzdys: katalikiškam laikraščiu nebuvo visai svetimas moters-gundytojos vaizdinys, – bent reklamose ir madų iliustracijose. Aišku, vertinant mūsų laikų akimis, tai buvo labai kuklu ir nekalta. Pavyzdžiui, nerasime iliustruotų apatinio trikotažo reklamų. Tačiau reklamuojant madingas suknelės, kvepalus, muilą, šilkinės kojines, pasitaiko užuominų, kad moteris turi būti vyrui patraukli net ir savo odos švelnumu. Gundančią moterį antai rasime grupėje 1937 m. numerių skelbtoje Lietuvoje „sukurto“ odekolo *Lilas de Lithuanie* reklamoje: „puikus ir žavingas yra tavo kvapumas“. Kur ne kur regime, tegul ir labai santūrias, mažai ką rodančias, bet vis dėlto Amerikos grožio karalaičių ir kino žvaigždžių nuotraukas. Jų tikslas, manau, toks pat kaip ir dabartinių, nepalyginti nuogėnių moterų atvaizdų: patraukti vyrus skaitytojus.

Pirmas moters pasirašytas rašinys pasirodė liepos 8 d.⁵ Tai Jadvygos Drungaitės „Šių dienų moterų kultūrinio gyvenimo kryptis“, paskelbtas skyrelyje „Šeima ir namai“. Šis moterims taikomas skyrelis po kelių savaičių buvo pertvarkytas „Namai, šeima, mokykla“, taip pažymint, kad čia svarbiausia esanti pedagoginė tematika. Liepos 22 d. šios rubrikos pagrindinis straipsnis buvo J. Brazaičio „Žaislai ar knygos“, skatinęs tėvus vaikams dovanoti knygas vietoj žaislų (J. Brazaitis, atrodo, buvo Bernardo Brazdžionio slapyvardis). Bet būta čia ir grynai moteriškos tematikos rašinių – apie lygių teisių reikalaujančias prancūzes bei lėktuvus statančias Sovietų moteris.

Minėtasis Drungaitės rašinys vertas atskiro dėmesio, nes jame reiškiamos net ir pagal mūsų laikų standartus gana radikalias pažiūras: „Moters tradicinis viešumas vengimas yra daugiau spaudos išugdytas ir tradicijų bei auklėjimo keliu perduotas iš kartos į kartą, bet iš esmės jis nėra susijęs su moters prigimtimi. [...] Faktai įtikinamai parodo, kad prigimtis neskyrė moters tik paslėptam, privačiam gyvenimui, o taip pat, kaip ir vyrui, davė jai teisių dalyvauti viešame kultūr. – socialiaame gyvenime, kas ir atsitinka kada tik palankios aplinkybės koku nors būdu ateina moteriai į pagalbą“. Būta matriarchalinių kultūrų, yra buvę didžiųjų moterų. Tai reiškia, jog ten, kur aukštesnė kultūra, kur moterims teikiamos geresnės sąlygos, jos labiau sugeba prisidėti prie kultūros pažangos. Jos pasisavina vyrų laimėtas kultūrinės vertybes ir jas „savaip, moteriškai naudoja“. Tačiau, vengiant vyrų ir moterims varžybų dėl darbo

⁵ Kaip ir kituose to meto laikraščiuose, „XX amžiuje“ skelbta daug slapyvardžiais bei inicialais pasirašytų rašinių. Taigi moterų vaidmuo tikriausiai buvo didesnis nei formaliai atrodė.

vietų, moterys turėtų kurti moteriškas profesijas. Deja, šios minties Drungaitė nekonkretizuoja. Matyt, buvo nuogaštaujama, kad moterys vyrus išstums, pastaruoju palikdamos be darbo.

Drungaitė priklausė „XX amžiaus“ kartai (g. 1905), studijavo Teologijos-filosofijos fakultete, reiškėsi kaip katalikiškos, moterims skirtos spaudos redaktorė. Jos feminizmas buvo gana gilus, nes pabrėžė spaudą, kurią istorijos eigoje moterys yra išgyvenusios ir jos sukeltus nuostolius bendrai, dvasinei kultūrai. Viešpataujant vyrams, bendroji kultūra tampa vienpusiška, vyriška, stokojanti „savaip, moteriškai“ kuriamų vertybių. Sunkiau interpretuoti Drungaitės pastabą apie moterų dalyvavimą politikoje: „Tylus, taikus moters darbas šalia vyro politiko, vyro kartais garbėtroškos, vyro kario buvo ir yra tikra prasme kultūros kūryba“. Ar ji sako, kad moterys politikoje teturi dalyvauti kaip žmonos, prilaikančios savo karštakošius sutuoktinius? Tokiu atveju Drungaitės dažnai minimas moters pa-

Aktorė Ona Rymaitė. Kaunas. XX a. ketvirtas dešimtmetis. P. Briedikytės fotografija. ČDM. Nuotraukos iš parodos „Lietuvos tarpukario drabužių mados 1918–1940“

šaukimas vyrus švelninti, „kultūrinti“, brėžtų ribas moterų reiškimuisi viešumoje. Bet gal prasmė yra kita. Galbūt, jos manymu, moterys, savarankiškai dalyvavusios politikoje, jau parodė išskirtinį sugebėjimą spręsti konfliktus, gyventi taikiau, „kultūringiau“? Gal šitoks moterų valdomas pasaulis būtų taikingesnis?

Kad ir kaip būtų, Drungaitės feminizmas ieško vidurio kelio tarp visiško vyrų ir moterų vaidmenų sutapatavimo ir moterų uždarymo namuose. Nes, anot jos, nors moterys galinčios reikštis beveik visur, tačiau specifiskai moteriška prigimtis leidžianti joms kurti grynai moteriškas profesijas. To meto moterų spaudoje dažnai kalbėta apie šeimos tvarkymo suprofesinimą, sukuriant visuomenėje pripažįstamą, specialaus išsilavinimo reikalaujančią moterišką profesiją. Gal Drungaitė tai ir turėjo omenyje. Tačiau Lietuvoje dantų gydymas ir kai kurios medicininės specialybės, su labai retom išimtim, jau buvo moterų darbas. Gal ir jomis galima praplėsti moteriškų profesijų sąrašą? Kiekvienu atveju, pratesiant Drungaitės svarstymus, moterų ir vyrų gerovės rodikliai niekada nesutaps, nes moterys daugiau pastangų skirs vaikams ir šeimos gyvenimui.

Po metų Drungaitė dalyvavo Tarptautinės katalikių moterų sąjungos mergaičių sekcijos kongrese Briuselyje. Daug dėmesio čia susilaukė Meksikos, kur buvo persekiojama Bažnyčia, ir Ispanijos, kur vyko pilietinis karas, atstovės. Vokietijos atstovių dėl valdžios kliudymų apskritai nebuvo. Kongreso tema: „Moteriškasis jaunimas moderniajame pasaulyje“. Bent Drungaitės akimis kongresas pabrėžė specifiskai moterišką prigimtį, kuri esanti reikalinga ir atitinkamos pedagogikos: „Kultivuoti mergaitės intelektą, bet ypatingą dėmesį atkreipti į valios ugdymą, į jausmų kultūrą. Žinau, bet negaliu įvykdyti, matau tikslą, bet nerandu į jį kelio, [...] štai charakteringa mūsų laikams, štai tragedija“ (1937 04 07). Iš lietuvių kongrese dalyvavo ir dr. Ona Norušytė, kuri kalbėjo apie naujos, mergaitėms pritaikytos pedagogikos būtinybę. Drungaitės reportaže pastebimas noras moterų vaidmenį šeimoje suprofesinti, ir taip „šeimininkystę“ sulyginti su kitomis, visuomenės pripažintomis profesijomis. Jai nemažą išpūdį padarė pranešimas apie Olandijoje mergaitėms rengiamus šeimos gyvenimo kursus.

Šeimos darbo suprofesinimo idėją minėtame rašinyje reiškė ir Skrupskelienė: „Kad ir labai kaikurios moterų grupės yra nepatenkintos ir priešinasi, protestuoja, vis dėlto tenka pripažinti“, kad nuo šeimos darbo, „jo vienokio ar kitokio sutvarkymo“, priklauso daugumos moterų likimas. Todėl „plačiai suprastas šeimos darbas gali būti pakankamai stipriu pagrindu profesinei moterų organizacijai“.

Lietuvių katalikių feminizmas iš dalies buvo katalikiško kosmopolitizmo vaisius. Dalyvaudamos Europos katalikių veikloje, jos namo parsiveždavo platesnio są-

jūdžio rūpesčius bei mintis ir taip gilindavo, brandindavo savuosius svarstymus. Tautų Sąjunga 1937 m. rengė „teisinį moters statutą“. Ta proga Tarptautinė katalikių moterų organizacija parengė memorandumą, kuri „XX amžiaus“ skaitytojams pristatė Norušytė, Amerikoje gimusi pedagogė, Teologijos-filosofijos fakulteto auklėtinė. Memorandume buvo pritariama moterų teisių statuto idėjai, nes vienur net ir suaugusios moterys yra „netekusios laisvės arba kenčia vergijos gėdą“, o kitur net ištekėjusias įstatymai sulygina su „mažamečiais“. Tuo tarpu dar kitose šalyse nukrypstama į per didelį individualizmą, suteikiantį moterims „neapibrėžtą asmeninę laisvę“ ir „ekonominę savarankiškumą“, „o tai gresia sugriauti šeimą, suardyti jos pastovumą“. „Moteris yra žmogus, sutverta asmeniškam tikslui, kurio ji turi teisę ir pareigą laisvai siekti,“ – dėstė Norušytė. Todėl visų kraštų įstatymai turintys užtikrinti moterims laisvą „gyvenimo krypties pasirinkimą“, o vedusiųjų gyvenimą tvarkyti „bendradarbiavimo“ principu. Darbininkų šeimoms būtina užtikrinti pakankamą vyro uždarbį, idant ant motinų pečių nekristų dviguba, profesinio ir šeimininkavimo darbo, našta. Įdomu, kad

Menotyrininkė Halina Kairiūkštytė-Jaciniene su sūnumi Juliumi. LLMA

Norušytė išskiria motinas ir darbininkų šeimas, tarsi būtų savaime aišku, jog bevaikės moterys turės apmokamus darbus. Inteligenčių motinų statusas lieka neaiškus: ar visi inteligentai vyrai uždirbs pakankamai, ar motinomis tapusios inteligentės ir toliau versis savomis profesijomis? Įdomu dar ir tai, kad Norušytė paminė „lygios moralės principą“, kuris turės būti užtikrintas ne vien tik juridiskai, bet ir „faktiškai“ (1937 10 20).

1937 m. gruodžio pradžioje Karininkų ramovėje Kau- ne vyko bendras Lietuvių moterų suvažiavimas, į kurį susirinko 1000 dalyvių. Visos „XX amžiaus“ korespondento minimos pranešėjos buvo moterys. Pranešimų temos labai įvairios: kalbėta apie moterų įnašą į lietuvių literatūrą bei meną, jų politinę veiklą bei pozicijas visuomenėje, apie tai, kaip moterys turėtų talkinti vyrams karo atveju. Nusiskūsta, kad Lietuvos didžiojoje spaudoje – paminėti „XX amžius“, „Lietuvos žinios“, „Lietuvos aidas“ – nėra nuolatinių bendradarbių moterų. Dvigubą lytinę moralę – vieną vyrams, kitą moterims – smerkė dr. Valerija Karvelienė, o Sofija Čiurlionienė atkreipė dėmesį į šeimos ardytojus ir skatino kovoti su geltonąja spauda. Suvažiavimo programa rodo pirmosios Nepriklausomybės laikais buvus platų feministinį sąjūdį, reikalaujantį ne vien formalių teisių, bet ir jų realizavimo „praktikos gyvenime“. Suvažiavimo rezoliucijos pabrėžė reikalą moteris įtraukti į įstatymų bei pedagoginių programų rengimo darbą, turėti atstovų Seime. Nutarta reikalauti įvesti sveikatos patikrinimą prieš vedybas (1937 12 13).

Moterų politikoje nebuvimo pasekmės vaizdžiai išreiškė Ona Gratkauskienė, pasisakydama elektrifikacijos klausimu. „XX amžius“ tuo metu ypač propagavo krašto elektrifikacijos reikalą, tam skirdamas seriją straipsnių, atlikdamas skaitytojų apklausas ir skelbdamas jų laiškus. Energijos šaltinis turėjo būti užtventkas Nemunas, į ką Gratkauskienė ir atkreipė dėmesį: „Verta gyventi šimtą metų jau vien dėl to, kad sulauktum tu augsinių dienų, kada bus galima [...] suprosyti baltinius nepradeginant skylių bekrantančiomis žarijomis iš lygintuvo. [...] Esu tikra, jei vyrams tektų 5 kartus užkurti primusą... arba jeigu moterys turėtų švaresnį [„svaresnį“?] balsą šiuo klausimu – o, mūsų mielas Nemunėlis taip netinginautų“ (1937 02 01).

Moterų suvažiavimui „XX amžius“ skyrė nemažai dėmesio, taip parodydamas remiąs ne vien tik katalikių moterų veiklą, bet ir platesnį lietuvių moterų feministinį sąjūdį.

Jau minėta, kad moterims buvo aktuali dvigubos moralės problema. Šia tema „XX amžiuje“ randame ir platesnį pasisakymą – P. Januševičienės „Ar moteris labiau kalta?“ Autorės teigimu, po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje gausėjo „nusikaltimų prieš dorovę“, ir ši „gėda“ nėra vien tik karo pasekmė, bet atspindi ir visuomenės polinkį smerkti netekėjusias motinas, bet atlai-

džiai vertinti jų suvedžiotuos. O reikia, kad vyras savo kaltę „jaustų nevien savo kišene, mokėdamas alimetus, bet kad ir jį taip pat lydėtų visuomenės smerkiančios akys“. Įstatymai nesantuokiniam vaikams turėtų skirti ne motinų, bet tėvų pavardes, o vyrų pasuose bei tarnybos lapuose reikia įrašyti visą tiesą (1936 07 29)⁶. Januševičienės rašinyje ryški viena gaida, gana svetimai vėlesnių laikų feminizmui: šitaip suvokiant, moteris lytiniuose santykiuose išlieka pasyvi; ji auka, o ne iniciatorė.

Radikalesnį feminizmą randame Gratkauskienės straipsnyje „Dvasinis moters nepriklausomumas“. Tradiciniu katalikišku požiūriu, būdingu ir „XX amžiui“, vyrus turinčių motinų darbas vertintinas neigiamai, jis pateisintinas tik iš bėdos, kai vyro algos nepakanka šeimai išlaikyti. O štai anot Gratkauskienės, net ir ištekėjusios moterys turi išlikti ekonomiškai nepriklausomos, nes „subrendusiam žmogui“ nuo kito nuotaikos priklausyti yra sunku, nors tai ir būtų mylimas sutuoktinis. „Dėl to visai suprantamos ir pateisinamos moters pastangos turėti savo profesiją, tarnybą, ir pan.“ Tačiau Gratkauskienę stebina štai kas: kovodamos už ekonominę nepriklausomybę, moterys visiškai pamiršta dvasinę. Studijų metu parodžiusios savarankiškumą, ištekėjusios dažnai jos „lieka tik aidu, kartojančiu svetimas mintis ir pažiūras“. Neturėdamos savos nuomonės, jos tekartoja: „mano vyras taip sakė“. Labiausiai čia esąs kaltas auklėjimas, kuris yra vyriškas, „pritaikintas berniukams, o ne mergaitėms“. Aišku, auklėjimo reformos suaugusioms jau nebepadės. Šios turinčios save dvasiškai tobulinti, „o ne likti tik gražiu gyvenimo papuošalu, puošnia dekoracija“ (1936 08 05).

Kartais, aišku, randame ir kitokio tipo rašinių, pavyzdžiui, apie merginų sunkumus renkantis vyrus arba patrauklumą, arba ruošimąsi profesijai. Šiai temai skirtas inicialiais pasirašytas rašinėlis – tikriausiai vyro – „Mes remontuojame jūsų dantis“. Nežinomas korespondentas vienai medikei girdint prasitarė, esą humanitarės studentės esančios už medikes gražesnės. Medikė atsikirtu ilgą „pamokslu“, kurio toną nevisiškai suprantu, tačiau, atrodo, pirmiausia pajuokiančiu vaikus, lakstančius paskui koketes. Mes, – atsikerta medikė, – gal ir nesame tokios, kokių „ponaičiai“ norėtų. Mes „neturėjome laimės“ visokių „Miss“ globoje skambinti pianinu, mokytis svetimų kalbų, „graužti šokoladą“. Mes neišlepintos ir nelaukiame, kol ateis „pasakų karalaičiai“. Mes kas mėnesį negauname „po naują lengvutėliu siūleliu per pečius perkabintą suknelę, pro kurią paklausų bei pasiūlų rinkoje būtų matyti visa siūlomosios prekės vertė“. Toliau kalbama apie medikių profesinę ateitį. Pasirodo, dantisto kabinetui įrengti reikia bent 3500 litų, kurių daugu-

⁶ Lietuvoje 1937 m. vasarį gimusių vaikų 7,6% buvo nesantuokiniai (1937 04 14).

ma jų neturi. Paskolos joms labai padėtų (1937 03 05).

Mano nuomone, vaizdelio autorius čia išjuokia tuščius „ponaičius“, nesugebančius išvelgti moters tikrosios vertės. Tačiau per juokus galbūt prasiveržia ir truputis pavydo, kad štai ir medikė, šiaip būdama patenkinta savo padėtimi, norėtų būti kitokia, trumpam tapti „puošnia dekoracija“ ir vaikinams pasirodyti sugebanti ne vien tik rauti dantis.

Tai, kad moters tikroji vertė nėra jos paviršiuje, teigiama ir kitame didaktiniame vaizdelyje „Aš liksiu senmergė“, nors čia puolamas ir feminizmas. „M. C.“ inicialais pasirašęs autorius vaizduoja liūdinčią merginą, kurios sužadėtinį nuviliojo būtent „koketė“. Jos draugė ją guodžia, kad norint ištekėti nereikia nei grožio, nei turto. Reikia tik „moteriškumo“. O Europos moterys išėjusios į pasaulį prarado savo gražiausią žymę: „Dabartinė moterų emancipacija yra pragaištingiausias moteriai dalykas. Užuoat persunkusi moteriška dvasia visą gyvenimą, mūsų laikų moteris bando pati iš šitos dva-

Trys merginos Ekonominėje karių bendrovėje. Kaunas. XX a. trečias dešimtmetis. ČDM

sios emancipuotis“. Šia prasme Indijos moterys, pačios atsisakiusios viešumos, yra pralenkusios savo seseris Europoje, nes išsaugojo „namų dvasia“, taigi tikrąjį moteriškumą (1936 10 28).

Tirtuoju laikotarpiu (1936–1937) principiniams svarstymams moterų klausimu laikraštis skyrė nedaug vietos. Kaip matėme, pasisakymų būta įvairių, bet pagrindinė kryptis aiški: moterys turi ir gali reikštis viešumoje tol, kol tai dera su šeimos gerove. Gana aišku, kad pirmoje vietoje buvo šeima, ir jos gerovei turėjo būti palenkta individų interesai. Šis aspektas ypač išryškėja svarstant civilinės metrikacijos ir socialinio teisingumo klausimus.

Kaip tik tuo metu Seime buvo svarstomas naujas Šeimos įstatymas. Juo norėta įvesti civilinę metrikaciją bei nustatyti skyrybų sąlygas. Moteriškų balsų šiuo klausimu „XX amžiuje“ neradau. Civilinė metrikacija buvo vienas jautresnių dienos klausimų, kuriuo kirtosi katalikai ir įvairių pakraipų laisvamaniai. Net ir daug vėliau ir komunistų, ir liberalų spauda katalikus kaltino tolerancijos stoka, siekiais varžyti netikinčiųjų laisvę jiems primetant konfesines santuokas. Todėl nustebau perskaitęs Juozo Ambrazevičiaus (Brazaičio) rašinį „Į rimtus dalykus su visu rimtumu“. Jo nuomone, siūlomas įstatymas varžytų tikinčiųjų laisvę ir štai kodėl: konfesinės ceremonijos prarastų ligi šiol turėtą teisinį svorį. Jungtuvės būtų grynai civilinės. Konfesinės ceremonijos nebūtų uždraustos, bet jos taptų privačios, nereikšmingos teisiniu požiūriu. Ambrazevičiui ir kitiems pasisakiusiesiems šiuo klausimu buvo savaime aišku, kad civilinė metrikacija reikalinga nepriklausantiems jokiai konfesinei bendruomenei. Tačiau jiems rūpėjo dviguba našta, kurią priėmus tokį įstatymą turėtų pakelti tikintieji (1937 04 21).

Ambrazevičiaus pažiūros daug konservatyvesnės skyrybų klausimu: valstybė turėtų užtikrinti jungtvių nesuardomumą, drausdama įvairius išsisukinėjimus, kurių to meto Lietuvoje netrūko. Čia aiškiai matyti jo korporatyvizmas, kaip tada mėgta sakyti – šeimos interesų statymas aukščiau individų. Ambrazevičius pastebi, kad net ir Sovietų Sąjungoje pradėta kovoti prieš abortus. Visur siekiama užtikrinti šeimų pastovumą, daugiavaikėms šeimoms skiriant premijas bei įvairias lengvatas. Jo nuomone, visur šeimos globojamos, nes nuo šeimų priklauso tautų ir valstybių gerovė.

„XX amžiaus“ vyrams buvo aišku, kad šeimos pastovumas priklauso nuo jos ekonominių sąlygų. Šitaip svarsto dr. Jonas Grinius, literatūros kritikas ir ateitininkas. Jo teigimu, jau įvestas „vaikų priedas“ valdininkams turėtų būti pradedamas mokėti visiems dirbantiesiems. Tačiau viešpataujant ekonominei krizei, kada visi stengiasi mokėti kuo mažesnes algas, vaikų priedo neužtenka. Todėl taip pat turėtų būti iš valstybinių fondų mokamas „žmonų priedas“, įgalinantis žmo-

nas atsisakyti uždarbio ir pasilikti namuose (1937 07 28). Niekur Grinius net neužsimena apie moters ekonominę nepriklausomumą, jos profesiją kaip asmenybės išraiškos priemonę, apie intymų vedybinį gyvenimą. Jam šeima, – bent šiuo atveju, – yra ekonominę gerovę užtikrinanti institucija. Įdomu, kad konservatyviai skambančios Griniaus kalbos apie „žmonų priedus“ primena mūsų laikų radikalius feministinius siūlymus žmonoms mokėti algas. Šeimos ekonominė pusė pabrėžiama ir nepasirašytoje Bažnyčios mokymo santaraukoje „Teisingas atlyginimas – šeimyninis atlyginimas“. Vienas sakinytis įdomus dėl savo kalbinio vyriškumo: „pačios visuomenės buvimas reikalauja, kad žmogus galėtų naudotis savo esmine teise sukurti šeimos židinį, turėti žmoną ir vaikus, ir juos prideramai išlaikyti savo kasdieniniu darbu“ (1936 10 02).

Jeigu principinių svarstymų laikraštyje randame palyginti nedaug, tai konkrečių žinių apie moteris bei jų gyvenimą netrūksta. Laikraštis mėgo vaizduoti drąsias, iniciatyvias, net gyvybe rizikuojančias moteris. Aišku, tikriausiai tai lėmė ne feministiniai, o žurnalistiniai motyvai, nes tokių moterų reta ir todėl skaitytojams tai įdomu.

Tai buvo moterų lakūnių laikai, amerikietės Emilijos Erhardt ir anglės Jane Batten. Pastaroji skrydžio metu, sugedus užraktui, devynias valandas ranka laikė kabinos duris, kad oro trauka jų neišplėštų (1936 10 17). Būta ir drąsių lietuvaikių. Štai redakciją aplankė JAV gimusi Stella Ivinskaitė, kuri buvo skraidžiusi su Dariumi ir Girėnu. Ji sakėsi prašanti tėvų nupirkti jai lėktuvą, kad galėtų skraidinti keleivius (1936 09 17). Kitame straipsnelyje sutinkame amerikietę – „25-rių metų blondinė, su šviesiai mėlynomis akimis“ – medžiojančią laukinius žvėris (1937 09 11). O štai Anglijoje atsirado kelios merginos, kurios „nebijo mirties“. Jos filmams atlieka įvairiausių pavojingus „triukus“ (1937 02 04).

Drąsioms moterims turėtumėme priskirti ir Izabelę Matusevičiūtę, kalbininkę, kuri 1937 m. išvyko į Berlyną studijuoti baltistikos. Jos pasakojimo pavadinimas pakankamai provokuojantis – „Su lietuvišku sijonu po Berlyną“. Turime atsiminti, kad naciai Lietuvoje buvo vaizduojami kaip antilietuviškai nusiteikę, su niekuo nesiskaitantys vyrai. Jų antifeministinės nuostatos Lietuvoje buvo žinomos. Ir štai moteris be vyriškos pagalbos, pasipuošusi lietuvišku sijonu traukia „nacių sostinės“ – Matusevičiūtės žodžiais – gatvėmis. Traukiniu ji važiavusi šalia jauno vokiečio lakūno ir jo žmonos. „Lakūnas [...] pradėjo knarkti... Jaunoji ponja [...] pradėjo snausti atrėmusi galvą į savo vyro rudmarškinio krūtinę. Jis labai švelniai glostė jos šviesius garbanotus plaukus ir retkarčiais pabučiuodavo jos kaktą.“ Pasakutinis sakinytis išryškintas, o skyrelio antraštė: „Taip myli rudmarškinis“.

Matusevičiūtės nuotykių Berlyne gana įdomūs. Ji gyvenimo buvusiuose filosofo Georgo Hegelio namuose, tada buvusioje užsienio studentų rezidencijoje (1937 09 29).

Daug ką laikraštis skolindavosi iš užsienio spaudos, nes neįstengė siųsti savo korespondentų į tolimus kraštus. Todėl skolinių pasirodymas gali būti reikšmingas, nes iš didelės masės tebuvo vietos kelių rašinių santraukoms. Kodėl tad laikraštis skyrė nemažą plotą rašiniui su antrašte „Prancūzų kabinete yra trys moterys ministrai“ (1936 07 20)? Ar vien norėta sudominti skaitytojus, pabrėžiant tokį retą įvykį? O gal tai buvo „špilka“ tautininkams, nes štai jų Seime nesą nė vienos moters, o šalyje, kurioje vis dar kovojama dėl jų teisės balsuoti, moterys pakilo ligi pačių viršūnių? Yra užuominų – tai būtų visai atskira studija, – kad tautininkai kartais išstumdavo ištekėjusias moteris iš viešojo gyvenimo.

Taip pat neaišku, kokių tikslų paskelbtas straipsnis „Kas sugriauna moterų diplomacijų karjerą?“ Pasirodo, Danijos kariuomenėje netrūksta „augalotų, azurinėmis bei purpurinėmis uniformomis apsitačiusių karininkų“. Vieną jų pamilo JAV pasiuntinė Danijoje, kuri po jungtinių buvo atšaukta. Tai moterų sąjūdžiui esąs „didelis smūgis“, nes visame pasaulyje tebusios dvi tokio aukšto rango diplomatės (1936 09 09). Ne visai aišku, ar rašinėlio autorius gailisi, ar juokiasi.

„XX amžiaus“ vyrai dažnai rodydavo rūpestį dėl darbininkijos, bandė atskleisti savo socialinį veidą. Šiam tikslui laikraštis nuolat skelbdavo pokalbius su įvairiais Kauno darbininkais. Dažnai kalbėtasi ir su dirbančiomis moterimis – apie darbo sąlygas, uždarbius, pasitenkinimą, ateities planus. Įdomu, kad keletą tokių pokalbių lydėjo valdiškų įstaigų pasiaiškinimai, kuriuos – to reikalavo tuo metu galiojęs cenzūros įstatymas – laikraštis skelbė be priedų ar pastabų.

Štai keletas epizodų iš žemesniųjų klasių gyvenimo. Keliose „Pienocentro“ užkandinėse padavėjomis dirbo maždaug 200 moterų. Laisvės Alėjoje esanti užkandinė buvo pelningiausia ir vasaros sezono metu joje buvo galima uždirbti iki 300 litų per mėnesį⁷. Žiemos metu bei kitose užkandinėse būdavo uždirbama mažiau, 50–150 litų per mėnesį. Padavėjų uždarbis sudarydavo 10% nuo parduotų patiekalų kainos. Jos priklausė ligonių kasai ir buvo patenkintos darboviečių švara ir tvarka. Kita vertus, jos norėjo apmokomų atostogų ir bijojo, kad artėjant rudeniiui būsiančios atleistos (1936 07 24).

Dirbančiosios „Pienocentre“ sudarė Kauno padavėjų elitą. „Vidutiniškų“ valgyklų padavėjos, kur klientai pavalgydavo maždaug už litą, uždirbdavo 20–30 litų per mėnesį, ir net tokį darbą gauti būdavo sunku, o prarasti – lengva. Užkalbinta mergina skundėsi prie

⁷ Tikriausiai kalbama apie „Pienocentro“ valgyklą, buvusią Laisvės Alėjos ir Daukanto gatvių sankryžos pietryčių kampe, kur dabar įrengtas bankas.

tokios algos net „pasogos“ nesusitaupysianti. Pasirodo, jos kraitį tėvai išleido ją išsiųsdami į namų ruošos mokyklą, todėl, nors jos seserys ir gaus po keletą šimtų litų, ji turėsianti susitaupyti pati. Valgyklos savininkei esą nepatinka kaimiški raudoni skruostai, ir mergina turi iš savo algos dar nusipirkti pudros. Valgykloje jos dirbančios dviese, keliasi penktą ryto, turguje superka produktus, paruošia maistą, atneša klientams, o po to viską suplauna ir išvalo. Paklausta, kodėl ji tokiomis sąlygomis vis tiek dirba, mergina atsakė, kad namie dar blogiau ir, šalia to, nuobodu. Ji sakėsi norinti didesnės algos, mažiau darbo valandų ir daugiau pastovumo (1937 07 09).

Kita proga laikraštis pasakojo apie vieno Kauno audinių fabriko darbininkes, kurios labai piktinosi savo darbo sąlygomis. Lietuvių savininkų fabrikuose padėtis esanti geresnė, bet šio fabriko savininkas nebuvo net Lietuvos pilietis. Fabrike dirba 700 darbininkų, tarp jų – 600 moterų, dauguma ištekėjusios. Ne viena jų buvo šeimą išlaikanti našlė. Uždarbis – 50 centų už valandą, nors dirbant „akordiniu būdu“ esą galima uždirbti daugiau. Santykiai su meistrais blogi, nes šie laiku nepataiso nuolat gendančių mašinų ir skuba iš algų atskaičiuoti už klaidas. Blogiausias esąs vyriausiasis meistras, kuris plūstasi „šlykščiausiais žodžiais“, net nėsčiosioms nerodydamas jokios pagarbos. Jos labiausiai trokštančios „lietuviškos globos“, nes jau atsibodęs „svetimtaučių piktas balsas ir neapykanta lietuviams“ (1936 07 31). Nei savininko, nei vyriausio meistro tautybė nenurodyta.

Kauno pašto rūmuose 160 „ponių ir panelių“, globojamos vyro viršininko bei vyrų mechanikų, dirbo telefonistėmis, turėdavusiomis atsilipti abonentams: „centralinė – prašau sakyti numerį“. Šių „ministerijos rožių“ – taip, atrodo, buvo pravardžiuojamos tarnybas turinčios moterys – likimas buvo nepavydėtinas, nes darbas reikalavo daug kantrybės ir nervų. Kartais koks klientas tepasakydavo „negražių žodžių“ – keletą tokių policija sugavo. O vienai sektai paleidus gandas apie pasaulio pabaigą, keli žmonės paskambino teiraudamiesi tikslios datos. Daugelis bijojo netrukus prarasiančios darbus, nes Kaune buvo baigiama įrengti automatinę stotį (1936 09 11).

Kaune netrūko ir tokių žmonių, kuriems 20 litų per mėnesį būtų buvęs geras uždarbis. Jie gyveno Žaliojo Kalno lūšnelių kolonijose, vadintose Brazilija ir Argentina. Ten buvo daug moterų, kurios gaudavo šiek tiek labdaros. Kai kurios iš jų sakėsi norinčios ir galinčios dirbti, bet neturinčios kur palikti vaikų. Šeimos didelės, po šešis septynis vaikus. Štai viena su trimis vaikais gyvenanti „VII baterijoje“, nors Krašto apsaugos ministerija per teismus ir mėgina ją išvaryti. Prieš septynerius metus ją pametęs vyras, kuris kartais dar sugrįžta ir ją muša, nes ji vaikų nemokanti lenkiškai.

Vyras nori jos atsikratyti ir vesti kitą (1936 12 11).

Pasakojimų apie dirbančias ir darbo negaunančias moteris „XX amžiuje“ būta ir daugiau. Tačiau bendram vaizdui susidaryti šių kelių užteks. Apibendrinant galima teigti, kad darbininkų moterų sąlygos nebuvo geros: tokie darbai tedavė tik skurdų nepriklausomumą ir jokio dvasinio patitenkinimo.

Aišku, buvo ir daugiau moterų, talkinusių laikraščiu savo rašiniais. Galbūt ryškiausiai veikianti moteris buvo dr. Karvelienė. Ji rūpinosi kaliniais ir iš kalėjimų paleistaisiais, ir šį savo rūpestį keliomis progomis pristatė skaitytojams. Vienintelis pastebėtas nei karitatyvinės, nei moteriškos temos rašinys buvo Jadvygos Endziulytės-Maldeikienės apie gamtos globos dieną. Endziulytė-Maldeikienė, kurį laiką gyvenusi JAV, studijavo biologiją ir buvo Lietuvos gamtininkų draugijos Mokytojų sekcijos pirmininkė. Dar laikraštyje rašė Petronėlė Orentaitė, Karolė Pažėraitė, Agota Šidlauskaitė, Kotryna Marijošienė. Pirmosios dvi parūpino po keletą prozos kūrinėlių, o dvi paskutiniosios pasakojo savo kelionių įspūdžius.

Atidžiau pavartę rastumėm dar keletą moteriškų vardų, kai kurių kitų moterų gyvenimo momentų. Tačiau per visą laikotarpį – pusantrų metų – nė viena moteris neparasė daugiau nei du tris kartus, – per retai, kad skaitytojams išryškėtų kaip savito veido asmenybės. Laikraščio puslapiuose galima sekti Ambrazevičiaus, Ivinskio, Dielininkaičio, Maceinos, Skrupskelio minčių raidą. To paties negalima pasakyti nė apie vieną moterį.

Vis dėlto laikraštyje sąmoningo feminizmo užuominų būta. Nors ir nedažnos, jos buvo pakankamai pastovios, kad ženklintų katalikų inteligentijoje besiformuojantį tam tikrą feminizmą. Išryškėja požiūris, kad moterys turi vietą visuomenėje ir nieku gyvu negali būti uždarytos virtuvėse bei miegamuosiuose, kad moterys, kaip ir vyrai, turi gyventi pagal savo individualius polinkius. Tačiau moterų reiškimąsi riboja jų išskirtinis vaidmuo šeimose.

Visų individų raišką riboja natūralios, prigimtinės bendruomenės, kurios turi savo – nei socialinių įpročių, nei įstatymų nesukurtą – teisę. Ieškodamas vidurio kelio, „XX amžius“ individų interesų nesuabsoliutino, lygiai kaip ir tautos, nors ir pripažino didelę tautų vertę. Tautininkų sluoksniuose ženklus tautos suabsoliutinimas vedė prie didelių politinių negerovių – šovinizmo, kultūrinio siaurumo, galų gale fašizmo; individų suabsoliutinimas, svarstant moterų klausimą, vedė prie didelių socialinių negerovių – skyrybų, vedybinės neištikimybės, netekėjusių motinų, skriaudžiamų vaikų, kuriuos „laimės“ beieškantys tėvai netinkamai auklėja ar visiškai atiduoda visuomenės globai. Manau, laikraščio „XX amžius“ poziciją galime apibūdinti kaip feminizmą prigimtinių bendruomenių ribose. ❧

Lietuviška tradicija ir rusų vado mauzoliejus

TOMAS DAUGIRDAS

Daugiau kaip dešimtmetį dedame visas pastangas, kad nutrauktume ryšius su sovietine tradicija. Sovietiniai simboliai išnaikinti, jie keičiami istoriniais-tradiciniais lietuviškaisiais. Nepaisant to, galvoji būsas ir santykis su tradicija išlieka sovietiniai, kai vardan didžiųjų tradicijos simbolių aukojamos mažosios tradicijos ir gyva atmintis.

Sovietmečių kiekvienas vaikas iš mokyklinių vadovėlių ir televizijos žinojo apie ypatingą vietą, kurioje galima pamatyti didįjį vadą Lenina. Tai – mauzoliejus Maskvoje, Raudonojoje aikštėje. Prie mauzoliejaus nuolat vingiuodavo ilga eilė, kurioje, norint pamatyti vadą, reikėdavo stovėti nevienu valanda. Šiai eilei vargu ar galėtų prilygti eilės prie Luvro ar kurio nors kito garsaus pasaulio muziejaus. Kai galų gale man drauge su savo mokykline klase nuvykus į Maskvą pavyko patekti į šią garsią ir reikšmingą vietą, vis dėlto buvo labai sunku atrasti būdą, kaip šį įvykį apmąstyti. Ne šiaip sau pamatyti, o mėginti aptikti tokius vertinimus, kad jie atitiktų reiškinio didybę. Labiausiai piršosi mintis apie tai, kad sovietinės šalies mokslininkai yra tikri savo reikalo žinovai, kad sugeba balzamuoti mirusį žmogų ir taip jį keletą dešimtmečių išlaikyti nesuirusį. Tiesa, greta pynėsi kažkur girdėtos istorijos, kad mauzoliejuje gulintis Leninas nėra tikras, o vien vaškinis padirbinys. Tačiau net ir tokia galimybė negalėjo mesti didelio šešėlio ant sovietinių pasiekimų. Vienaip ar kitaip interpretuojamas mirusio Lenino rodyto faktas kaip toks buvo tarsi jungiamoji anas valstybės gyvenimo ašis ir tęstinumo garantas.

Jau įpusėjo antras dešimtmetis,

kai Sovietų Sąjunga yra suirusi ir išsisklaidžiusi. Tačiau jos simbolis, balzamuotas ar padirbintas Leninas, vis dar eksponuojamas pačioje seniausioje ir turbūt žymiausioje Maskvos vietoje. Šia simboliškai prasme iki šiol gyvas ir Sovietų Sąjungos prisiminimas, o dabartinė Rusija tarsi slapta laukia palankios progos, kada galės galutinai atgaivinti totalitarinės imperinės valstybės tradiciją. Miręs balzamuotas Leninas atlieka tęstinumą ir tradiciją garantuojančio simbolio vaidmenį: tarp nebesančios praeities ir dar neatėjusios jai identiškios ateities.

Galima manyti, kad visose šalyse ir visais laikais simboliai, balzamuoti kūnai ar iš akmens iškalti paminklai konsoliduodavo tautas ir valstybes, reišė tam tikros tradicijos tęstinumą. Tačiau vien totalitarinėse valstybėse buvo nuosekliai vykdomas tradicijos išgryninimas ir atranka, idant su centriniais simboliais negalėtų konkuruoti ir jų „užteršti“ kokie nors daug menkesni kandidatai. Sovietinėje valstybėje buvo įtvirtinta dominuojanti tradicija, nušlavusi konkurentes. Būtų buvę sunku įsivaizduoti, kad kurioje nors cerkvėje netoli Raudonosios aikštės būtų galėję ilsėtis kurio nors caro palaikai. Tokios artumos Didysis vadas nebūtų galėjęs išverti.

Gyvename kitu laiku ir kitoje valstybėje, jau daugiau kaip dešimtmetį stengiamės nutraukti ryšį su vienu politinio ir visuomeninio gyvenimo etapu ir pradėti naują. Tačiau mūsų santykis su tradicija labai primena anuos laikus. Sovietmetį išgyvenusi mūsų visuomenė

atsiduria dviprasmiškoje padėtyje. Pirmiausia, sovietmetis suvokiamas kaip svetimųjų atneštas režimas, prie kurio mums telikę prisitaikyti, priimant neišvengiamas galvojimo ir elgesio normas. Tad už tai, kas vyko Lietuvoje, mes nelinkę prisimti atsakomybės ir kaltės, kaip visuomenės, sukūrusios savus totalitarinius režimus. Todėl okupantams pasitraukus, mes, sunaikinę pagrindinius sovietinio valstybingumo simbolius, savo akyse tapome tarsi atpirkti nuo sovietinės tikrovės. Sovietmečiu įtvirtinta tradicija tarsi savaime nustojo galiojusi be jokių mūsų apmąstymo pastangų. Juo labiau kad per 15 metų užsimojome pastatyti naujų lietuviško valstybingumo simbolių paminklų, iš kurių brangiausias ir didžiausias yra Valdovų rūmai. Lietuvišką valstybingumą įsimbolinantis naujas statinys tarsi savaime turėtų galutinai ir visiems laikams iš mūsų gyvenimo išguiti sovietinės praeities šmėklas.

Tačiau statydami naujus simbolius mes ir toliau tęsiame sovietinę tradiciją naujomis „posovietinėmis sąlygomis. Mes negalime paneigti fakto, kad sovietinė tradicija mus formavo ir mus veikia. Todėl neturime teisės galvoti, kad ji dings savaime, jei pasistengsime ją užmiršti ar jos nepastebėti. Priešingai, tokia elgesio strategija mus palieka bejėgius prieš totalitarinio istorijos ir tradicijos supratimo įtakas. Nebuvo sunku atsisakyti sovietmečio materialų, matomų atributų ir simbolių, tokių kaip kūjis ir pjautuvas, raudona vėliava ar Lenino paminklai. Tačiau labai

sunku suvokti sekretoriaus Sniečkaus inicijuotos Trakų pilies rekonstrukcijos sovietinį simbolizmą.

Nesugebame atsiriboti nuo sovietmečiu suformuoto galvojimo būdo, sovietinio požiūrio į tradiciją ir valstybingumą. Šia prasme Valdovų rūmai nėra gretinami su Lenino mauzoliežiumi. Abu statiniai skirti saugoti mirusias šmėklas, jų esamiems ar numanomiesiems gausiems lankytojams primindami apie tai, jog praeitis, nors ir mirusi, vis dar gyva ir valdo mūsų pasaulį. Nors mes neturime balzamuotų valdovų palaikų, bet vietoj jų galime tikėtis rasti jų daiktų ar kokių nors dalykų, panašių į tuos daiktus. Visai tikėtina, kad ateityje Valdovų rūmuose eksponuosime vaškines buvusių valdovų skulptūras.

Simbolis, dominuojantis mūsų dabartiniame tradicijos supratime, yra „valstybingumas“. Dėl jo mes esame pasirengę nušluoti visa kita. Tai, kas būtų tiesiogiai ar netiesiogiai siejama su „okupacija“ ar paprastu visuomeniniu ir asmeniniu gyvenimu. „Valstybingumo“ simbolių statymas iškeliamas kaip absoliuti vertybė, vardan kurios turi būti aukojami asmeniniai rūpesčiai, asmeniniai sentimentai ir prisiminimai, mažos laimės ar džiaugsmo išgyvenimai. Tarsi pastarieji būtų visai kas kita nei valstybingumas ir jo tikslai.

Naujas Valdovų rūmų pastatas vis labiau tampa mūsų istorijos faktu. Manytina, kad jis ateityje ir bus vertinamas pirmiausia kaip posovietinės tradicijos faktas. Iš Valdovų rūmų labai daug ko tikimasi: kad jie bus gausiai lankoma vieta ir kad jų buvimas skatins didesnę visuomenės patriotizmą ir pilietiškumą. Galbūt taip ir įvyks, tačiau nėra aišku, kokią tradiciją jie simbolizuos, kokie pasakojimai bus siejami su Valdovų rūmais ir kokią tiesioginį ryšį jie turės su dabarties tikrove. Juk nesakysime, kad jie anais laikais nebuvo joks „simbolis“, o pirmiausia turėjo praktinę-funkcinę paskirtį būti karališkos šeimos rezidencija, kad jie atgimė kaip mūsų ar tam tikros visuomenės dalies dabarties

jausenų išraiška, o ne kaip praeities pastatas. Būtent šis aiškinimas būtų arčiausiai tiesos.

Valdovų rūmų atkūrimo statybos istorijoje esama nemažai neaiškumų ir nenuoseklumo, kuri galime pastebėti jau dabar. Valdovų rūmai atsirado kaip „valstybingumo simbolis“. Žinoma, nepriklausomoje demokratinėje valstybėje gyvenantys piliečiai turi suvokti savo valstybingumo šaknis. Tačiau kažin ar monarchinis valstybingumas yra adekvatus simbolis dabartiniam gyvenimui. Pasistačiusiems tokį simbolį neliktų nieko kita kaip iškelti tikslą atkurti monarchinę valstybę ar net „imperiją“. Gal neatsitiktinai pradėjus kilti Valdovų rūmų pamatams Lietuvos specialistai, istorikai ir valdininkai, ieškojo ir surado pretendantą į karaliaus sostą? Ką gali žinoti, gal Valdovų rūmų atidarymo proga prie jų vartų rikiuosius visa eilė pretendentų į monarchus, o visuomenė svarstys perėjimo iš demokratijos į monarchiją strategiją ar net dėl to balsuos referendume? Galime įvairiai juokauti, bet akivaizdu, kad Valdovų rūmai nėra vien negražus ar brangus pastatas. Statomas kaip „valstybingumo simbolis“ jis kuria ir įtvirtina dominuojančią tradiciją.

Mėgindami įtvirtinti „naują“ tradiciją savitu natūralios atrankos būdu, esame pasirengę nušluoti visas jos esamas ir galimas konkurentes. Naujas tradicijos simbolis statomas brutaliai, „nuardant“ kaip šiukšles (statymo entuziastų žodžiais tariant) visa tai, kas trukdo naujai konstrukcijai. Carinės „okupacijos“ (!) laikais pastatytas pirklio (!) Šliosbergo, t. y. žydo, ne lietuvio (!) namas, sovietinės okupacijos (!) laikais turėjęs nelaimę būti Pionierių rūmais. Okupacijos metų statyba, nelietuvis pirklys savininkas, pastato naudojimas okupaciniams tikslams... Ar kas gali būti toliau nuo valstybingumo tradicijos, jei ją suprasime vien kaip simbolį? Ar kas gali būti arčiau valstybingumo tradicijos, jei ją suprasime kaip istorinį tęstinumą, įvairialypės atminties perdavimą ir išsaugojimą?

Šiandien realią mūsų valstybingumo funkciją atlieka mūsų dabartinės valstybės institucijos. Dėl istorinio vaidmens atkuriant mūsų dabartinį valstybingumą Seimas visai pagrįstai gali būti vadinamas mūsų valstybingumo simboliu. Betoninių užtvarų likučiai prie Seimo kaip kovos už laisvę simbolis valstybiškai ir patriotiškai yra daug paveikesni nei už milijonus įsigyjami svetimų valdovų sostai ir gobelenai. Seimo pastatas ir jo prieigos, primenančios sausio 13-ąją, tiesiogiai primena apie tautos solidarumą siekiant atkurti valstybę. Kita vertus, kaip rodo apklausos, sėdinčiais Seime pasitikima mažai. O būtent jie tęsia Nepriklausomybės akto signatarų pradėtą ar atnaujintą darbą, todėl yra neabejotini tradicijos tęsėjai. Jie yra tarsi tarpininkai tarp praeities ir ateities, todėl jiems tenkanti atsakomybė už tradiciją labai didelė.

Seimas ir kitos valstybės gyvenimą palaikančios institucijos yra ne tik simboliai, bet ir gyvieji dabartinės demokratinės valstybės tradicijos ramsčiai. Tačiau mūsų galvojimas siekia „grynų“ nuo realybės atitrūkusių simbolių, kuriuos galėtume susikurti kaip valstybingumo idealą, jį aplipdydami reikšmėmis, kurių neturime šiandienos tikrovėje. Valdovų rūmai kaip „valstybingumo simbolis“ rodo, kad mes nepajėgiame gerbti ir kurti dabartinės demokratinės valstybės. Užuoat šiandien ieškoję su realiu valstybės gyvenimu susijusių sprendimų, mes linkę pasistatyti brangiai kainuojantį pastatą, jį apgauti garbingos istorijos aureole ir pagarbiai nusiteikę ten lankytis.

Tradicija yra svarbi žmogaus ir valstybės būčiai vien tada, kai ji padeda geriau suvokti dabartį ir priimti teisingus sprendimus ateičiai. Tradicija, kuri gali tai padaryti, nėra „išgryninta“ ir paversta balzamuota mumija be jokių gyvybės ženklų, kelianti pagarbą ir lankoma „pasiziūrėti“. Norėdami išsivaduoti ne vien iš senųjų simbolių, bet ir iš galvojimo, turime atrasti tradiciją, kurioje iš tiesų gyvename ir kurioje galime atrasti save ir savo valstybę. ☒

„MAN VISADA AKYSE BUVO TIK ŽMOGUS“

Trys Jurgio Jankaus laišakai

Jurgis Jankaus „Aidų“ literatūros vakare Niujorke. 1953. Vytauto Maželio nuotrauka

Ši rugpjūtį sukako šimtas metų nuo Jurgio Jankaus gimimo. Devyniasdešimt šešerius iš jų mynęs žemės kelius Lietuvoje ir Amerikoje, rašytojas išleido dvi dešimtis knygų – romanų, pasakojimų, pasakų, dramų. Redagavo Antano Rubšio Senojo Testamento vertimą, talkino vaikų ir literatūrinei spaudai. Žvelgiant iš gausių Jankaus kultūrinių bei asmeninių kontaktų perspektyvos, susirašinėjimas su šių eilučių autoriumi tėra labai trumpas rašytojo korespondencijos epizodas. Šiuokštu nenoriu sureikšminti savo asmens pasinaudodamas Jankaus vardu, tačiau drįstu iš jo gautus laiškus pasiūlyti skaitytojų dėmesiui. Esu vedamas literatūros istorijos sumetimų. Laiškuose yra detalių, taisančių bei tikslinančių kelis įsigalėjusius biobibliografinius teiginius, esama žinių apie vieno kito kūrinio genezę. Dar svarbesni – bendrieji Jankaus pamąstymai apie literatūrą ir įžvalgūs, aštrūs kritikų laikysenos vertinimai. Nors ne vienas išeivis privačiai bendraujant yra užsiminęs, kaip smarkiai mūsų literatūrai galvosena paveikta okupantų ideologijos, tokių atvirų atsiliepimų apie sovietizmo šešėlius, kaip šiuose laiškuose, iki šiol neteko matyti publikuotų.

Susirašinėjimo pretekstu tapo mano rašinys „Jurgis Jankaus: talento prigimtis ir literatūrinė mokykla“, kurį 1993 m. pradžioje paren-

giau kaip prof. Donato Saukos vadovaujamo Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros doktorantų seminaro darbą. Tuometinis „Naujojo Židinio-Aidų“ redaktorius Petras Kimbrys pasiūlė pagal rašinį parengti straipsnį mėnraščiu, o prieš tai jį pasiūsti Jankui, ilgamečiui „Aidų“ bičiuliui ir NŽ-A prenumeratoriui. Esą gal sulaukčiau naudingų pastabų, ypač kad Lietuvoje dar nebuvo paskelbta studijos apie jo kūrybą. Pirmosiomis gegužės dienomis redakcija išsiuntė rašinį su mėnraščio numeriu ir keliais mandagumo žodžiais. Rašytojas atsiliepė po poros mėnesių pirmuoju šešiolikos puslapių laišku. Dar po pusmečio Jankus keturiais puslapiais atsakė į mano tų pačių metų spalį rašytą laišką, kuriame papasa-

kojau apie save ir mėginau aiškinti kai kurių vertinimų prielaidas. Trečiąjį, trumpiausią, laišką gavau, kai NŽ-A 1994 m. liepos – rugpjūčio numeryje (p. 79–93) buvo išspausdintas gerokai pertvarkytas mano tekstas „Žmogaus atsakomybės erčia: Jurgio Jankaus kūrybos įspūdis“. Vėliau prie šios temos negrįžau, todėl ir susirašinėti nebebuvo progos.

Visi trys Jankaus laišakai rašyti ranka, juodu tušinuku, abiejose baltų bemaž standartinio formato lapų pusėse. Pirmojo laiško didesnis rudas vokas adresuotas juodu rašalu, atgalinis adresas: „36 Baird St., Rochester, NY 14621, USA“, kiti du vokai pailgi balti, užrašyti juodu tušinuku, atgalinis adresas: „9567 Winston, Redford, MI 48239, USA“. Publikacijoje nenurodomi autografe pasitaikantys smulkūs taisyimai, išbraukimai, tarp eilučių įterpti žodžiai. Išlaikomos kalbos bei rašybos ypatybės, pakoreguota tik viena kita aiškiai dėl apsirikimo atsiradusi spragelė – praleista raidė, pražiūrėtos kabutės; pabrauktos frazės surinktos kursyvu; keli minties nuoseklumui būtini praspūdę žodžiai įterpti laužtiniuose skliaustuose. Išnašose kai kur teko pacituoti mano rašinio ištraukas, be kurių nebūtų aišku, ką Jankus komentuoja.

Paulius Subačius

I

[1993 07 02]¹

Malonus p. Pauliau Subačiau,

„Naujasis Židinys-Aidai“ atnešė man staigmeną – po šonu pasispaudęs Tamstos laiška ir didelį darbą. Į tokią dovaną reikėtų atsakyti ilgu laišku, bet gal netapsiu labai išbartas ar net iškoneveiktas, jeigu stabterėsiu tik ties tomis vietomis, kurios mano galva gal reikalingos kokio paaiškinimo ar patikslinimo. Ta pačia proga noriu pateisinti išėiviją, kad neparašė kokios mano rašinių „apibendrinančios studijos“². Žmonėms, kur jie bebūtų, reikia valgyti, o savų rašytojų studijomis svetimam krašte duonos užsidirbti negali. Recenzijas juk rašė daugumas mėgėjų: inžinieriai, buhalteriai, šiaip duonai visokius kitokius darbus dirbą. Atsirado ir literatūros mokslo žmonių, bet jie universitetuose ir kitokiose aukštosiose mokyklose duoną turėjo valgyti iš svetimų literatūrų, o savajai tegalėjo skirti tik trupinius atliekamo laiko. Todėl ir teatsirado tik recenzijos ir proginiai straipsniai. Juk ir net tie kolegos, kurie buvo įsijungę į vieną ar kitą idealinę grupę, nesulaukė rimtų studijų apie savo darbus, tai ką kalbėti apie mane, užsimetusį Amerikos pakraštį ir nesusiprantantį kur nors įsijungti. Nors šiaip knygų sutiktuvėse apie mano vieną ar kitą knygūškę yra kalbėję Kęstutis Keblys, Rimvydas Šilbajoris, Aušrelė Liulevičienė, Elena Tumienė, Viktorija Skrupskelytė, Stasys Santvaras ir kiti. Kai kurių darbai jau buvo panašūs į gilokas studijas, bet daugumas jų liko nespausdinti – nebeturėjo žmonės tam laiko. Bet ir nemanau, kad dėl to buvo kam skriauda. Kas buvo parašyta ir kur nors išspausdinta, taip lengvai nebedings, o jeigu bus kas verta, kas nors pastebės, o jeigu kas neverta pastebėti, tai dėl to pasaulis irgi aukštyn kojomis irgi neapvirs. Tai tiek dėl nepadarytų darbų, kurių Tamsta savo laiške pasigedai. O kad į mano rašinėjimus akį atkreipei, tai labai ačiū, tik turiu atsiprašyti, kad kai ką turėjai skaityti žiovau-damas³. Nors mano ir ne tiek daug prirašyta, bet viską iš karto perskaityti tikrai, bent į galą, gali pradėti ir žiovulys imti. Tiek to. Spėju, kad tokia terminija yra tik maskvinio auklėjimo atlaika, perkelta į pokomunistinę akademinę kalbą.

1. Įdomią paskirtį Tamsta sumeti „Tėviškė“ rašinėliui⁴. Taip jau yra: skaitytojas savo skaitinį perkuria pagal save, tai jo privilegija. Kritikas tą pačią savo pa-

ties privilegiją neretai paverčia dėsnium, kuris dažnokai yra tik paties kritiko mitas, tik kartais atsitinka, kad jis tampa tikresnis už rašytojo darbą. Matai, Tamsta, aš ją rašydamas tokios intencijos visiškai neturėjau, net ir negalėjau turėti. „Tėviškė“ yra parašytas 1942 metų Vasario šešioliktajai, kai jau stiprokai pradėjome justis už gerklės imančią vokiečio ranką. Tuometinės periodinės spaudos redaktoriai tokių rašinių geidė, skaitytojai jų irgi laukė, tai, redaktorių judinamas ir skaitytojų skatinamas, vokiečiųmečiu jų esu ir daugiau prirašęs. Antano Kniūkštos pamogytas, net leidinėlių buvau surinkęs ir jam įteikęs. Pavadinęs, rodos, buvau „Palikimas“, bet atėjusi rytų kultūra leidyklos „šlamštą“ valė, suvalė ir to rinkinio rankraštį. Jie, matyti, ir bus taip nusimėtę. Kiek begaliu atsimiti, tai tik du kažin kas į Vakarus atvežė, nes pats su šeima išėjau pėsčias ir neišsinešiau nė vienos raidės. Taigi vienas, Tamstai savo publicistika užkliuvęs „Tėviškė“, kitas, kuriame ir Tamstos akis publicistikos nežiūrėjo, buvo „Paminklas“. O vokiečių cenzoriai žiūrėjo, ir redaktoriai turėjo vargo, nors su cenzoriais stengėsi labai gerai sugyventi. Buvo tokių atvejų, kai vienas redaktorius ko nebegalėjo prakišti, kitas prakišdavo. Vokiečiai nebuvo savo misija taip apsvaigę, kaip rusai. Geras išgėrimas kartais įteigdavo primerkti akis. Iš tų rašinėjimų tik viena pasaka niekaip nepralindo. Ją mačiau Jono Linkevičiaus surinktame mano pasakų rinkiny⁵. Net nebeatsimenu, kaip ji pateko į jo rankas. Su tais pat rašinėliais teko pasitrankyt ir po literatūros vakarus. Atsitikdavo, kad ir po jų buvau ne syki įspėtas neerzinti vokiečių. Vieną tokių įspėjimų labai gerai atsimenu. Po literatūros vakaro (rodos, Karininkų ramovėj) kitą dieną Laisvės alėjoje susistabdė vyresnio amžiaus žmogus ir maždaug taip pasakė: „Vakar po literatūros vakaro pasidžiaugėm, kad jau turime savo pačių Čechovą, tik ne savo vieno vardu prašau, kad būtum atsargesnis. Jie visur siunčia savo žmones. Vakar tai tikrai buvo“. Bet nieko neatsitiko. Keletą sykių buvau įspėtas, kad nenakvočiau namie. Nenakvojau, bet tai tik tiek. Tada buvo toks laikas ir toks rašinėjimas, bet ir jie gal savo reikšmę turėjo, kad vienas kultūringas vokiečių, kuris irgi turėjo cenzoriaus teises, kartą man pačiam pasakė: „Kam jūs norite plikom galvom mūro sieną pramušti“. Juozas Brazaitis (Ambrazevičius), tikrai sekęs to meto savo krašto kultūrinį judėjimą, jau Vokietijoje syki pasakė: „Tavo, Jurgi, jautis miške jau mauroja“. Mat, rodos,

¹ Datuota pagal Rochesterio pašto spaudą.

² Rašinyje „Jurgis Jankus: talento prigimtis ir literatūrinė mokykla“ (toliau – TPLM) minėjau, kad nei išėivijoje, nei Lietuvoje nėra paskelbta studijos apie rašytoją, vien knygų recenzijos ir apžvalgos; „Lietuvių egzodo literatūra: 1945–1990“ su platumu Vytauto A. Jonyno straipsniu apie Jankų ir Jūratės Sprindytės „Lietuvių apysaka“ dar nebuvo pasirodžiusios; Jankaus laiško tekste žymimi TPLM puslapiai.

³ Čia Jankus reaguoja į tokią TPLM įžanginę mintį: „valandą pasidėjęs prie lėtai srovenančio, vingrios kompozicijos, digresijų ir moraliz-

mo kupino teksto, turėtum užversti knygą. Tačiau jei neužverti, skaitai iki galo, patiri prašviesėjimą ir atgaivą“.

⁴ TPLM: „Ryškiausia žemiškoji šiaipus – anapus variacija – Lietuva / Amerika. Iki imperatyvo lygmens ji pakylėta apsakyme 'Tėviškė', kuriame didžioji Tėvynės praradimo problema ekstrapoliuota į gimtųjų namų, savo žemės lopo netekimo skaudulį“.

⁵ Linkevičiaus sudarytą Jankaus pasakų rinkinį „Aukšinis vabaliukas“ tik 1997 m. Vilniuje išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

kai vokiečiai sniege išalusią kariuomenę [puolė] gelbėti, mėgino telkti pastotes ir arkliais vežti jiems kokią nors aprūpą, bet visos pastangos ėjo vėjais: žmonės slapstėsi, tai parašiau rašinėli apie jautį, kuris, pajutęs, kad rengiamasi jam odą nerti, pabėgo į mišką ir pasakė toki sakinį, kurį Tamsta tikrai į publicistiką įrašytum. Aš ne literatūrologas (Viešpatie, koks grioždiškas mano senam liežuviui žodis!), bet esu pastebėjęs, kas vienos pažiūros, ar net partijos, kritikams yra publicistika, kitos – didelis menas. Tamstai tai žinoma ir labai aišku, bent turėtų būti. Užtektų mesti [akį] į visą būrį rašytojų nuo John Don Passos kad ir ligi Pablo Neruda pasidairyti, kiek jų raštuose žaliausios publicistikos yra virtę dideliu menu tik todėl, kad įtakingiems kritikams toji publicistika buvo prie širdies. Ir iš čia pat. Kai vienas poetas parašė „Aš šaukiu tautą“, tokios rūšies literatūrologams tai buvo tik tuščia propaganda, kai kitas parašė: „Aš nešaukiu tautos“, beveik tie patys žodžiai tapo dideliu menu.

2. Mano kaltė ir apsileidimas, kad savo darbų nežymėjau, kada jie parašyti. Todėl atsiranda ir „mitai“. Tamsta rašai (19 psl.) „Vėliau parašytuose apsakymuose... („Mergaitė“). „Mergaitė“ rašiau kur nors tarp „Be krantų“ ir „Egzaminų“. „Be krantų“ yra parašyti prieš „Egzaminus“.

3. 28 psl. vėl susiduriama su publicistika, ir spėju tik dėl to, kad esi auklėtas, o gal ir įaugęs į mintį, kad tik publicistika tešneka apie savo žemę, apie namus. Tai buvo labai priešinga to meto ideologijai, ir nuo to nebus taip lengva atsikratyti, „išseivijos literatai“ ta „liga“ buvo menčiau apkrėsti. Galiu įterpti, kad prieš kurį laiką yra rastas Upton Sinclair „Džiunglių“ rankraštis, kurin vėliau socialistų partijos žmonės prikaišiojo daug socialistinės publicistikos, ir kritikams jis tapo dideliu menu, tuo tarpu J. Don Passos nukrypo nuo socializmo, ir iš karto jo darbai tapo niekam verta publicistika. Ar ne tuo pačiu įpročiu ir Tamsta užgaunančius „švariosios“ literatūros jausmo momentus verti niekiniais?

4. 30 psl. Tikrai, atrodo, „šitas“ krantas dar nesumeta, kaip yra anam krante, o gal (tik, prašau, neišsižeisk) esi alergiškas viskam, kas galėjo nepatikti okupantui. Ir metodas tas pats – pašiepti. Nežinau Tamstos amžiaus, bet spėju, kad tajį pašaipos metodą pažinau jau

tada, kai Tamstos turbūt niekas dar neplanavo. Toks metodas, mano sena galva, turėtų būti neišileistinas į mokslinį darbą. Užkliuvęs „Lietuvių fondas“⁶, okupanto pašonėje buvo rakštis, bet mums jis buvo kasdieninės buities reiškinys. Kad būtų aiškiau, leisk pasisakyti, kaip aš „kuriu“. Iš Tamstos rimtos studijos gana svarių teiginių pasisėmęs, galėčiau apie save imti kurti mitą: labai studijuoju, kiekvieną savo darbą labai rim-

tai komponuoju, ieškau prasmės ir minties gelmių. Kai kas tokiu mitu gal net patikėtų ir gal dar pridėtų, kad kiekvieną savo darbą po daugelį sykių perrašinėju. Ne taip. Tokiam liuksusui laiko neturėjau. Jau kažin kur esu aiškinęs, kad duonai vidutiniškai reikėjo atiduoti 12 valandų, o į kitas dvylika turėjau sutalpinti visa kita, net ir tos pačios duonos supirkinėjimą. Rašiau tik tada, kai visa šeima sumigdavo. Ką rašyti, daug galvos sukti nereikėjo. Darbe, pakeliui man į galvą staugateidavo visas rašinys. Nuo pradžios ligi galo. Bet tik žmonės. Kur, į kokius rėmus, į kokią aplinką juos padėti, jau buvo mano reikalas. Galėjau juos nukelti kur į dykumą, kur kiekvieną rytą didelė gyvatė (ne žalutys – gyvatė) ateina pieno atsigerti, o vienas iš mano galvoje kirbančių žmonių, pamirkęs pirštą į pieną jai ant galvos nupieštą pjautuvą su kūju, gyvatė dėkinga liežuvėliu lyžtelėtų geradario ranką ir vėl nuvingiuotų į savo paunksnį. Ko gera, tai galėtų pagarsėti kaip didelio meno veikalas, bet jeigu tas žmogelis imtų ir jai pakaušį pažymėtų Gedimino stulpais, būtų gana prastu stiliumi parašyta publicistika. Galėjau juos nuneš-

⁶ TPLM: „emigrantinių realijų gausa sunkiai kvalifikuojama nuo šito kranto – gal ir nėra reikalo įtarinėti Jankų kiek persistengus su 'Lietuvių fondo' paminėjimais ('Skola', 'Muškīt būgnus', 'Teta Domincė') ar kitais mėginimais įkvėpti likimo broliams daugiau patriotinės dvasios“.

⁷ TPLM: „vaikams skirtoje smagioje pasakoje 'Po raganos kirviu' [1953, 21994] Jankus neišvengia suaugėliško problematizavimo“ ir pa-

cituota knygos dedikacija: „Visiems, kurie ryžtasi vanagams nudaužyti pirštus, pelėdoms papešti pausus, iš pikčiausių raganų, kurios šiandien pasaulį baigia paversti plūstančių ašarų ir neišpasakytų kentėjimų vieta, atimti kiekvieną, dar nespėtą sudoroti būtybę, nors dėl to reikėtų ir paskutinę plunksną atiduoti“.

ti į džiunglių vidurį, nuo kurio artimiausią žmogų gali rasti tik už šimto ar kelių šimtų kilometrų, bet kiekvieną vakarą pavakaroti, prie laužo papostringauti ateina draugai, nešini alumi ar dar kuo stipresniu. Būtų moderniška, nes modernistui nėra nei laiko, nei atstumų. Bet aš, būdamas vargšas realistas, rinkau tik tokią aplinką, kurią gerai pažįstu. Aišku, toje aplinkoje buvo ir „Lietuvių fondas“, ir žmonės, kurie nenorėjo savo žemės palikti velniaižin kam. Tas pats ir su negrų reikalu. Toli man buvo kavoliškos metodikos ir „liberalizmo gundymai“. Man visada akyse buvo *tik žmogus*. Kartais niekšas, kartais pilnas gerumo, bet visada tik žmogus. Tai va, per tas ramybės porą valandų, kurių niekas kitas iš manęs nereikalavo, galėjau kurį kampaną įlindęs galvoje kirbančius žmones suvaryti į kokią aplinką, paprastą, tokią, kad ją suprastų pats paprasčiausias skaitytojas. Ką rašiau, rašiau ne kokiom sofistikuotom galvom, bet tokiem pat paprastuoliam, kaip ir aš pats. Todėl ir mano Mikšai nereikėjo atsikratyti „hipertautiško kompleksų“. Jis buvo lietuvis ir žmogus. Ar lietuviui žmogui yra kokia užtvara bendrauti su žmogum švedu, žmogum ispanu, žmogum negru ar žmogum japonu. Kai žmogus yra žmogus, tai bendrauti su kitu žmogum nieko nereikia atsikratyti. Nereikia išduoti nei savo tėvų kraujo, nei tikėjimo.

5. Ir vėl toji nelaiminga alergija. Mielas pone Subačiau, juk toji citata, kurią įrašei 37 psl. yra ne iš pasakos. Ji yra tik knygutės dedikacija⁷. Net kiek stebiuosi, kodėl tik ta viena dedikacija Tamstai teužkliuvo. O toji pasaka irgi rašyta ne vaikams. Jeigu žiovulus dar nesmaugia, galiu pasakyti ir tos knygutės istoriją, kuri, bijau, gali Tamstą dar labiau papiktinti. Atidavęs spausdinti „Paklydusius paukščius“, sužinojau, kad čia okupanto žmonės kiekvieną leidinį nugabena į Lietuvą, užrakina, ir prie jų tegali prieiti tik rinktiniai žmonės. Pagautas tos žinios sėdau ir turbūt per porą ar trejetą dienų (tada fabrike dirbau naktimis) parašiau pasakėlę, o kad specfondų (tada to žodžio čia dar nežinojom, bent aš nežinojau) žmonės pasakaitės nesuprastų kitaip, įrašiau ir tą Tamstą papiktinusią dedikaciją. Kad Tamstą papiktinau, atsiprašau, bet jeigu sužinočiau, kad ano laiko koks specfondininkas piktinosi, apsidžiaugčiau. Matai, pone Subačiau, aš esu savo laiko žmogus, gyvenu su to pat laiko žmonėmis, vaikštau žeme, ne kur nors debesyse, tai ir mano darbeliai neišvengė tų dulkių, kurias ne aš kėliau.

6. 39 psl. pabarimas už „intelektualių pasakotojo fra-

⁸ TPLM: „Pasaulio dailininko‘ sakinyje: ‘Nebuvom nei draugai, nei labai geri pažįstami, bet čia užeidavom kasdien vakarais ir netyčia pasidarėm pažįstami.’ – autorius patingėjo surasti žodžio ‘pažįstami’ sinonimą“.

⁹ TPLM: „Pasakotojo didelis žinojimas išlenda kaip yla iš maišo – veikėjų žodžius dažnai pasitinka išankstinis apibūdinimas, sklindantis iš tariamai veiksmo dalyvaujančio, taigi būsimuoju laiku neoperuojančio subjekto lūpu. Elementariausias pavyzdys – apsakymo ‘Kryžius’

zių“ perkėlimą į paprastų valstiečių lūpas, primena mane patį, kai dar gimnazistas peikiau Žemaitę, kam ji į vaiko lūpas deda išmintingus ar gudrumo pilnus suaugusių žodžius. Kai pagyvenau su vaikais, daug kartų gailėjausi tokios savo „išminties“. Atviromis ausimis gyvenau tarp paprastų žmonių ir girdėjau, su koku paprastumu jie labai nepaprastas mintis pasako. Talento ir žodžiui, ir minčiai vietos yra visur, tik „prastuose“ žmonėse pasipūtimo rečiau. Pasipūtimo savo išmintimi.

7. 46 psl. pabarė tinginiu⁸. O aš tiems *pažįstamiems* geresnio sinonimo nerandu. Spėju, kad gali būti ir dėl to, kad aš augau tada, kai *pažįstamas* turėjo gausybę laipsnių nuo pažįstamo iš matymo, ligi labai gerai pažįstamo, bet dar ne bundžiaus, ne draugo, ne bičiulio, su kurio riša bičių spiečius. Gal nauji laikai pagimdė naujus žodžius. Norėčiau bent vieną iš Tamstos išgirsti. Geresnį už „pažįstami“.

Galima dar būtų pašnekėti ir dėl smulkių pastabėlių, kurios atsirado, kaip ir ne vienam mano recenzentui, nuneštam lengvo skaitymo pro vertas pastebėti smulkmenas. Vienas panašios kilmės yra dėl „Kryžiuje“ nevietoje įrašytos pastabos (38 psl.)⁹. Pirmiausia, be reikalo Tamsta kaltini, kad jo žinojimas, net didelis „išlenda kaip yla iš maišo“. Nežinau, kaip pro Tamstos dėmesį galėjo prasprukti, kad pasakotojas perpasakoją, kas jam nutiko prie kryžiaus. Taigi jam buvo viskas žinoma, o antra, Tamstai pacituosiu: „Juk iš knygų esi skaitęs apie baisiuosius maro metus, – staiga pasuko kalbą nuo savęs...“ Tai, mielasis, po kelinto sakinio tą pastabą reikėjo įterpti? Ar posūkis nuo sveikų dantų į maro metus dar nepasukimas nuo savęs?

Šalia to niekučio (greitos akies pražiūrėto) mane kiek nustebino „Kryžiaus“ sumenkinimas. Buvau pratęs girdėti tik gera ir iš čionykščių lietuvių, ir iš amerikiečių, o Lietuvoje, kai jį perskaičiau, irgi kai kurių buvau sutiktas net su nuostaba. Ir salėje, ir telefonu, net ir gatvėje. Nežinau Tamstos mūsų tautosakos pažinimo, bet aš ja esu domėjęsis, daug Lietuvos esu pėsčias išvaikščiojęs, daug ko prisirinkęs, bet niekur nebuvau užtikęs, kad kryžius kur būtų smegęs nuo mūsų darbų ir vargų. Savo naivume tikėjau, kad tik man kvailam toptelėjo tokia nauja mintis, o dabar sužinojau (35 psl.), kad toks kryžius ir tokia pasaka buvo kiekviename kaime. Ačiū už žinią! Ir pats negaliu suprasti, kaip tokį reikalą pražiopsojau.

Gal be reikalo apšaukei mane esantį diktatoriškos prigimties¹⁰. Ar ne kiekvienas kūrėjas yra tokios pri-

relika: ‘[...] staiga pasuko kalbą nuo savęs tolyn’, – eina prieš senutės žodžius, o ne įterpta, kaip įprasta, po pirmojo veikėjos sakinio. Tokio pasakotojo privilegija – iki soties pačiam moralizuoti, o kur patogiau – subordinuoti veikėjo kalbą“.

¹⁰ TPLM: „Diktatoriška‘ Jankaus pasakotojo prigimtis ‘Lapausyje’ lemia sudėtingą retrospekcijos montażą, įgalinantį laiku vaiko mąstymą pakeisti suaugusio, pasakojančio apie vaiką, projekciją“.

gimties. Nežinau, kad kuris būtų šaukęs susirinkimą, kad tas nutartų kaip ką jis turėtų kurti. Kiekvienas užsikniaubia ir dėsto spalvas, linijas, formas, garsus tik taip, kaip jam patinka, kaip jam atrodo geriau ir prasmingiau. Ta prasme ir Tamsta to paties galo žmogus.

Jurgio Jankaus 80-mečio sveikinimo plakatas.
Dail. Alfonsas Dargis

Pasakai ir galvoji, kad tik taip yra geriausia, kad tik taip turi būti, nors kartais yra gal šiek tiek kitaip ar gal tik atrodo taip, ir atrodo tik todėl, kad žiūrėdamas į darbą matai kaip, bet negali matyti, kodėl. Nerūstauk, jeigu kištelėsiu po vieną pavyzdėlį. Užsiminęs Kazį Binkį, mano išpažintą įtaką apibendrini visai rašinio sąrangai, o aš tešnekėjau apie sakinį, nuvalytą, apgėnėtą nuo visokių „mandrybių“ ir gudrapypkiavimų. Žinai, kad kai kas metaforomis, palyginimais ir kitokiomis šakomis ir šakelėmis apkrautais sakiniiais žavisi, ir tegu, bet tai ne man. Man prozoje yra žmogus. Kitas reikalas, ar sugebu jį parodyti tokį pat kitiems, koks jis

mano vienišume ateina pas mane. Antras kištelėjimas, tai nubraukimas paskutinių žodžių iš po pakaruoklio kojų¹¹. Perskaitęs net šyptelėjau, kad Tamsta pakaruoklio turbūt nematei, o jeigu ir matei, tai visai iš kito šono. Aš mačiau. Tik, anaipol, ne tą nelaimingą vokie-tuką. Buvau greičiausiai kur nors tarp šešerių ir septynerių metų, nes tai turėjo būti dar gerokai prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Buvau jau gerokai praprusęs. Buvau perskaitęs ne tik motinos Didijį maldų šaltinį ir tėvo kantičkas, bet ir Pragaro garsą, Davatkų gadzinkas, Po. Jezuso gyvenimą ir daugumą kaimynystėje esančių kalendorių. Vienam iš tų kalendorių radau žinią, kad žemė yra kaip obuolys. Jeigu pradurtum skylę, tai pamatytum, kas yra anoj pusėj. Didžiausias galvosūkis buvo, kaip tenai žmonės gali vaikščioti žemyn galvo-mis. Ne menkesnis galvosūkis vargino, kaip per žemę tą skylę pradurti. Tada jau būtų lengva – tik išok ir atsidursi anoj žemės pusėj. Tuo metu kaimą nusiaubė žinia, kad „liesinčiaus“ piemuo pasikorė. Eigulys tada savo bandą ganydavo miške. Dabar net nebežinau kodėl, senasis piemuo vidury vasaros išėjo, ir eigulis susirado kitą, niekada miške nebuvusį. Porą dienų pats eigulis kartu paganė, pripratino ir paliko vieną. To berniukai buvo per daug. Jis išsivarė bandą Budiečio palaukėn ir pasikorė. Kai karvės išėjo į vasarųjų, Budietis nulėkė varyti karvių ir rado berniuką ant beržo šakos jau kabantį. Išgirdęs tokią naujieną, niekam nieko nesakęs, patraukiau pažiūrėti ir aš. Ir radau. Berniukas kabėjo. Ir visai neaukštai. Basos kojos, žemyn nusvirusios pėdos, nykštys buvo gal tik sprindis nuo žemės. Kai nedidukas vėjas judino berniuką, kojos nykštys kažin ko dairėsi po žemę. Atsimenu, priėjęs, net pažiūrėjau, kas yra ant tako, kad berniukas jį nori taip pasiekti. Nieko nebuvo. Takas buvo taip sumintas, kad nė stačios žolės nebuvo matyti. Tada man atėjo į galvą, kad dabar jis viską žino, kažin ką mato anoj pusėj žemės ir nori jį pasiekti. Ta mintis kartu su manim užaugo ir atrodė gera, kol Tamsta nepasakei, kad taip negalima. Bet tas sakinelis man ir dabar nekliūva.

Beje, galvon ateina atkreipti dėmesį dar į vieną Tamstos teigimą, kelis kartus teigta, kad bandau rašyti moderniškai. Prisipažįstu, kad nebandau, jokių izmų nepažįstu, neturėjau laiko juos išlukštenti ir pagal jų brėžinius ką daryti. Rašiau, ir teberašau, taip, kaip kas iš kažin kur man į galvą ateina. Tai ir visa mano „teorija“.

Noriu pasakyti, kad iš knygų rašyti nesimokiau ir žodžių iš jų nerinkau. Žodžiai atėjo iš ryšių su žmonėmis. Bent aš taip manau. Ar „traškus“ yra kur Katiliškio raštuose, nežinau. Nežinau net, kur jis yra mano raši-

¹¹ Kalbama apie pasakojimą „Šefo katė“; TPLM teigiama, kad Jankus persistengė su paskutinio sakinio baigiamuoju segmentu: „Kai staiga atvėrus duris, oro srovė lavoną sujudino, atrodė, lyg batų galais jis dar

norėjo grindyse ką pažarstyti, *kažin ką jau labai tolimą, nepasiekiamą* [kursyvas mano – P. S.].

nėjimuose. Mano krikštatevio sode buvo obelis su nedidukais, raudonais obuoliais. Ne tik oda, bet ir vidus buvo rausvas. Mes vadinom juos treškučiais. Krikštatevio žmona buvo atėjusi iš kažin kur nuo Šaukoto ar Šiaulėnų, ji tuos obuolius vadino traškučiais. Jos dukterys ir sūnus irgi taip pat vadino. Ar tai, ar kas kita tą žodį man stumtelėjo, – nežinau. Įdomu buvo sužinoti, kad Simajudai sieja mane su Krėve. Man tai buvo naujiena. Net neatsimenu, kur Krėvės raštuose buvo tuos Simajudus užkliuvęs. Aš pats su Simajudais tai kartu augau. Rudenį vis kas nors vykdavo į Simajudus, bet neatsimenu, kad būtų kas vykęs iš mūsų šeimos. Tik šnekėdavo, o nevykdavo gal todėl, kad abu tėvai buvo luoši ir neturėjo savo arklių. Simajudai gal dar ir dėl to buvo minimi, kad mano tėvas buvo Simonas. Aš semantinę Simajudų prasmę tesupratau tik daug, daug vėliau. Simajudai man buvo ne Simonas ir Judas, bet kažkas daug reikšmingesnis, pilnas jaukaus tamsumo, lyg vakaro, kai troboje dar tamsu ir kas nors ką nors pasakoja.

Su Antanu Vaičiulaičiu pasižinau. Pastaraisiais metais, kai dažniau pasisukdavau į Vašingtoną, pas jį užeidavau gal net porą sykių per metus. Sutarėm gražiai, bet nei savo darbų, nei planų nesvarstydavom. Buvo daug kitų reikalų apšnekėti. Kai paskaitau šnekas, kas ką seka, kas ką iš ko nusirašinėja, mane ne kartą suėmė šypsnyš iš tokių žmonių nepastabumo: juk Antanas Vaičiulaitis vieną savo knygą pasakojimais pavadino, ir niekas dar nekaltino manęs, kad tą vardą esu iš jo nukniaukęs. Taip nebuvo. Nenukniaukiau, bet pasakojimo pasirinkimas turi ryšio ir su Vaičiulaičiu. Gal Tamsta net nepastebėjai, bet mano knygoje, čia išleistose, žanrinio vardo nebuvo. Dėl to kažin kuris iš literatūros žmonių net barė, kad rašau pats nežinodamas, ką rašas. Bet ir tai manęs, kietagalvio, nepataisė¹². Nenorėjau. Tik leisdamas „Užkandį“ Kęstutis Keblys užsispyrė, kad parašyčiau ką nors: „novelės“, „apysakos“, „apsakymai“, parašiau „pasakojimai“. Novelėmis pavadinti negalėjau, nes novelių, kaip jos apibrėžiamos, niekada rašyti nesistengiau ir nenorėjau stengtis. Jeigu kada atsitiko, tai ir tiek tos bėdos. Antanas Vaičiulaitis pirmas, bent aš taip nežinau, mane pavadino pasakotoju. Tas vardas užkliuvo, ir vargu, ar buvo recenzentas, kuris nebūtų jo kartojęs, tai ir parašiau: jeigu aš jums pasakotojas, tai ir mano rašinėjimai tegu būna pasakojimai. Įtariu žmonių tai gal ir neįtikins, bet tai jau jų reikalas. Beje, anksčiau kalbėjau apie žodžius ir dabar atėjo į galvą, kad tik vieną žodį nežinau, iš kur gavau – tai „Velnio balos“ bambinis¹³. Jį gavau iš Obelijos ežero žvejų. Jie ir patį bambinį parodė.

Tai tiek visokių patikslinimų ir patikslinimėlių. Gal

¹² Du pastarieji sakiniai įterpti iš paraštės.

¹³ *Bambinis* – menkas, mažo ūgio žmogus.

ne visais patikėsi, bet visada teisybė žmonės ne taip tiki, kaip melu. Viena kita vietelė dar knietėtų, bet bijau, kad mano laiškas neišeitų ilgesnis už Tamstos studiją. Bet jeigu miegas dar nesuėmė ir jeigu piktumas dėl kai kurių pastabėlių kiek atlėgo, leisk dar pleptelėti dėl pačios studijos. Ji, man atrodo, lyg būtų rašyta dviejų žmonių. Vienas susikaupęs, išvalgus, plataus mosto mokslininkas, kurį jauku skaityti ne todėl, kad jis mano rašinėjimus lukštena, bet todėl, kad su tokia išvalga apie bet kurį rašytoją parašytą darbą malonu būtų skaityti. Viena tik: svetimos terminijos kiek per gausu. Ypač [vietoj] tos savos, kuri, atrodo, jau turėtų būti įsipilietinusi mūsų raštuose. Antras tos studijos kūrėjas jau visai kitoks. Tai labai budrus sargas lenininių „natų ir čistatų“, kaip geroj nuotaikoj būdamas Pranas Dovydaitis kartais mėgdavo aptarti politikierių „dorybes“. Kiekvienas, nors ir menamiausias prisilietimas lenininės epochos jam kelią siaubą–nesiaubą ir jis tuoj prabyla okupacinio „Gimtojo krašto“ publicistiko terminija. Gal kitaip negali ir būti. Čia, Amerikoj, psichologai užtiko naują reiškinių, kurio nė vienas dar negali tikrai suprasti. Bent aš negirdėjau, kad kuris tikrai būtų to reiškinių šaknis radęs. Libane, Irane, gal dar ir kitur, nemažai vakariečių buvo pagrobtų ir išlaikytų po keletą, net ir keliolika metų. Pagrobikai jų nepaikino, visai vargino, net pakankino, laikė užrištom akim ir pačius pririštus, bet paleisti vengė apie savo grobikus negerą žodį pasakyti. Sako, po ilgo laiko atsirandąs keistas dvasinis ryšys, panašus į bičiulystę. Ar ne panašus nusiteikimas vyrauja ir išsilaisvinusioje Lietuvoje. Vakarų šviesuomenei (ne tik lietuviams) Lietuva buvo okupuota, o Lietuvos šviesuomenei ji tik-tai „pokario Lietuva“. Okupacijos ir okupanto žodžių beveik neišgirsi ir spaudoje sunkiai kur beužtiksi. Kodėl? Gal todėl, kad tuos žodžius draudė okupantas. Aštuoniasdešimt kažin kuriais metais Čikagos liberalų būrelis buvo pasišovęs pradėti kultūrinio bendradarbiavimo šnektą. Nuvažiavo į Vilnių, šnekėjosi, ir tada jiems buvo trumpai drūtai pasakyta, kad tose šnekose neturi būti okupacijos termino. Gal dėl to nutrūko ir pasišnekėjimai, bet nuostabu, kad to termino vengia ir išsilaisvinusios Lietuvos šviesuoliai, lyg kraštas visai nebuvo buvęs okupuotas. Ir Tamsta pats vertiesi „pokarine“ Lietuva. Ar tai nepanašu į iš pagrobimų išsilaisvinusių nusiteikimą?

Dar galvon atbėga vienas kitas klausimėlis, pav.: ką Tamsta turėjai galvoje paminėjęs gal poroje vietų autobiografijos žodį. Ar tai turi kokį ryšį su manimi. Bet tiek to. Ir taip būsiu Tamstą privarginęs, o kai kur gal net suerzinęs. Jeigu taip, tai atleisk. Toks jau prastas mano šnekėjimo būdas.

Nuoširdžiai

Jurgis Jankus

P. S. Esu Tamstą pakaltinęs vienu kitu pražiūrėjimu, bet tas pat atsitiko ir man: tik rengdamasis laiška siųsti tepastebėjau, kad Tamstos laiške nėra adreso¹⁴. Akimirka net pagalvojau, jog gal tai yra mandagus priminimas, kad laiško ir nelauki, bet laiškas jau parašytas, tai pasidrašinęs ir siunčiu į „N. Ž–A“. Spėju, kad jie tamstai jį perduos.

J.

II

1993.XII.11

Malonus pone Povilai,

Ačiū už didelį laišką, tai ir aš kiek vėluoju, nes reikėjo rasti ir kiek didesnę spragą laiko, kurio kažin kodėl niekada neturiu, kiek norėčiau turėti. Gal tai savotiškas gobšumas. Bet vis tiek kitus šio šnektelėjimo reikalus pastumsiu į šalį, nes turiu pasveikinti su Severija¹⁵. Tai ne kasdienos įvykis. Žinau, tokie stebuklai kažin kada vyko ir mūsų šeimoj, bet jie jau labai toli, o kai ketvirtoji karta atplūsta, tai anie tik lyg aidu beatsiliepia. Taigi sveikinu ir tėvą, ir mamą, ir Severiją, o aš šiuo metu kaip tik „vargstu“ su rankraščiu, kurio pagrindinis asmuo yra Severiukas¹⁶.

Ačiū už informacijas apie save. Tada skaitydamas Tamstos darbą tikrai ne kartą pagalvojau, kiek Tamstai metų, o šalia to dar lindo mintis, kurios mintys ir sprendimai yra Tamstos, o kurie įteigti D. Saukos, nors tada tik pirmą kartą patyriau apie Tamstą, o apie p. Sauką nieko nežinojau tada, nieko nežinau nė dabar. Gal tai ir negera, bet vargu, ar gali būti kitaip: 50 metų jodinėtuose žmonėse prisėdo tiek drumzlių, kad net jie patys nebesusigauja, ką numesti, o ką pasilaikyti kaip šventą relikviją. Iš trumpų atsitiktinių su Lietuvos žmonėmis susitikimų galėčiau pririnkti daug pavyzdėlių, bet paminėsiu vieną, labai tinkamą dėti į gerą komediją. „Vyturys“ neseniai išleido Vytauto Tamulaičio knygą apie skruzdėles¹⁷ ir „pataisė“ raudonąsias skruzdėles į rudąsias, atseit supraskite: jos buvo ne komunistai, bet naciai. Ar reikia svarbias pareigas einančio žmogaus didesnio sukvailėjimo. Tamulaitis, matyti, buvo gerokai pastudijavęs ir skruzdėlių gyvenimą, ir jų rūšis, ir ką jos kada daro. Jis žinojo, kad yra labai agresyvi skruzdėlių rūšis, vadinama raudonosiomis. Šiuo metu jos iš pietų jau yra atėjusios į pietines J.A.V. (pats jas mačiau Georgijoj) ir daro žmonėms daug bėdų.

¹⁴ Ant voko buvo tik redakcijos adresas, nes gyvenau bendrabutyje, kur visų korespondencija mėtydavosi prie laukujų durų – šią aplinkybę paaiškinau Jankui kitame laiške.

¹⁵ 1993 10 27 rašytame laiške teisiinausi, kad ilgai neatsakiau, nes pirmasis Jankaus laiškas mane pasiekė praėjus kelioms dienoms po dukros Severijos gimimo.

¹⁶ Jankus, J., *Severiukas: Istorija žmogaus, kuris niekada ir niekam*

Pagaliau ta apysaka, rodos, buvo rašyta apie 1932–33 metus¹⁸, kai jokios politinės raudonybės Lietuvoje net nebuvo (tą turėčiau žinoti, Lietuvoje tada gyvenau), o dabar redaktorius ar redaktoriai kaip neliečiamą relikviją pasikišo po šluota. Gal jie „pataisyti“ autorių turėjo ir kitokias intencijas, bet tokie laikai, tai kyla ir visokios mintys, nes „pėdsakai“ gimdo pėdsakus.

Ar mano raštai buvo ignoruojami, nežinau¹⁹. Gal labai apsigauanu, bet to nejutau. Kas buvo išleista, buvo išpirkta ir skaitoma. Ir dabar sutinku visokio išsilavinimo lygio žmonių, kurie sakosi mane skaitą po trečią ar ketvirtą sykį. Kad manęs neliaupsino, kaip buvo liaupsinami kai kurie kiti, tai yra visai kitos priežastys. Čia, pastebėjau, tas pats ir Lietuvoje, keliami pirmiausia savi žmonės. Savos ideologijos, savos grupės, savo bičiulio būrelio. Aš gyvenau atskirai, dirbau vienas, neieškojau ir neieškau bičiulysčių. Vienu tarpu, kai pasakiau, kad nenoriu ir laiko neturiu jungtis į kokią grupę, kurios susirinkimuosna negalėsiu po 1000 km. važinėti, pasakė, kad dėl to gailėsiuos. Nesigailėjau ir nesigailiu, nors iš tos grupės gero žodžio apie save negirdėjau. Su skaitančiais mano santykiai gana šilti. Ir Lietuvoje su jais, atrodo, neblogesni. Su literatūriniu elitu – nežinau. Nebuvo progaus su daug kuo susitikti. Iš spaudos atrodo, jog kai kuriems čionykščiai esame nepakeliui, duonos kąsnį nuo burnos į šalį nustumiam. Su tokių pažiūrų žmonėm ir šiltų ryšių, žinoma, sumezgioti nėra „per kur“ (girdėjau žemaičius taip sakant). O kad Lietuvoje nebuvo kaip nors pasitiktas „kaip rašytojas“, tai kad ne toks ir vykau. Vykau pažiūrėti numelioruoto krašto, susitikti su brolio atžalynu, o svarbiausia paieškoti savo buvusių mokinukų. Buvo nelengva jų ieškoti, bet nemaža radau ir per juos arčiau pažinau tikrąją, ne nomenklatūrinę Lietuvos dalį. Pastebėjau, kad nomenklatūrinėje Lietuvos dalyje mano knygos irgi eina iš rankų į rankas. Net Vilniaus gatvėje vienas vyras (pažinęs iš televizijos) susistabdė, pasisakė jau išleistas perskaitęs ir klausė, kada kitos bus išleistos. Aš rašiau ir rašau savo lygio žmonėms, jeigu su jais susišneku, užtenka. Beje, nereikėtų nieko kaltinti, kad pirmą sykį nuvykusio niekas nepasitiko. Niekas nežinojo, kad atvykstu. Vytautas Martinkus net papriekaištavo, kam neparasiau. Sakė, būtų ką nors suorganizavę, surengę daugiau susitikimų su žmonėmis, ar dar ko, bet aš to nenorėjau. Jų iš netyčių atsirado daugiau, negu reikėjo, rodos, ar tik ne aštuonetas. Ir visi paskubomis, tai nė kaltinti nieko nereikia, nebent tik mane patį.

nebuvo herojus: Apysaka, Vilnius: Lietus, 2000.

¹⁷ Tamulaitis, V., *Skruzdėlytės Creitūtės nuotykiai: Apysaka-pasaka*, 2-as pataisytas leid., Vilnius: Vyturys, 1992.

¹⁸ Pirmasis leidimas – 1935 m.

¹⁹ Savo laiške minėjau, kad apie Jankaus apsilankymą Lietuvoje 1991 m. labai stigo viešos informacijos, o veikalai, palyginus su kai kuriais kitais išeičių rašytojais, mažiau leidžiami ir aptariamai.

Man beveik gaila, kad Lietuvos „numelioravimo“ metu dingio visi iš mokyklos laikų likę rašinėjimai. Brolis kažin kodėl juos saugojo. Tada, atsimenu, tai rašiau „literatūriškai“, ko toliausiai nuo kasdieninės žmonių kalbos, nes kaip tu čia šnekėsi kasdieniškai. Kartais man atrodo, kad panašia liga serga ir šių dienų rašančių. Ypač Lietuvoj. Iš poros eilučių vertos korespondencijos žodžių raizgalyne sukuria visą skiltį, o skaitai iš

vieno galo, paskum iš kito, ir negali suvokti, apie ką toje žodžio „mandrybėje“ šnekama. Prieš kurį laiką skaitinėdamas „Metus“ užtikau rašinius apie Daukanta²⁰ ir šokau arčiau pažinti tą Žemaitijos milžiną, atsimušiau į nudailintų, bet beprasmiškų žodžių srautą ir prisiminiau mokytoją Juozą Orlauską, kuris, nugriebęs kurį pusiau žinomą dalyką apvelti žodžiais, pasakydavo: „Ką čia dabar tauziji. Jeigu žinai, sakyk, ką žinai, o jeigu nežinai, tai ir sakyk, kad nežinai“. Šalia kitų įtakų, jeigu jų buvo, galėjo ir toji pastaba padėti išsilukštenti mano talentui, žinoma, jeigu jo kiek buvo. Teko ir man pačiam panašiai pasišnekėti su vėliau ateinančiais. Schwäbisch Gmünde²¹ po premijų įteikimo (tada gavau premiją už „Naktį ant morų“) Al. Baroną, Mar. Katiliškį ir mane apnakvino tuščiam kareivinių kambary. Tada juodu ėmė mane spirti, kaip parašyti, kad viskas būtų taip paprasta ir kartu nepaprasta, kaip mano. Ką galėjau pasakyti. Katiliškis buvo ką tik išspausdinęs, berods, „Mintys“²² savo vieną novelę, tokią dvilypę: pradžioje jautėsi sunkus laužymasis, kažin ko ieškojimas, paskum išsiliejo į ramų pasakojimą. Tai apie tą novelę gal maždaug taip ir pasakiau. Literatūros pasauly vėjų yra šimtai, kiekvienas pučia į savo pusę, o tu tik vienas ir pūsk savo vienu vėju. Jeigu tiesiai iš vidaus eina,

kaip tą novelę pradėjai, tai ir pilk, bet jeigu tai tebuvo mėginimas rašyti, kaip madinga, o iš vidaus teka taip, kaip užbaigai, ir leisk taip tekėti. Nežinau, ar jam tai turėjo kokios įtakos, abu gyvenom toli nuo vienas kito, tesusitikom gal tik keletą kartų, ir tai labai prabėgom, bet jis nuėjo tuo laisvo, paprasto tekėjimo keliu ir gal tik todėl tapo Katiliškiu. Galėjo tapti ir kitokiu. Panašių šnekų šnekėjau ir su Antanu Škėma, ir su Aloyzu Baronu, bet šnekos talento nepadaro. Kartais jos ir gerą talentą į sunkelius nuklaidina, nes kas nenori būti naujoviškas...

Atleisk, nuklydau. Norėčiau grįžti prie čionykščios kritikos. Kritikas turi gyventi iš tos literatūros, kurią svarsto, o iš lietuvių literatūros čia niekas negali gyventi, tai ir tėra tik atsitiktiniais pasvarstymai, dažniausiai laisvalaikio. Čia „kritikai“ yra chemikai, sąskaitininkai, inžinieriai, tam atiduoda ir laiką, ir jėgas,

o literatūra tik taip sau, tai negali būti nė kalbos apie kokią gilesnę įžvalgą. Yra ir literatūrologų (baisus žodis), bet jie gyvena iš kitų literatūrų. Atsidėti savai nėra kada. Tamsta pats gali pasakyti, kiek reikėjo laiko kad ir mane patį perskaityti. Tik perskaityti, o kur laikas išvelgti? Literatūros (savos) įžvalga gali gimti tik Lietuvoj. Ir atsiranda. Kad ir Tamstos studija, mini Daivos Bendinskienės darba²³, girdėjau, Dalia Kuizininė kažin ką dirba. Tai nenorėčiau sutikti, kad mano darbai Lietuvoje yra ignoruojami, o čia ir aš pats nesijaučiu ignoruojamas, nors be lazdelės vis sunkiau darosi krutėti.

Baigdamas dar noriu grįžti į tą Tamstos studijos vietelę, kuria palydi mano porą pasakojimų žydiška tema²⁴. Tamstos numojimas ranka į savo tautą man tebestovi nejaukumu kažin kur tarp sąmonės ir gerklės. Tamsta šneki šiuolaikinės tautos kaltinimo isterijos paveiktas, man tebėra gyvas anų dienų tautos sukrėtimas. Tą turėčiau žinoti, nes tada gyvenau, pergyvenau ir mačiau, kaip kiti pergyvena. Tuo atveju aš vis tiek esu arčiau teisybės, daug arčiau, negu šių dienų visokių siekių pritvinkę „teisybės“ ieškotojai.

Atleisk už padrikumą.

Daug gero Tamstai ir Tamstos šeimai

Jurgis Jankus

²⁰ Minimas Daukanto 200-osioms gimimo metinėms skirtas publikacijų pluoštas.

²¹ Miestelis Pietų Vokietijoje netoli Štutgarto, čia buvo lietuvių DP stovykla ir 1949 m. Vasario 16-osios išvakarėse surengtoje trečiojoje literatūros šventėje įteiktos premijos už 1948 m. išleistas knygas, tarp jų – Jankaus romaną.

²² 1945–1949 m. Memmingene, Pietų Vokietijoje, leistas dienraštis, vėliau savaitraštis.

²³ Savo laiške rašiau, kad 1993 m. pavasarį teko VU Lietuvių literatūros katedroje recenzuoti Daivos Bendinskienės diplominį darbą „Žmogus Jurgio Jankaus ‘Pasakojimuose’“.

²⁴ Jankus rašo apie šią TPLM vietą: „nors, pavyzdžiui, žydu – vokiečių – lietuvių temai paskirti net du netrumpi apsakymai (‘Gal tokios tik vienos’, ‘Baimės dienos’), kyšanti išvada apie doriausią ir nelaimingiausią lietuvių tautą pasirodo esanti vargiai įrodoma buitinais argumentais“.

P. S. Apie kai kuriuos netikslumus esu rašęs kauliškei Daliai Kuizinienei, tai čia jų nenoriu kartoti. Ko gera, gal judu ir pažįstami²⁵.

III

[1994 10 25]²⁶

Malonus p. Subačiaus,

Jau prieš geroką laiką su dėmesiu perskaičiau Tamstos „Žmogaus atsakomybės erčia“, bet kai Tamstos adreso neturėjau, tai tuojau parašiau redaktorei Daliai Čiočytei, kad perduotų mano padėką, nes tikėjau, kad su savo bendradarbiu ji vis tiek susitinka ir tai jos gal labai neapsunkins. Kai dabar ir aš žinau Tamstos adresą, tai tą pačią padėką jau kartoju tiesiai į „kaltininko“ ausį. Ačiū!

Paties straipsnio komentuoti nesiimu, nes tai jau būtų anapus mano išmanymo. Tepasakysiu tik vieną kitą literatūros mokslų diletanto pastabėlę. Džiugino, kad savo straipsnį gerokai „numokslinai“, nubarstei daugelį vadinamųjų „tarptautinių“ žodžių, kuriems čia pat po nosim yra labai geri savi lietuviški. Moksliskumas juk yra ne iš svetur atneštų žodžių gaušoje, bet minties vertėje. Bevertės minties juk nepagerins nė jokie įmantriausi žodžiai. Smagu, kad gerokai nubarstei ir tą lėkštą, tik kabinėjimuisi skirtą dalį. Per ilgoką gyvenimą patyriau, kad tokį literatūros vertinimą ypač mėgsta kuo nors apkartę žmonės, dažniausiai to meno impotentai, „nesuprastieji“. Žinau, kad jų yra ir visada bus, nes toks literatūros „vertinimas“ yra lengviausias ir daugelio skaitytojų mėgstamas. Staiga iš kažin kur išlindo ir prisiminimas. Nežinau, kurią mano knygą vienam susirinkime aptarė Aušrelė Liulevičienė. Kitą dieną nugirdau, kad viena moteris skundėsi Liulevičiene esanti labai ir labai nusivylusi. Ji atėjusi pasiklausyti kritikos, o išgirdusi

apie knygos keliamas idėjas. Argi joje nieko nėra negera? Kai čia pat esąs kitas paklausė, o kas jai toje knygoje negera, ji labai atvirai pasakė, kai knygą perskaičiusi, kad viskas patikė, bet negali išivaizduoti, kad joje viskas būtų gera. Prie ne tokių kabinamasi, o čia – nieko.

Man dar kiek kliūva, kad kai kur prasikiša mintis, lyg norėtum diktuoti, kaip aš turėčiau rašyti. Gal literatūrologui tas nelabai tiktų, nes kas žino, kaip geriau reikėtų parašyti, pats sėda ir parašo. Ir dar viena smulkmena: sakai, kad Jankus mėgina rašyti „modernia proza“. Jau esu Tamstai aiškinęs, kad nieko nemėginu. Rašau tik, kaip rašau. Niekada neturėjau laiko, nė noro, gilintis į visokias teorijas, kaip šių dienų rašytojas turėtų rašyti, nes tos teorijos paprastai kuriamos tų, kurie patys nieko doro nesugeba parašyti. Ne taip seniai literatūrologė Delija Valiukėnaitė rašė, kad lietuvių rašytojų ji neskaitanti, nes nė vienas nerašo pagal šių dienų literatūros teoretikų reikalavimus. Man, literatūros mokslų neišmanėliui, tai teikė tik išvirksčio smagumo: nuo kada kūrėjas prarado laisvę ir tapo vergu literatūros teorijų „kūrėjų“?

Nušnekėjau. Atleisk. Taip šnekėdamas neturėjau galvoje Tamstos, bet juk ir Tamsta negyveni uždarme, bet mokaisi ir esi mokomas žmonių, kurie mėgsta būti „aukščiau“. Ne tik mėgsta, bet ir tiki.

Kaip auga atžalėlė? Ar dar nepavyko visą šeimą sunėsti į vieną lizdą? Tokią biurokratinio atskyrimo būseną esu pergyvenęs. Porą metų teko gyventi atskirai. Ne dėl buto, bet dėl darbo: įstatymas neleido vyrui su žmona vienoje mokykloje dirbti. Buvau vienas tų, kurie kėlėm dėl to balsą – biurokratai susiprato.

Tuo tarpu viso

Nuoširdžiai Jurgis Jankus ✉

²⁵ Pridėta paraštėje.

²⁶ Datuota pagal Detroito pašto spaudą.

**FILOSOFŲ
DIEVAS** IR
**PASCALIO
DIEVAS**

Theo de Boer

Daugiau nei prieš tris šimtmečius Pascalis parašė žodžius: „Abraomo Dievas, Izaoko Dievas ir Jokūbo Dievas, ne filosofų ir išminčių“. Ši jo asmeninių užrašų frazė pavirto sparnuotu posakiu. Matyt, Pascalis žodžiais perteikė dalykus, kuriuose vėlesnės kartos save atpažino ir kurie reikalauja būti nuolatos reflektuojami. 1654-ųjų frazė 1989 m. turi kitą reikšmę, negu anuomet, kai buvo užrašyta. Galime pamėginti atkurti, kaip ji buvo suprantama Pascalio laikais. Toks mėginimas ir daromas šioje knygoje. Tačiau jos paskirtis nebuvo parašyti istorinę studiją apie Pascalį. Pirminis klausimas buvo, ką jo „mintys“ gali reikšti mums.

KAZIO BRADŪNO TATATO

Rima Malickaitė

Kazys Bradūnas. 2006 m. rugsėjo mėn. Elenos Bradūnaitės-Aglinskienės nuotrauka

Kitais metais švęsime Kazio Bradūno 90 metų sukaktį. Tiesa, tai ne toks „apvalus“ kaip artėjantis Bernardo Brazdžionio, tačiau vis dėlto jubiliejus. Artėjant šiai datai, ir ne vien dėl jos – primenančios ir įpareigojančios, norisi klausti, kaip Bradūno, Nacionalinės premijos laureato, taip pat vainikuoto Poezijos pavasario ir Poetinio Druskininkų rudens laurais, poezija, kokia jos dalis ir koku būdu funkcionuoja šiandienėje mūsų kultūroje.

Vidurinės mokyklos Nijolės Šervenikaitės vadovėlyje¹ pateikiami trys, vienas nuo kito beveik po dvidešimt metų nutolę Bradūno eilėraščiai: „Vakaro maldoj“ („Pėdos arimuos“, 1944), „Kaip man dabar“ („Sidabrinės kamanos“, 1964), „Eilėraščio atodūsis“ („Užiejoj prie Vilniaus vieškelio“, 1981), tačiau ar mokiniai susipažins bent su vienu jų, kiekvienu konkrečiu atveju sprendžia mokytojas. Mokyklinė programa Bradūną pristato kaip poetą žemininką, nors tai ir gerokai susiaurina jo kūry-

bos skaitymo bei supratimo lauką, nes žiūrint per šią prizmę, kitos poeto plėtojamos temos (pavyzdžiui, kūrybos ir poeto tapatybės) tampa nepastebimos arba interpretuojamos „Žemės“ kontekste. Vis dėlto šiandien ieškoma būdų, kaip ugdyti skaitančią asmenybę, todėl žvalgomasi aktualesnių, dabarties patirčiai artimesnių kūrinių. Toks poreikis kyla kalbant ne tik apie Bradūno kūrybą. Pavyzdžiui, šiais metais vykusios Antano Vaičiulaičio jubiliejinės konferencijos metu buvo svarstyta, ar nevertėtų vietoj „Valentinos“ į mokyklines programas įtraukti Vaičiulaičio kelionių aprašymų... Pirmajai pažinčiai pateikiami Bradūno poezijos tekstai byloja, kad jis vis dar skaitomas tik kaip Lietuvos

žemės ir ilgesio poetas, o interpretavimas dažnai remiasi skirtimi „čia“ / „ten“ (geografiniu kriterijumi), o ne „aš“ / „mes“ / „jie“ ar „tada“ / „dabar“ / „amžinai“, „tikra“ / „sukurta“ ir t. t. Bradūnas vadinamas „tradicionalistu“², taip tarsi nuvertinant jo santūrias poetines naujoves. Pasak „Svetimosios duonos“ pasirodymo proga prabilusio Alfonso Nykos-Niliūno, „Kazys Bradūnas yra vienintelis iš mūsų jaunesniųjų, išaugęs ir susiformavęs iš grynai lietuviškos dirvos ir poetinių tradicijų“³.

Bradūnas savo poezija bandė tarsi pasinerti į gilųjį – mitologinį – liaudies kūrybos matmenį, nevengė tautosakinių citatų. Pasak Viktorijos Skrupskelytės, „Bradūnas ne tik panaudoja kai kuriuos sakinines literatūros, pavyzdžiui, liaudies dainų, elementus, bet įkomponuoja juos į tekstą ir kartais sukuria harmoningų derinių išpūdį, o kartais, atvirkščiai, išryškina skirtumą tarp to, kas sena ir kas nauja. Atsiranda savotiški kartų ir kultūrų pasikalbėjimai, Bradūno dialogas su pirmta-

¹ Šervenikaitė, N., *Literatūra X klasei*, I dalis, Vilnius: Alma littera, 1999.

² Satkauskytė, D., „Bradūnas Kazys“, in: *Lietuvių literatūros enciklo-*

pedija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 75.

³ Nyka-Niliūnas, A., „Žemę praradusio žemdirbio poezija“, in: *Idem, Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 176.

kais⁴. Matome dvi kritikos perspektyvas – viena vertus, Bradūnas panaudoja ankstesnę kūrybinę patirtį ir ją atnaujina, kita vertus, jis pats atstovauja tradiciją ir yra „tradicionalistas“. Taigi kaip yra iš tikrųjų, jei, atsiriboję nuo postmodernistinio nevertybiškumo, vis dėlto drįsime kelti tokį klausimą? Kokias poetines naujoves įveda Bradūnas, kuriomis galėtume argumentuoti jo novatoriškumą, kokias tradicines priemones naudoja, kuriomis galėtume motyvuoti jo tradiciškumą?

Vėlesnės poezijos temos plotmėje matyti, kad Bradūno poezijoje išsiskynusi liaudies dainų poetika – jau muziejinis eksponatas, nuo kurio, norint nupūsti dulkes, reikia imtis dainingosios – nuoširdžiosios, atvirosios – poezijos kontekste kraštutinių priemonių: ironijos, komizmo, šaržavimo. Eilėraščių konstruojant iš tautosakinių priemonių, buvo būtina sukurti netikėtumo efektą ir taip atnaujinti, aktualizuoti nusidėvėjusią kalbinę raišką (Marcelijus Martinaitis, kurio poetikos pokytį lėmė Bradūno posmų skambesys⁵: „Kai aš turėjau / kaime avelę, / ėjau lankyti / kas vakarėlį // [...] // Atėjo piemens / man kailio dirbti: / tai buvo gera / dėl meilės mirti“⁶). Šiuolaikinėje literatūroje ir literatūros kritikoje įprasta, kad „tikra“ / „sukurta“ dimensijos beveik nebeįmanoma aktualizuoti ir analizuoti nepasitelkus tokių priemonių ir sąvokų kaip „ironija“ ar „pastišas“. Tačiau ar gali Bradūno eilutės skambėti ironiškai? Bradūnui veikiau būdinga retorinė ironija, tačiau ji atsiranda vėlesniu kūrybinio kelio etapu – Bradūnas sužaidžia savo kūrybiniu palikimu.

Vienas paskutiniojo meto, 2000 m. rugsėjo 29 d. data pažymėtas Kazio Bradūno eilėraščių „Dainų šarvojimas“ stilizuoja dainos intonacijas, tačiau semantiniame lygmenyje atsiriboją.

Aš nedainuosiu
Dainų dainelės –
Ne dainų bernužėlis.

Aš tik atversiu
Dainyno knygą
Kaip tylintį grabelį.

Raidėm pavirtę,
Ten guli žodžiai
Dainos negyvas balsas,

Tai ir negiedu
Giesmių giesmelės,
Tik uždegu lempelę.⁷

⁴ Skrupskelytė, V., „Kazio Bradūno poetiškoji patirtis“, in: Bradūnas, K., *Sutelktinė*, II dalis, Vilnius: Aidai, 2001, p. 602.

⁵ Vytautas Kubilius teigia: „Šita mitologinė folklorinė kryptis stipriai paveikė lyrikos raidą pačioje Lietuvoje, pakreipdama nauja vaga M. Martinaičio kūrybą“ (Kubilius, V., *XX amžiaus literatūra: Lietuvos literatūros istorija*, Vilnius: Alma litera, 1996, p. 444).

⁶ Martinaitis, M., „Daina lūpinei armonikėlei etnografiniam muzie-

Ją maitinęs dainų paveldas netenka gyvasties, jis – tik archyviniai raštai, tik „dainos negyvas balsas“ – raidės, tūnančios dainyno „grabelyje“. Žiūrint iš visos kūrybos perspektyvos, vėlyvieji Bradūno tekstai pasižymi subtilia intertekstualia ironija. Šiuo atveju intertekstas – ne folkloras, o paties Bradūno ankstyvesnė kūryba.

Kaip jau minėta, šis skausmo gaida pažymėtas santykis su tautosakos paveldu ir – savo ruožtu – savo kūryba atsirado jau nepriklausomybės metais, poetui grįžus gyventi į Lietuvą. Prieš tai liaudies dainą laikė prioritetine kūrybos forma:

Nei žemė, nei saulė, nei lietūs
Dainos neišaugina,
Ir neatpučia vėjai
Prinokusio žodžio sėklos.
Ir neprilygom ir neatradom
Dainos augintojėlio.
(SK, I, „Ir neprilygom“, p. 415)

Paskutines dvi strofos eilutes iš viso eilėraščio išskiria pirmiausia punktuacija, tiksliau, jos nebuvimas, dėl šios priežasties ši frazė tampa ypač reikšminga, tarsi ne „iš dabarties“, o iš kito laiko ir konteksto. Strofas užsklendžiantys deminutyvai (I strofoje – „Aukselio kalėjėliui“, II strofoje – „Ugnelės kūrėjėlei“, III strofoje – „Dainos augintojėlio“), skyrbę ignoruojančios samplaikos intonacinis sulydymas bei leksema „daina“ atlieka nuorodos į tautosakinį (Bradūno poezijoje dažnai belaikį ar proistorės) kontekstą funkciją. Tačiau šiose eilutėse komplikuojama „dainos“ sąvoka. Liaudies daina – kolektyvinis, anoniminis produktas, tačiau eilėraščio kontekste pirmą kartą pasirodantis daugiskaitinis „mes“, įvardijantis kolektyvinį subjektą, diskvalifikuojamas kaip jos nesugebantis sukurti subjekto – „Ir neprilygom ir neatradom“. Gamta, kuri Bradūno poezijoje yra vienas iš visokeriopos gyvasties šaltinių (iš čia grūdo, sėklos – apmirusios, bet atgysiančios – svarba; tęstinumo, itin aktualaus išėivijoje, įtvirtinimas tampa testamentiniais žodžiais: „O mirdami kalbėjom: / Išneškite sėklas, kad nenustotų daigumo“, (SK, I, „Kaip man dabar“, p. 421)), kūrybos neužtikrina: „Nei žemė, nei saulė, nei lietūs / Dainos neišaugina, / Ir neatpučia vėjai / Prinokusio žodžio sėklos“. Kolektyvas (daugiskaitinis „mes“) kūrybos kontekste užleidžia pozicijas vienaskaitiniam „augintojėliui“ (kurio įvardijimas tiesiogiai nurodo į gamtos ir dieviš-

jui“, in: Idem, *Gailė raso*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 61.

⁷ Bradūnas, K., „Dainų šarvojimas“, in: Idem, *Sutelktinė*, II dalis, Vilnius: Aidai, 2001, p. 582. Toliau cituojant iš šio leidinio, santrauka nurodomas rinkinio pavadinimas „Devynios baladės“ (1955) – DB; „Morenų ugnys“ (1958) – MU; „Sidabrinės kamanos“ (1964) – SK), knygos dalis, eilėraščių pavadinimas ir puslapis.

ką puoselėjimo ir globos funkcija) – individualiam bei unikaliam atlikėjui, taip pat vienaskaita nusakomam jo veiklos rezultatui – „dainai“. Eilėraštis „Ir neprilygom“ per individualybės ir kolektyviškumo priešpriešą įvardija dainos ir poezijos įtampą ir kaip ir visa Bradūno poezija iš jos gimsta. Poezija siekia dainos idealo, kita vertus, unikalumas, pasiekiamas individui, kolektyvinei kūrybai lieka už išsipildymo ribos („neprilygom ir neatradom“).

Šioji kolektyvo ir individo santykio komplikacija ir skirtis bus plėtojama ir vėlesnėje poezijoje, tik taps dar sudėtingesnė, perausis į savosios tapatybės paieškas.

Bradūno eilėraščio subjektas dažniausiai tapatybės ieškos bandydamas atversti istorijos ir mitologijos vaga, tačiau savastis prasiskleidžia ne vien identifikuojant save per atsekti bandomą kraujo ryšį su protėviais. Asmuo, mėginantis surasti tapatybę, pirmiausia turi išskirti save kaip asmenį, juo tapti, ir tik po to *priskirti* save kam nors, ieškoti sau vardo ir priklausomybės laikui ir vietai. Žvelgiant eilėraščio kompozicijos aspektu, toks at(si)skyrimas ryškiausias poemose, mezgančiose dialogą su konkrečiais kultūroje veikusiais ir autoriaus vardu pažymėta pėdsaką palikusiais asmenimis: „Susitikimai su Čiurlioniu“, „Pokalbiai su karalium“ ir „Donelaičio kapas“. Tokį atsiskyrimą natūraliai lemia implikuoto dialogo forma ir koliažo principas. „Susitikimai su Čiurlioniu“ sukonstruoti kaip implikuotas dialogas – eilėraščio subjektas kreipiasi į „tu“, kuri re-prezentuoja dailės kūriniai, įvardijami eilėraščių pavadinimais. Donelaitis kur kas konkretesnis, „juntamas“: „Aš pridėdu degančią kaktą / Prie karsto lentos / Ir girdžiu dundantį taktą / Širdies visai kitos“ (II, „Vasara“, p. 498). „Pokalbiuose su karalium“ dialogo partneris dar fiziškesnis – balsas reprezentuojamas ištraukomis iš laiškų. Šis konkretumas atvirkščias istoriniam eiliškumui – su Čiurlioniu, laike artimiausiu, šiose poemose kalbama kaip beveik fiziškai neapčiuopiamu ir net neišsivaizduojamam partneriui, tačiau dvasine prasme – tobulu bendraminčiu („Tarp tavęs ir manęs nėra tarpo – / Viena širdis abiejų“, I, „Pirmoji fuga“, III, p. 479; „Ir abudu liepsnoj susiliejam, / Trokšdami to paties. / [...] / Stovim prie lopšio minties“, I, „Andante“, p. 474), o materialiausiu – „rašto“ pavidalu ir per raštą apčiuopiamiausias Gediminas („Mane patraukė tavo ryžtas, / Tavo kalbėjimas ramia, / Valdoviška tarne“, I, „Ketvirtasis pokalbis“, p. 567). Be abejo, iš dalies tai lemia poezijos posmuose aktualizuojamas šių istorinių asmenybių veiklos pobūdis. Kita vertus, atrodo, kad dialogo partnerio konkretėjimas, klausimo ir kreipinio – emocinio santykio intensyvėjimas atliepia bei išreiškia ir subjekto savęs atradimo, formavimo ir identifikavimosi etapus.

Individualumo paieškos matyti ir poetiniame lygmenyje. JAV 1955 m. išleistas rinkinys „Devynios baladės“ prasideda skyriumi „Įvadiniai“, kuriam įdėtas

epigrafinis liaudies dainos posmas „atbėgo elnias, devyniaragis, / Ei kalėda, devyniaragis“ (DB, I, „Įvadiniai“, p. 248). Tačiau eilėraščiuose Bradūnas ieško kitų, nuo tautosakinės ir neoromantikų poezijos besiskiriančių poetinių priemonių. „Įvadiniuose“ Bradūnas transformuoja eilutę; dainingajai poezijai būdinga trumpa eilutė arba jos variantas – iš dviejų eilučių nukalta ilga eilutė, kurią dalija metrinės dinamikos nekomplikuojanti, taigi neakcentuojama cezūra. Bradūnas pabrėžia vyriškos katalektinės cezūros pauzę, po jos keičiasi metras. Dažniausiai daktilį keičia amfibrachis: „Broli, kaimyne, žmogau – augintini dirvų molėtų, / skliauto žvaigždėto sūnau, tremtini dienų laikinųjų, / Kur tik paimsi mane, į baltas rankas ar pūslėtas, / Laimės trumpoj valandoj ar vargo prailgusiuos metuos, / Noriu tau būti sesuo, paskendus akių baugiam gyly, / Noriu tavojoj širdy sutirpti kaip sniegas prie žaizdro“ (DB, I, „Knyga“, p. 248). Tai jau liaudies dainoms nebūdingas ritmas, juo siekiama intonacinio konkretumo, priešpriešinamo lyrinei dainos intonacijai, tačiau dėl mažos kadencijos išlieka melodinis eilėraščio pamatas. To paties rinkinio „Variacijų“ pirmojoje dalyje ritmą lemia silabotoniniai metrai (amfibrachis ir chorėjas), kurie kaitaliojasi dėsningai kaip ir eilučių silabinis modelis (5+5+8+5 – amfibrachis, amfibrachis – chorėjas, chorėjas). Liaudies dainai būdinga silabika pabrėžia paralelizmo (ir ritminio, ir semantinio) tarp strofų kuriama įtampą – strofos gretinamos ritminiame plane ir priešpriešinamos semantiniame plane – žmogaus ir gamtos, erdvės (aukštai – žemai, vertikale – horizontale), laiko (ruduo – mirtis) paralelės. Skrupskelytės teigimu „tautosakos reikšmė Bradūnui buvo ši: ji formavo poeto aukštąją gaidą, nepažeidusi žemosios, ir ta prasme nulėmė dvilypį jo poezijos komunikacinį pobūdį. Vienu atžvilgiu Bradūno žodis glaudžiasi prie daiktų, tačiau kitu jis sąmoningai santykiauja su liaudies dainų stilistika, išpūdį perveda per dainoms charakteringą formų filtrą“⁸. „Variacijose“ „aukštų“ gaidų mažėja, kai pasirodo vienaskaitos pirmuoju asmeniu konkretizuojamas subjektas, o kai šis įsiklauso – pasineria į subjektyvų pasaulį, jį lieka minimaliai, be to, jos jau „suliteratūrintos“, sukultūrintos („Kokia seno šventoriaus vienatvė...“).

„Apeiginėje“ tautosakinių tekstų (liaudies dainos strofos prieš kiekvieną „Apeiginės“ dalį) ir deminutyvinės leksikos inkliuzais („Atbėga aušra – saulės kūdikis – / Naktis nepavys, nepagaus. / *Rugeli, budinkis budinkis, / Atsižiūrėki dangaus. // Sustingo jau vasaros ūgis – / Žvangantį dalgį plaku. / *Rugeli, skubinkis budinkis, / Atsižiūrėki laukų*“ (DB, I, „Apeiginė“, p. 276)) palaikomas *asociatyvus* ryšys su dainingąja tradicija*

⁸ Skrupskelytė, V., „Kazys Bradūnas“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Vilnius: Vaga, 1995, p. 356.

ir intonacija. Pasak Skrupskelytės, Bradūnas laikosi sakinės literatūros modelio ir todėl „savo garsinę instrumentaciją derina su balsu, o ne su melodija“⁹. Ši principinė nuostata lemia ir tai, kad tautosakinės asociacijos kelianti leksika vartojama taupiai, ji itin kruopščiai atrenkama. Tautosakinių deminutyvų leksinis kontekstas išsilaisvinęs iš neoromantinio kalbos aptakumo, puošnių sintaksinių konstrukcijų. Sintaksinės konstrukcijos glaustumą neretai paryškina grafika. Antai „Milžinkapiuose“ specialia – trumpa – eilute išryškinama veiksnio ir tarinio jungtis („Šitie akmens persunkti spalvų – / Jos neblunka, / Jos ryškėja, dega“, „Šitie klodai plaujami šaltinių – / Jie nesenska, / Niekad neužšąla“ (DB, I, „Milžinkapiai“, p. 289). Apibendrinant galima pasakyti, kad Bradūno poezijoje sąveikauja keli intonaciniai faktoriai: deminutyvinė leksika ir eufonijos priemonės *versus* sintaksinė frazė.

Iš trumpų eilučių, kurių tūrį užpildo sintaksiniai paralelizmai, sukomponuotos strofos skamba liaudies dainos tonacijomis: „Ir pridėjo ažuolėlių / Kaimo kapuose, / Prisirinko dilgėlių / Jų pašalėse. // Jeigu rausi pikta žolė, / Sudejuos liūdnei; / Jei prakasi rausvą molį, / Prakalbės kalnai“ (DB, I, „Kapinės“, p. 306). Dainingą intonavimą čia lemia mažorinė kadencija bei paralelizmų sankloda. Vienoje strofoje derinant paralelizmus, deminutyvus ir kreipinius, imituojamos raudos intonacijos: „Oi tu, mano sūneli, / Saldusai rūpestėli, / Paviešėjai sveteliu, / Nukritai obuolėliu. / O-ooo! / Nukritai obuolėliu... // Dunda kalnas augdamas, / Tavęs jauno laukdamas, / Ažuolynu ošdamas. / O-ooo! / Ažuolynu ošdamas...“ (DB, I, „Kapinės“, p. 311), o žemesnėmis, griežtesnėmis tonacijomis – apeigų darbo ritmas („Malimo malda“ (MU, I, p. 366), „Senolių iškeliavimas“ (MU, I, p. 353)) ir kt.

„Morenų ugnyse“ lyrinėmis intonacijomis, kurių pamatas – trumpa eilutė, paralelizmai ir pakartojimai („Jau rasa nukrito / Ant žalios žolelės, / Ant žalios žolelės, / Lauko želmenėlin. // O kur man sustoti, / Kur man reiks nakvoti, / Kur man reiks nakvoti, / Migot be pagalvėlio?...“ (MU, I, „Vakarinė“, p. 385)), ir tautosakiniais siužetais apeliuojama į mitologinį lygmenį. Bradūnui mitologinis matmuo svarbus dėl jame vykstan-

čių įvairiakrypčių transformacijų – prabylanti drebulė ir dėl balso, ir tradiciškai tautosakoje seselei priskiriama pozicija „varteliuose stovėdama“ supanašėja su (atviršta?) žmogumi, į žemę nuberto grūdo gyvastingumas priešinamas su amžinuoju žmogaus patalu žemėje („Lopšinė“), o velyknakčio prisikėlimas transformuoja visa („Sausas medis jau sprogsta, / Krauju atgaivintas, / Kietos širdys jau gruzda, / Jau akys rasoja –“ (MU, I, „Velyknakčio rauda“, p. 391)).

„Sidabrinėse kamanose“ atsiranda kalbinių elementų, kurie, kaip ir tautosakiniuose tekstuose, atlieka vien melodinę funkciją. Kai kurie jų perimti iš dainų (tatato, ratilio), kiti pasidaryti garsinių asociacijų pagrindu, kad atlieptų ir pabrėžtų komunikacinę funkciją atliekančios leksemos garsinę raišką („Siūdi liūdi liudilėlė“). Akustinių išspūdį sustiprina ir bendrašaknių daiktavardžių samplaikos („ažuole ažuolėli“, „sese seserėle“, „Klapatuoja girnų klapatė“). Šalia intonaciją išlyginančių, „suminkštinančių“ priemonių garsiniame lygmenyje pinamas aliteracijų tinklas, kuriuo, kitaip nei prieš tai minėtomis priemonėmis, išgaunamas atvirkštinis rezultatas – kalbėjimas duslėja, lūžta, dėl dusliųjų ir šnypščiamųjų priebalsių susitelkimo bei išretėjusių kirčių sunkėja tarimas („Švilpynė“, „Strazdas“, „Saulėleidis“, „Šaltas gamtovaizdis“ ir kt.). Kalbą šiomis priemonėmis sunkino ir kiti poetai, o ypač Algimantas Mackus, jomis realizavęs savo į susinaikinimą einančios kalbos koncepciją. Jo žodis jau atitrūkęs nuo pirminio – dainų – šaltinio, demonstratyviai vartojamas ne kaip tikrovė, o veikiau kaip atmintis, ne kaip tautosakos sistemos dalis, o tik užuomina į ją. Svetimas žodis mezga dialogą tarp Mackaus tekstų ir žeminių ar modernųjų neoromantikų egzilinės lyrikos (Mackaus „bitelė pilkoji“ ir „sidabrinis bičių spiečius“ atliepia Bradūno posmus¹⁰ ar Brazdžionio „Atminties paveikslą“).

Bradūno poezija turėtų mums būti įdomi „inovatyvumo“ aspektu jau vien dėl to, kad ji buvo atspirties taškas kitiems poetams, kurie jo poezijoje įvestas subtilias naujoves išdidino, susodrina ir padarė aiškiai matomas. Daininga intonacija ir folklorizmų sluoksnis nereiškia, kad poezija yra anachroniška. ❧

⁹ *Ibid.*, p. 357.

¹⁰ Žr. Šilbajoris, R., „Egzodo augintiniai“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Vilnius: Vaga, 1995, p. 611. Pirmojoje „Neornamentuo-

tos kalbos generacijos“ publikacijoje (*Metmenys*, Nr. 1, 1959, p. 15–23) „Heremiškoji daina“ turėjo *motto* iš Bradūno poezijos.

Pirmyn į praeitį: naujos ir nenaujos demokratijos

EGIDIJUS VAREIKIS

Kokios valdžios reikėjo ir reikia žmogui? Gal vienokios, kai dauguma buvo beraščiai ir „pririšti prie žemės“, ir kitokios, kai visi tapo išsilavinę, dar kitokios, kai XXI a. visi tampa visiškai savarankiški ir su savo individualiomis pažiūromis. Kokią gi valdžią turi išrasti nūdienos politikai?

Rašyti šia tema paskatino neseniai Katare vykusį tarptautinę konferenciją, skirtą naujoms ir atkurtooms demokratijoms. Konferenciją organizavo JTO ir jos specializuoti padaliniai, tad vadinamasis „aukštas politinis lygis“ buvo užtikrintas. Galima buvo viltis, kad Lietuva ir jos kaimynės tokioje konferencijoje būsiančios pagerbtos. Juk tai sėkmingo perėjimo iš diktatūros į demokratiją pavyzdžiai. Jei mums kartais pasirodo, kad mūsų šalyje netvarka, tai pagalvokime, koks yra visas likęs pasaulis, nes solidžių tarptautinių organizacijų pateikiamose lentelėse ir žemėlapiuose mes priskiriami demokratiškoms ir stabilioms valstybėms. Prisiskaitęs *Freedomhouse* ir *Amnesty International* ataskaitų, žinojau, kad naujų demokratijų po Šaltojo karo atsirado ne tiek jau daug, o atkurtų – vos viena kita.

Mano nustebimui, konferencijos dalyviai šiandieniam pasaulyje suskaičiavo beveik 150 (*sic!*) demokratiškas valstybes. Paaiškėjo, kad žodis „demokratija“ šiuolaikinės pasaulio tvarkos kontekste yra tiesiog būtinas, nors reiškia nebūtinai tai, ką nurodo žinynai. Kiekviena iš tų 150 šalių, regis, savaip išrado demokratijos dviračių. Populiariausia konferencijoje buvo vieniems kitus įtikinėti, kad demokratija turi daug pavidalų ir formų,

ir džiaugtis ja gali ne tik kai kurios, o pasirodo, visos šalys.

Kadaise įtikinėjome save, kad arba demokratija yra, arba jos nėra, – socialistinė, „liaudies“ ar dar kokia kita „demokratija“ yra tiesiog ne demokratija. Tie laikai baigėsi – užuot siekusios demokratijos, šalys tiesiog savo įvairaus plauko valdžioms klijuoja demokratijos etiketę. Taip ir gauname tą išgarbstyta demokratijos formų įvairovę. Beprasmiška ginčytis, kad demokratija nepatraukli. Galima sakyti, kad šiandienėje pasaulio tvarkoje tai yra žodis, turintis būtinai atsirasti valstybės politinės sistemos nusakyme. „Nedemokratiška valstybė“ – visiškai negražus žodis.

Šiame JTO demokratijos turguje išdidžiai ir visai komfortiškai jautėsi Aleksandro Lukašenkos pasiuntiniai. Jiems reikėjo įrodyti, kad baltarusiška demokratijos forma yra viena iš daugelio minėtų, ir niekas labai neprotestavo, nepripažinto Minsko parlamento atstovams pasakojant, kaip sėkmingai demokratines vertybes puoselėja jų šalis. Baltarusija gyvėsi esanti bene moderniausia Europos valstybė, gaminanti ir traktorius, ir kompiuterius, o parlamentas turi teisę net kvestionuoti prezidento dekretus. Tadžikistano demokratijos atstovai deklaravo pasiryžimą ginti savo demokratiją nuo „spalvotųjų“ revoliucijų, Azijos šalys gynė demokratiją be žmogaus teisių, o Kinija atvirai jas mainė į pasaulio meilę pigiai tekstilėi ir spalvotiems plastmasiškams. Rusijos diplomatai

bedojo, kad be Rusijos „pagalbos“ jos kaimynės niekaip nesukuria (*sic!*) demokratiškas valstybes. Konferencijos dalyviai rado progą pasmerkti nedemokratišką Izraelį, o JTO demokratijos sergėtojo misija iš Mongolijos perėjo Katarui, kuris tikrosios demokratijos žinovų analuose vertinamas kaip iš dalies laisva šalis...

Aziją dar galima ignoruoti, kinietiškas prekes pirkti per tarpininkus. „Demokratinė“ Baltarusija dar gina savo Luką ir sėkmingai apgina. Tačiau „demokratinė“ Rusija kur kas pavojingesnė. Greitai sukaks dvidešimt metų nuo to laiko, kai Michailas Gorbačiovas ėmėsi imperijos reformos eksperimento. Europa geranoriškai pasiūlė Rusijai tapti jai jei ne drauge, tai bent jau verslo partnere. Iš įprasto tebevardiname Rusiją partnere, nors ji, regis neišaugo iš treninginio biznio amžiaus.

Kad ir kiek būtų klaidų ir akibrokštų, bet Rusijos politika nesikeičia. Nereikia didelių mokslų suprasti, kad Rusija neturi draugų ir negali jų turėti, nes gerai gyvenantis ir saugus kaimynas netelpa į jos sistemą. Imperinis mąstymas tiesiog neleidžia kitaip: Rusijai gerai, kai kitiems aplink blogai. Net virsdama, anot Zbigniewo Brzezińskiego, „Nigerija su branduoliniu ginklu“, Rusija tebesilaiko prin-

cipo nekęsti kaimynų, juos silpninti ar net ir tiesiogine prasme engti. Panašius metodus taiko Kinija, konfliktuojanti su visais savo kaimynais. Ji gali gaminti pasaulinei rinkai, tačiau negali leisti, kad atsirastų pa-

žiūrų ir nuomonių rinka savoje šalyje.

Kad ir koks saldus tai būtų žodis, tačiau neteisinga teigti, kad demokratija yra universali žmonių bendrijos gyvenimo forma. Istorija rodo, kad formų būta įvairių ir demokratija tarp jų – ne dominuojanti. Antai net ir šandien tikėjimo bendrijos priima veikiau hierarchinę, o ne renkama ir atskaitingą bendrijos struktūrą. Nedrįsčiau teigti, kad žmonės, kadaise neturėję rinkimų teisės ar teisės tapti valdovais, tikrai buvo baisiai nelaimingi. Tai tiesiog priklausė nuo vertybių komplekso. Tarp jų ir visuomeninių vertybių. Ir šandien už Europos ribų kokia nors visuotinė rinkimų teisė nelaikoma panacėja visoms visuomenės problemoms spręsti. Kita vertus, JTO buvo sukurta kaip demokratiškas valstybių bendrija. Nenuostabu, kad šioje organizacijoje būti nedemokratija yra tiesiog politiškai nekorektiška, geriau jau demokratija su savo „kokybe“.

Demokratijos dviratis buvo išrastas daugybę kartų, savotiškai siekiant ankstesnes demokratijos formas pritaikyti prie pasikeitusių gyvenimo sąlygų. Tačiau rizikinga kalbėti ir apie laipsnišką perėjimą iš nedemokratijos į demokratiją, kaip tobulesnę žmonių bendravimo formą. Visuomenės raida ne linijiska. Demokratijos negalima peikti net suprantant, kad žmogiška prigimtis, gavusi laisvę, greitai praranda tą taip reikalingą laisvės ir atsakomybės balansą, ima galvoti, kad dangus ir išganymas nei aukštai, nei toli, – kaip Rubenso paveiksluose, kur pirmame aukšte puotauja žemiškasis „elitas“, o antrame lygiai taip pat linksmi laiką leidžia angelai.

Ką reikia išrasti, norint turėti universalią valdžią ir ar apskritai galima čia ką nors išrasti? Politologai ir politikos filosofai neretai pastebi, kad žmonijai reikia kartais paklajoti po dykumą, idant suprastų, kad laimė neduodama. Kataro valstybė kaip tik ir yra toks išpėjimas. Išpėjimas, kad gyvenimas dykumoje ar klajonė po dykumą ne tik auklėja. Arabų pusiasalio

gerovė ir jo kontrastai rodo, kad žmonės dykumoje dažnai ne keičia savo likimą, o susitaiko su juo. Kataras pagal sostinės pastatų puošnumą bene turtingiausia pusiasalio valstybė. Pagal JTO reitingą jis vos keletu pozicijų žemiau už Lietuvą, tuo tarpu Jemenas – esantis tame pat pusiasalyje, bet ne ant naftos klodų – priskiriamas žemo išsivystymo šalims.

Arabijos nafta buvo gauta už dyką, o viskas, kas gaunama veltui, veltui ir nueina, jei į gavimą neįdedamos žmogiškos pastangos. Idant Europos civilizacija išliktų, reikėjo ne imti kažką iš gamtos, o ją valdyti. Arabams nafta reiškia tik galimybę susikurti prabangą. Laikiną prabangą, kuri baigsis tą dieną, kai baigsis nafta. Jokio vadinaimo plano B čia nėra – tiesiog naudojamos gerovės galimybės. Norvegijos nafta naudojama visuomenės interesams, tad demokratijos tikrai reikia. Kataro nafta kuria prabangą tik ją turintiesiems. Koks skirtumas, demokratiškas tas Kataras ar ne...

Iki šiol užpatentuotas europinės laimės receptas – taip pat ne be priekaištų. Ir gal ne demokratija yra svarbiausias jos stiprybės elementas. Veikia atsakomybė ir... meilė. Belieka dar kartą cituoti Stasį Šalkauskį, sakisį, kaip pražūtinga yra remtis vien gerais projektais, vien racionaliu išskaičiavimu.

Europos demokratija šandien gal ir žavi, bet pernelyg „išskaičiuota“. Juk tai ji nutarė, jog galutinis pozityvus demokratijos produktas yra gerovė, leidžianti gyventi tingiai, maloniai ir... labai nuobodžiai. Kadangi demokratijos „kokybę“ apibūdinantys skaičiai rodo europiečius esant pasipūtusiems pasaulio lyderiais, tai kituose kontinentuose ir kyla pagundos ieškoti savų demokratijos modelių. Kalbama apie neliberalią demokratiją, kontroliuojamą demokratiją ir pan. Aišku, kad kiekvienas savo modelį priskiria prie savo šalies realijų. Kaip jau ne vienas sakė – valdžia labiausiai bijo liaudies ir reikia išrasti dviratį, kuris

leistų arba liaudies nebijoti, arba suteikti jai teises. Tarp norų prispausti ir išlaisvinti ir slypi ta racionaliai patenkinto ir, deja, neteisingas žmogaus vizija – „žmogaus iš gatvės“. Tai anos Šv. Rašto minios analogas. Rinkėjas, kuris turi teisę reikalauti, nors neturi pareigos suprasti. Jis turi teisę balsuoti emociškai, bet neturi pareigos rinkti valdžią protingai.

Valdžios uždavinys – laimingas žmogus. Vienas Lietuvos humoristas yra pasakęs, kad gyvenimo formulė labai paprasta – tiesiog reikia gyventi ilgai ir laimingai. „Žmogus iš gatvės“ nesijaučia laimingas.

Būtent „žmogus iš gatvės“ visais laikais, per visą žmonijos istoriją – kad ir kaip ją aiškintume – lėmė politinius sprendimus. Tai jis – „žmogus iš gatvės“ – vidutinybiškais sprendimais numarino antikinę demokratiją, išsireikalavo iš Romos valdžios „duonos ir žaidimų“, tai jis provokavo Kryžiaus žygius ir mėgavosi viešomis egzekucijomis, kurias buvo priversti vykdyti net humaniškausi valdovai. „Žmogaus iš gatvės“ kaprizai, maišto baimės ribojimo net didžiausių autokratų galias, prieš „žmogų iš gatvės“ bejėgė karinė jėga ir proto logika. „Žmogaus iš gatvės“ valia rasdavosi ir krisdavo ekonominės sistemos, per dieną žlugdavo akcijų biržos, mirdavo Azijos „tigrai“...

Kokios gi valdžios reikėjo ir reikia žmogui? Kokią valdžią turi išrasti nūdienos politikai? Matyt, iš tikrųjų laimė yra ne be atsakomybės ginamos mitinės žmogaus teisės, o dialogas, tolerancija ir raiškos laisvė. XXI a. žada būti neapykantos, chaoso, terorizmo ir neramaus gyvenimo amžius, nors mes tikėjome priešingai. Koks tad šiuolaikinės (vadinamosios liberaliosios!) demokratijos likimas?.. Na, bent turime šansą dar pagyventi ramioje, tingioje Europoje.

Demokratiją ar kokią kitą laimės išradimą, gal jau taip nebesivadinsiantį, reikės dar ne kartą užpatentuoti.

Kol neužgriuvo negandos. ☒

Ką Benediktas XVI norėjo pasakyti Regensburge?

RŪTA TUMĖNAITĖ

Ką gi iš tiesų norėjo pasakyti popiežius Benediktas XVI savo garsiaja kalba Regensburgo universitete?¹ Šis Bavarijos miestas, vienas iš rugsėjį vykusių popiežiaus kelionės maršruto taškų, tapo reikšmingu riboženkliais ir krikščionių bei musulmonų santykių istorijoje. Vargu ar šiandien būtų įmanoma pasakyti, kas išiešė konfliktą dėl popiežiaus pacituotų Viduramžių imperatoriaus žodžių, neva išėjusių pranašą Mahometą ir islamo religiją. Iškart po Benedikto XVI vizito Bavarijoje rugsėjo 9–14 d. Vokietijos dienraščių antraštės tryško entuziazmu: Pasak *Financial Times Deutschland*, „popiežius Benediktas atnešė Bavarijai ekstazę“, *Rheinische Post* teigė, jog jis sukūrė „naują šventumo jausmą“, *Suddeutsche Zeitung* plačiai nušvietė vizitą ir analizavo popiežiaus pamokslus, o *Frankfurter Allgemeine* išspausdino visą Regensburgo paskaitos tekstą. Tačiau netrukus pirmuosius puslapius užvaldė reakcija į tą paskaitą. Kodėl iš ilgos ir visai kitus klausimus nagrinėjusios kalbos reikėjo išrinkti vieną vienintelę citatą? Kai kas linkęs kaltinti žurnalistus, kuriems žodis „dehelėnizacija“ pasirodė per sunkus visomis prasmėmis, nes jį ne tik sunku ištarti, bet dar sunkiau sutalpinti į 5 sekundžių trukmės frazės, todėl buvę paprasčiau ištraukti „karštą“ citatą ir nulipdyti reikšmingą

antraštę, kaip antai: „Popiežius smogia islamui“. Nors, anot britų *The Tablet*, Benedikto XVI kalba buvo tikras akademinės paskaitos pavyzdys, – reikalaujanti visų intelektinių pajėgumų, provokuojanti, iš atsakymų gimdanti naujus klausimus, – tačiau vis labiau mažėjančiame XXI a. globaliniame kaime ji negalėjo likti nepastebėta, nes pasaulį valdo 24 valandas per parą transliuojanti žiniasklaidos mašina, tik ir ieškanti naujų kontroversijų, o pasaulinė islamo bendruomenė, komunikuojanti elektroninio pašto ir „blog“ kanalais, kaip paaiškėjo, labai greitai užsigauna².

Tuo tarpu popiežius Regensburge daugiausia samprotavo apie būtinybę Vakaruose sutaikyti protą ir tikėjimą, nes laipsniška krikščioniško tikėjimo dehelėnizacija, vykstanti ir šiais laikais, nusmukdė tikėjimą iki kažkokio neracionaliaus dalyko. Tačiau proto ir tikėjimo santykio svarstymus jis pradėjo XIV a. Bizantijos imperatoriaus citata apie islamo ir džihado klaidas: „Parodyk, ką nauja atnešė Mahometas, ir atrasi tik bloga ir nežmoniška, kaip kad tai, jog jis savo skelbtą tikėjimą nurodė skleisti kalviju“. Daugumai musulmonų liko aišku, jog popiežius pritaria pacituotai ištraukai, o ypač tam, jog islamas atnešęs „tik bloga ir nežmoniška“. Per pasaulį nusiritusi ir smurto ne-

išvengusi musulmonų protestų banga ilgainiui ėmė įgauti sniego gniūžtės efektą, todėl žiniasklaidai buvo dar viena proga paskelbti apie „precedento neturintį“ popiežiaus apgailėstą, kad jo pacituoti Viduramžių imperatoriaus žodžiai, šių dienų pasaulyje skambantys „nesuvokiamai šurkščiai“, buvę „klaidingai suprausti“. Pasak popiežiaus, atidus skaitytojas būtų suvokęs, kad jis nepritaria kritiškiems imperatoriaus pasisakymams islamo atžvilgiu. Kai kuriems musulmonų vadovams tokio apgailėstą pakako, tačiau kitos islamiškos grupės reikalavo išsamesnio atsiprašymo, o visiškai radikalai reikalavo popiežiaus mirties. Oficialusis Vatikanas irgi išplatino du pareiškimus, pasak kurių Benedikto XVI žodžiai buvę klaidingai suprausti.

Netrukus prasidėjo įvairaus politinio korektiškumo laipsnio atoveiksmis: Berlyno Operoje atšaukta Mozarto „Idomenėjo“ premjera (dėl pakoreguotos originalaus libreto scenos, kur iš kruvino maišo ištraukiamos Poseidono, Jėzaus, Budos ir Mahometo galvos), dėl tų pačių sumetimų atšauktas šimtmetis paprotys Valensijos apylinkėse deginti Mahometo atvaizdus, minint Rekonkistos metines Ispanijoje. Apžvelgdamas šiuos ir kitus kultūrų bei religijų susikirtimo momentus, britų *Independent* žurnalistas Paulas Vallely išskėlė retorinį klausimą: ar islamas jau nutildė Vakarus?³ Jo straipsnis pradėdamas ironiška citata apie satyriniame žurnale *Private Eye* išspausdintą karikatūrą. Vienas musulmonas sako: „Popiežius pavadino islamą smurto religija“. Antrasis musulmonas: „Tada nužudykime jį“. Juokais, tačiau kaip tik nuo karikatūrų prasidėjo naujaisi Vakarų pasaulio susidūrimai su islamo funda-

¹ Popiežius Benediktas XVI, *Tikėjimas, protas ir universitetas. Prisiminimai ir apmąstymai*, in: <http://www.katalikai.lt/index.php?id=6&nid=669>. Toliau popiežiaus kalba cituo-

jama iš šio šaltinio.

² „The possibility of dialogue“, in: *The Tablet*, 2006 09 30.

³ „Has the West been silenced by Is-

lam?“, *Independent Online Edition*, in: <http://news.independent.co.uk/world/politics/article1786836.ece>.

mentalizmu, pagimdę ne vieną iki tol neegzistavusią jautrią temą. Tačiau Vallely nelinkęs kalbėti apie civilizacijų konfliktą. Jo manymu, tai veikiau religinių ir pasaulietinių fundamentalistų susidūrimas: multireliginėje ir multikultūrinėje Europoje, kuri baiminasi naujų ir augančių imigracijos bangų, bręsta tapatybės krizė, kuriai būdinga vis stiprėjanti izoliacija ir baimė, o tokiaime kontekste vyksta pernelyg supaprastinta poliarizacija tarp „neatimamo žodžio laisvės principo“ ir „dieviškosios pareigos srities“. Rezultatas, anot Vallely, labiau primena kurčiųjų dialogą.

Bendrame popiežiaus smerkimų ir pateisinių chore reikšmingai nuskambėjo vokiečių protestantų teologo Martino Schuko nuomonė, esą jei Benediktas XVI paklus reikalavimams atsiprašyti už Regensburgo paskaitoje išdėstytas mintis, tai toks žingsnis reikš intelektualinę kapituliaciją. „Atsiprašymas būtų greičiausias būdas Katalikų Bažnyčiai sugrįžti į normalią situaciją, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje tai gali padaryti be galo daug žalos. Juk tokiu atveju ateityje taptų neįmanoma įžymiems veikėjams skaityti akademines paskaitas apie islamą“, – sakė kunigas. Jo įsitikinimu, islamiškų kraštų reakcijos į Benedikto XVI žodžius daug daugiau pasako apie islamo būklę, negu norėtų patys musulmonai. „Įsivaizduokite, kad viskas vyktų atvirkščiai, ir pamatysite, kokia tai absurdiška situacija. Ši kartą musulmonų funkcionieriai įsitikinę, kad jų religija buvo ižesta. Tačiau ar turėtume baimintis masinių protestų krikščioniškuose kraštuose, jei koks nors musulmonų imamas ar politikas savo kalboje užsimintų apie kryžiaus žygius?“ – klausė Schukas.

Schuko mintis įdomi jau vien tuo, kad jis bene vienintelis iš komentatorių užsiminė apie galimą akademines laisvės suvaržymą, kuris būtų išties pragaištingas žmonijos ateičiai, nes Šventasis Tėvas, savo paskaitai apie tikėjimo ir proto santykį pasirinkęs akademinę aplinką, norėjo pasakyti kai ką labai svarbaus ir apie universi-

teto kaip *universitas*, kaip visos žmonijos susitikimo ir kalbėjimosi vieta, vaidmenį. Neatsitiktinai šie trys svarbūs dėmenys – tikėjimas, protas ir universitetas – atsidūrė paskaitos pavadinime. Britų katalikų savaitraščio *The Tablet* autorius Anthony Carrollas SJ apgailestauja, kad tokį sujudimą visame pasaulyje sukėlusios paskaitos buvo taip nevykusiai suprasta ir paskubomis apšaukta islamo kritika⁴. Todėl juo svarbiau išsiaiškinti, ką iš tiesų norėjo pasakyti Benediktas XVI.

Dar kartą sugrįžkime prie pagrindinės paskaitos minties: religija ir prievarta nesuderinamos, nes religija yra esmingai susijusi su racionalumu. Benediktas XVI šį teiginį grindžia prielaida, jog Dievas yra racionalus, nes pirmojoje Evangelijos pagal Joną eilu-

Tokią išvadą Benediktas XVI priėmė per keturių pakopų argumentaciją. Pirmiausia jis pasitelkia minėtą citatą iš dialogo tarp XIV a. Bizantijos imperatoriaus Manuelio II Paleologo ir išsilavinusio perso apie krikščionybę ir islamą. Kritikuodamas islamo skleidimą jėga, imperatorius įrodinėjo, kad tikėjimo skleidimas prievarta yra pasmerktas žlugti, nes pats tikėjimas yra Dievo dovana ir negali būti primestas smurtu. Popiežius cituoja 2, 256 Korano surą, skelbiančią, kad „tikėjimo dalykuose – jokios prievartos“. Taigi pagrindinis popiežiaus argumentas remiasi ir Koranu, ir imperatoriaus žodžiais: „elgtis neprotingai priešinga Dievo esmei“. Antrasis popiežiaus žingsnis – kai kurių krikščioniškų ir islamiškų tendencijų, lai-

Popiežius Benediktas XVI Regensburge. 2006 m. rugsėjo mėn.
Nuotrauka iš *Renovabis* archyvo

tėje „Žodis buvo Dievas“ (*Jn 1, 1*) Žodis reiškia ir žodį, ir protą. Būdamas racionalus, Dievas ir mus sukūrė kaip protingą būtybę, todėl bet kokie mėginimai pateisinti prievartą (ypač religinių fanatikų terorizma) yra logiškai priešaringi. Popiežiaus įsitikinimu, prievarta religijose kyla tada, kai tikėjimo ir proto nebesieja deramas santykis, kitaip tariant, kai jie vienas kito deramai nepapildo.

kančių Dievą aukščiau racionalumo, kritika. Čia ypač kliūva vėlyvųjų Viduramžių filosofui ir teologui Jonui Dunsui Škotui, davusiam pradžią voliuntarizmui, „kurio tolesnė plėtotė galiausiai atvedė prie teiginio, kad iš to, kas yra Dievas, mes tepažįstame jo *voluntas ordinata*“. Tą pačią poziciją

⁴ Carroll, A., „Faith, reason and modernity“, in: *The Tablet*, 2006 09 30.

Benediktas XVI išvelgia ir Viduramžių islamo teologo Ibn Chazmo mokyme, pasak kurio „Dievo nevaržas net jo paties žodis ir kad jo niekas nepa-reigojas apreikšti tiesą. Jei jis panorėtų, žmogus turėtų praktikuoti ir stabmeldystę“. Benedikto XVI įsitikinimu, biblinio tikėjimo ir graikų filosofijos suartėjimas yra nepaprastai svarbus ne tik religijos, bet ir pasaulio istorijai. „Pažvelgus į šį susitikimą, nestebėtina, kad krikščionybė, kilusi iš Rytų ir gavusi ten svarbių impulsų, savo istoriškai lemtinę pavidalą vis dėlto įgijo Europoje. Galime pasakyti ir priešingai: šis susitikimas, prie kurio dar prisijungia Romos paveldas, sukūrė Europą ir išlieka pagrindas to, ką pagrįstai galima vadinti Europa“. Žengdamas trečiąjį žingsnį, popiežius parodo, kaip Europos istorijos tėkmėje tikėjimas ir protas buvo atsieti vienas nuo kito per krikščionybės dehelėnizaciją, t. y. graikų filosofijos kategorijų pašalinimą iš krikščioniško mąstymo. Dehelėnizacijos procesą irgi sudarė keletas etapų: pirmiausia Reformacija atmetė metafizinę teologijos pobūdį, palikdama griežtai bibliinę teologiją (*sola scriptura*). Tikėjimo ir proto takoskyrą dar labiau pagilino liberalieji XIX–XX a. teologai, kurie, sekdami Kantu, tikėjimą suvedė tik į moralumą ir taip nutraukė jo ryšį su būties visuma, o mokslo viešpatavimo kontekste teologijai tiesiog nebelieka vietos, nes visas racionalumo ir tiesos horizontas susitraukia iki empiriškai patikrinamų ir matematiškai įrodomų dalykų. Tokios tikėjimo dehelėnizacijos etapu laikytina ir nūdienos tendencija manyti graikišką Naujojo Testamento struktūrą esant tik vienu iš galimų įkultūrinimo varian-

⁵ *Ibid.*

⁶ Habermas, J.; Ratzinger, J., *Dialektik der Säkularisierung: Über Vernunft und Religion*, Herder, 2005, p. 50–51; cit. iš: *Ibid.*

⁷ Carroll, A., *op. cit.*

tų. Aptaręs visas tris dehelėnizacijos bangas, Benediktas XVI pasiekia ke-tvirtąją savo argumentavimo pakopą ir ragina šiuolaikiniame pasaulyje iš naujo susieti tikėjimą ir protą, nes tai yra būtina, norint kovoti su Vakarų visuomenės užvaldžiusia reliatyvizmo diktatūra.

Analizuodamas popiežiaus kalbą, Carrollas teigia, kad jau kuris laikas įvairių disciplinų mokslininkai – teologai, filosofai ir sociologai – kelia klausimus, kaip ir kodėl šiandien sukarikatūrinama religija⁵. Svarbiausias vaidmuo čia kaip tik ir tenka religijos išstūmimui į privatumo sritį, todėl įvairios sekuliarizacijos teorijų atšakos jau nebesugeba suvokti, kaip religija egzistuoja ir yra praktikuojama nūdienos pasaulyje. Tą patvirtino ir Benediktas XVI: „protas, kurčias tam, kas dieviška, bei išstumiantis religiją į subkultūrų sritį, nepajėgus plėtoti kultūrų dialogo“. *The Tablet* autorius prisimena 2004 m. Katalikų akademijoje Miunchene šiuo klausimu vykusią diskusiją tarp vokiečių filosofo Jürgeno Habermaso ir tuometinio kardinolo Josepho Ratzingerio. Tačiau jiedu priėję vieningos nuomonės, kad norint išspręsti neatidėliotinas šiandienio pasaulio problemas taikos, teisingumo ir pagarbos aplinkai srityse, būtina nauja, posekuliarioji tikėjimo ir proto koreliacija. Norėdamas paaiškinti, ką ši koreliacija reiškia ir kaip reikėtų ją išvelgti Regensburgo kalboje, Carrollas pataria šią popiežiaus kalbą skaityti kartu su jo andainykšte diskusija su Habermasu⁶. Pirmiausia Ratzingeris jokiū būdu neteigė, kad ateityje turėtų viešpatuoti teokratija: tikrai nereikėtų panaikinti religijos ir valstybės atskyrimo, o pliuralistiniame pasaulyje religija tikrai neturėtų užvaldyti viešosios erdvės. Tačiau religijos išstūmimas iš darnios proto tyrinėjimo visumos ir pavertimas privačiu reikalu

šiandien jau nebeturi perspektyvų, todėl tada dar būsimasis popiežius pasisakė už naują tikėjimo ir proto derinimą, kuris apimtų ir proto pertvarkymą, palaikant dialogą su tikėjimu, ir tikėjimo apvalymą bei išgryninimą proto pagalba. Ir tai esąs dar nebaigtas procesas, nes tokios naujos koreliacijos įmanoma pasiekti tik pasitelkus tarpkultūrinius ir tarpreliginius dialogus.

Carroll teigimu, popiežius Benediktas XVI uždeda ypatingą atsakomybę krikščionybei ir sekuliarajam Vakarų protui dėl to, kad šios kultūrinės jėgos labiau už kitas lemia pasaulio situaciją. Dėl savo privileijuotos pozicijos šiedu pagrindiniai žaidėjai privalo vadovauti tarpreliginiam ir tarpkultūriniam dialogui, jei norima užtikrinti, kad nauja pusiausvyra tarp tikėjimo ir proto iš tiesų taptų tuo, ką Benediktas XVI vadina polifonine religijų ir kultūrų koreliacija. Neatsitiktinai Regensburgo paskaitą jis pradėjo nuo prisiminimų apie savo akademinę veiklą Bonos universitete ir bendrus pokalbius su įvairių disciplinų kolegomis, kai teologijos vietą neginčytina laikė net ir skeptiškiausiai nusiteikę jos atžvilgiu. Paskaitos pradžioje Benediktas XVI prisiminė tai, ką pats pavadino *universitas* išgyvenimu: tai „patyrimas, kad, nepaisant visų specializacijų, kartais paverčiančių mus nebyliais vienas kito atžvilgiu, mes vis dėlto sudarome visumą bei darbuojamės vieno proto su visais jo matmenimis visumoje ir todėl bendruomeniškai atsakome už teisingą proto taikymą“. Todėl, siekiant naujos tikėjimo ir proto dermės, šiuolaikinio universiteto vaidmuo yra nepamainomas, nes skatindamas tokį visumos patyrimą, apie kurį kalba Benediktas XVI, universitetas padeda kurti iš tiesų polifonišką pasaulį, paremtą vienas kitą papildančiu proto ir tikėjimo santykiu⁷. ☒

Pirmojo amžiaus aktualumas

AUŠRA GRIGARAVIČIŪTĖ

Pastarosiomis dienomis, kai dažnoje gyvenimo sferoje laikomasi greito rentabilumo principų, pasigirsta nuomonių, jog daug laiko ir sąnaudų reikalaujantys fundamentalūs literatūros, istorijos, filosofijos ir panašūs tyrimai, iš pažiūros neteikiantys regimos ir apčiuopiamos naudos, tėra nepatogi ir bene beprasmė našta visuomenei. Tuo tarpu net aukštosios mokyklos, grasindamos atsikratyti „nepaklausių“ ar „nerentabilių“ katedrų, ima panėšėti į kiniškus fabrikėlius, gaminančius greitai, daug ir neišku ko. Tad ar turėtų stebinti, kad klausimai apie kokių nors klasikinių kalbų ar filosofijos studijų prasmę užklumpa ir ne tik šiaip mėgstančius skaičiuoti? Vis dėlto nors vieni klausia, kam antai šiomis dienomis reikia versti ir skaityti Platoną, Ciceroną ar Augustiną, kam tyrinėti tai, ko būta net ne prieš šimtmetį, o bene prieš porą tūkstantmečių, taip norėdami diskredituoti klasikinį išsilavinimą, kiti užduoda panašius klausimus, idant apgintų šių dalykų svarbą. Tai tik parodo, jog gyvename įdomiame pasaulyje, kuriame apstu paradoksų ir neįtikėtinų dalykų.

Pirmosiomis lapkričio dienomis VU įvyko tarptautinė konferencija „*Saeculo primo*: Romos imperijos pasaulis peržengus „naujosios eros“ slenktį“, subūrusi gausų būrį įvairiausių sričių – meno ir literatūros, filosofijos ir religijos, kalbotyros ir istorijos žinovų. Dalis iš 29 konferencijos programoje paskelbtų pranešėjų vienaip ar kitaip jau pažįstami Lietuvoje (gana paminėti prieš porą metų VU vykusią šv. Augustinui skirtą konferenciją ar Plotino seminarą), vieni žinomi specialistams iš jų autoritetingų studijų, kitų veikalus jau kurį laiką galime

skaityti lietuviškai¹. Buvo siekiama iš įvairių perspektyvų rekonstruoti lūžio epochos – plačiai suprasto „pirmojo amžiaus“ – vaizdą, aptarti, kas konkrečiu Viduržemio jūros civilizacijos laikotarpiu, Romos imperijos gyvavimo aušroje prasidėjo, kas baigėsi, kas buvo nauja, o kas išliko, bet įgijo naujas formas.

Žvelgiant į solidų pranešėjų kontingentą (pakaktų paminėti filosofą ir filosofijos istoriką Remi Brague, kurio veikalai išversti ne į vieną užsienio kalbą, taip pat vieną didžiausių Pran-

apie Kalisto istoriją Ovidijaus *Metamorfozėse*“ arba Dalios Urbonaitės iš Rytų studijų instituto Varšuvoje „Romos ryšiai su Nabatėja ir Pietų Arabijos valstybėmis. Romos imperializmo padarinių vertinimas arabiškuose šaltiniuose“) keista, gaila ir apmaudu, kad salėje buvo labai jau negausu studijuojančios publikos, o dažniausiai pačių pranešėjų būta gausiau nei šiaip pasiklausyti ir ką nauja sužinoti atėjusių smalsuolių. Vis dėlto pradžiai pakaks pasakyti, jog konferencijos rengėjų ir dalyvių viltys pasiteisino su kaupu.

Ne vien dėl to, kad konferencijos dalyviams pavyko pateikti gana platų ir įvairialypį aptariamą epochos vaizdą bei atskleisti bendrųjų jos tendencijų. O koks gi tas vaizdas? – „Romėnai, žinoma, kariauja, valdo ir linksminasi, ir yra nekenčiami graikų, žydų, egiptiečių ir arabų. Be abejo, jie nelieka

Sarkofago reljefo fragmentas. III a. Roma

cūzijoje epikūrizmo specialistų p. Jeano-François Balaudé, kuris, deja, negalėjo atvykti į konferenciją), į intriguojančias pranešimų temas (antai Christiano Tornau iš Jenos universiteto „*Mens Antiqua manet*“ arba ką reiškia būti lokiu? Kelios pastabos

skolingi ir su nugalėtojų panieka žvelgia į nugalėtuosius. Graikų filosofai ginčijasi, kurgi iš tiesų yra mąstomosios esybės ir gydo pasiligojusias sielas, graikų istorikai mėgina sau ir kitiems paaiškinti savo būvio Imperijoje prasmę². Ir ne tik dėl to, kad konfe-

¹ Brague, R., *Ekscentriškoji Europos tapybė*, Vilnius: Aidai, 2001; Idem, *Pasaulio išmintis*, Vilnius: Aidai, 2005.

² Iš vieno konferencijos organizatorių Dariaus Alekno kalbos baigiant konferenciją.

rencija buvo naudinga patiems dalyviams, kurie turėjo progos susipažinti su įvairiais, jų tiesiogiai netyrinėjama, epochos bruožais. Bet ypač dėl to, kad kai kurios iškeltos idėjos bei iš-

pasirodę sensacingi straipsniai išsyk būtų kėlę įtarimą.) Tuo tarpu prelegentė atskleidė, jog išvadas, remiantis šiuo tekstu, dera daryti itin atsargiai – tiek todėl, kad dar nėra atliktas

mis, pabrėždamas faktą, jog pastarosios esti europiečių tik „išsūnytos“, tuo pabrėždamas tai, ką jis vadina „ekscetriškąją Europos tapatybę“. Tai yra Europa savo tapatybę formuoja

Sarkofago reljefas. III a. Roma

sakytos mintys atskleidė Antikos aktualumą nūdienai. Mat aptarta tai, kas, atrodo, be galo sena, bet kas – nors ne taip akivaizdžiai – be galo arti, ir kas gali iki šiol kelti aštrius debatus ir žadinti aistras.

Pastarąjį teiginį padėtų pagrįsti, pavyzdžiui, nuodugni Anna van den Kerchove aukojimo apeigų analizė koptiška *Judo evangelijos* apokrifė. Priminsiu, vadinamoji *Judo evangelija* skandalingai pagarsėjo *National Geographic* paskelbus šio iki tol nežinoto apokrifio tekstą ir pranešus, esą jis atskleidžia ir patvirtina visai kitoki, nei skelbiama kanoninėse evangelijose, Jėzaus Nazariečio ir Judo Iskarijoto santykį. Juo remiantis nekritiškai leistas į įvairiausias spekuliacijas, apie kurias leido sau pasisakyti ir ne kažin ką apie ankstyvąją krikščioniją bei apokrifinę literatūrą nusimanantys žurnalistai. (Tiesa, su klasikine studijomis susidūrusiam žmogui popularioje spaudoje

pagal visus reikalavimus apokrifio kritinis leidimas, tiek todėl, jog apokrifio rankraštis taip apgadintas, jog teksto rekonstrukcija ir interpretacija reikalauja didelių pastangų, neatmetant fakto, jog tokios būklės tekstas neišvengiamai paliks gausybę nežinomųjų, išlygų ir neleis daryti jokių skubotų išvadų. Atrodytų, būtų paprasta atsisakyti solidžių koptologų ar kitų retų sričių žinovų tyrinėjimų, ir plūduruoti iliuzijų, *idées reçues*, vandenynė, o tada kažkam būtų labai paprasta mumis manipuluoti...

Kalbant apie Antikos studijų aktualumą, ypač reikšminga buvo prof. Brague'o VU filologijos fakultete plačiai visuomenei skaityta paskaita „Mūsų „Kiti“. Kodėl turėtume studijuoti klasikines Antikos pasaulį?“, kuri tapo savita konferencijos įžanga, nors oficialiai nebuvo įtraukta į jos programą³. Prelegentas atskleidė sudėtingus mūsų – Vakarų – civilizacijos santykius su graikų bei romėnų kultūro-

perimdama tai, kas ateina ne iš jos vidaus, bet iš išorės. Klasikinės Antikos pasaulio studijos mums reikšmingos ne tik dėl „estetinio“ motyvo, ne vien dėl to, kad epocha paliko negėstančios vertės meno kūrybą, ne vien dėl to, kad Antikos žmonės – mūsų protėviai⁴ (šis argumentas dažnai iškeliamas besimokantiems), bet dėl to, kad jie – Europos KITI, ir padedantys suprasti Kitų kitus. Prelegento žodžiais, „antikinė kultūra nėra syvai, tekantys mūsų gyslomis. Tai yra įskiepijimo rezultatas“. Tačiau „antikinių kalbų studijos neturi mūsų sutelkti tik ties savimi, o turi padėti priimti ir tai, kuo pats nesi“. Šiomis dienomis, kai, plečiantis politinėms bei ekonominėms struktūroms, vis aštriau klausama apie europietišką ar vakarietišką tapatybę, žvilgsnis į Antikos pasaulį ir į mūsų santykį su juo išlieka vertingas siekiant apibrėžti savo savastį bei ieškant naujų perspektyvų.

Istorikui keblu kalbėti apie „pradžią

³ Ši paskaita vėliau buvo transliuota per Lietuvos radijo „Klasikos“ programą, jos dar

kuri laiką galima pasiklausyti „Radijo paskaitų“ archyve.

⁴ Plg. lietuvišką Palemono legendą, apie

kurią, be kitų dalykų, kalbėta Kęstučio Gudmanto pranešime „Legendinė Lietuvos pradžia: Lietuvos metraščių versijos“.

pradžią“ – tokią pradžią, prieš kuria nėra nieko, o po kurios – viskas vien nauja. Tuo tarpu konferencijoje aptartasis „pirmasis amžius“, nors neišvengiamai apima lūžio sampratą (mat dėl ko kita pirmasis amžius būtų vadinas „pirmuoju“), kartu numano ir savitą tęstinumą, o tai leidžia žvalgytis ir ieškoti gijų, besidriekiančių nuo mūsų lig praėjusių dienų bei nuo praėjusių laikų lig mūsų. Šiuo požiūriu buvo reikšmingi konferenciją užsklendžiantys pranešimai, ieškoję „pirmojo amžiaus“ ataidų vėlyvesniųjų amžių raštijoje. Tačiau vertinant įvykius bei faktus vien paveikos istorijos požiūriu, išlieka pavojus pražiūrėti gausybę tikrenybių, kurių atspindžiai nūdienoje nėra taip paprastai išvelgiami, o kai kurie kadais bujusių reiškinių aspektai arba jau seniai užgesę gilioje praeityje, arba mūsų suprantami visiškai skirtingai. Kaip antai požiūris į „sena“ ir „nauja“, kuri analizavo viešnia iš Strasbūro universiteto, Françoise Vinel, pasitelkdama patristinėmis biblinės eilutės „Nieko nauja po saule“ (*Koh* 1, 9) interpretacijomis.

Konferencijoje buvo paliesta ir temų, kurių problematika, geografija, ir netikėtai posūkiškai dera maloniai stebėtis. Antai Tatjanos Aleknienės pranešime smalsumą žadinančiu pavadinimu „*Quid comoediae et monas-*

terio? Žodis *monasterion* ir jo komiškas giminaitis“ buvo aptartas Filono Aleksandriečio sukurtas terminas *monasterion* ir nurodytos jo sąsajos su komiko Aristofano vartotu žodžiu *phronisterion*; įtampas tarp Romos imperijos pasaulio bei naujai besikuriančių krikščioniškų vertybių savo pranešime „Kelios mintys apie Pauliaus revoliuciją“ apžvelgė Brague'as, kartu atkreipęs dėmesį į Pauliaus įtaką rabiniškajam judaizmui. Saulius Rumšas kalbėjo apie politinę mintį bei savitą retoriką krikščionių apologetų, siekusių įrodyti krikščionybės poveikį Romos imperijos suklestėjimui. Beje, skirtingi pranešimai leido susidaryti vaizdą, jog ankstyvoji krikščionija ne tik perėmė kai kuriuos Antikos kultūros ir mokslo lobius (tarytum patristinėje literatūroje dažnai minimi žydai, kurie bėgdami iš vergijos, pasiemė egiptiečių brangenybes), pavyzdžiui, logiką, bet ir savitai pervertino vertybes, ką atskleidžia kadaise neigiamą prieskonį turėjęs žodis „barbariškas“: krikščionys seka „barbariškosios (t. y. Mozės) filosofijos pėdomis, ir tuo didžiuojasi.

Smagu buvo stebėti, kaip mezgasi virtuali diskusija tarp lietuvių pranešėjų, kalbėjusių graikų tapatybės ir bei jos vertinimo klausimu. Negaliu nutylėti pagirtino reiškinių VU klasikinės

filologijos katedroje – „Antikos studijų seminaro“, kuriame dėstytojai bei doktorantai kolegialiai pristato savo darbus vieni kitiems ir besidominčiai publikai. Viename iš jų aptartą romėno Cicerono santykį su graikų kultūra (Audronė Kučinskienė) konferencijoje labai vykusiai papildė Alvydos Stepačiūtės pranešimas „Graikų tauta ir kultūra Tacito akimis“.

Kai kurie pranešimai buvo gana techniškai ir subtilūs (pavyzdžiui, Luciano Soares pranešimas mąstomybių lokalizacijos klausimu neoplatonikų raštuose), tačiau ar ir jie slapčiomis neprisidėjo prie taip reikalingos paviršutiniškumo erozijos? Juk remdamiesi paviršiumi, vien tuo, ką tariamai žinome, išties neretai laikomės stereotipų ir neaiškių autoritetų formuojamomis nuomonėmis, ir taip neišvengiamai atsakome žengti į svaiginantį ir įdomų atradimų ir naujų perspektyvų kupiną pasaulį. Gėrėdamiesi didžiais literatūros kūrinių, gilindamiesi į filosofijos ar istorijos subtilybes, galime leisti į įdomų gyvenimą, atsiversti naujai, ne vartotojiškai gyvenimo kokybei. Ar tai nėra dar vienas argumentas „pirmojo amžiaus“ bei neblėstančio Antikos aktualumo labui? Aktualumo, kuris padeda išvelgti gerokai platesnę ir globalesnę dabarties ir praeties perspektyvą. ❧

Naujasis ŽIDINYS

AIDAI

PRENUMERATA 2007 m.

ŽURNALĄ GALIMA PRENUMERUOTI REDAKCIJOJE (DIDŽIOJI G. 34, VILNIUS), INTERNETU IR VISUOSE „LIETUVOS PAŠTO“ SKYRIUOSE NUO KIEKVIENO NUMERIO; INDEKSAS 5063

„NAUJOJO ŽIDINIO-AIDŲ“ PRENUMERATORIAI GAUNA „KNYGŲ AIDUS“ NEMOKAMAI

UŽSIENYJE PRENUMERATOS KAINA METAMS (ORO PAŠTU) 60 USD (51 EUR).
ČEKIUS SIŪSKITE Į REDAKCIJĄ ADRESU DIDŽIOJI G. 34, LT-01128, VILNIUS, LIETUVA

www.aidai.lt/zidinys

Tarptautinė konferencija „Menas ir politika“ Kaune

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ

Spalio 26–27 d. Kaune vyko VDU Meno instituto surengta konferencija mūsų regionui ypač aktualia ir skaudžia tema – „Menas ir politika: Rytų (o gal vis dėlto Vidurio? – G. J.) Europos atvejai“. Temos reikšmę patvirtino ir pranešimų skaičius (perskaityta 29 iš programoje nurodytų 32), ir publikos gausa. Pirmąją dieną erdviuje VDU rūmų (sovietų laikais – Poli-

malonu sužinoti, kad ne tik mes suduriame su sunkumais, mėginami prisivilioti publiką naujienomis iš architektūros ir dailės tyrimų srities. Dėl to verta atkreipti dėmesį, kad salėje vieną ar net abi konferencijos dienas sėdėjo ne tik menotyrininkai, bet ir istorikai, literatūros bei teatro specialistai, net dailininkai. Pasiklausyti pranešimų atvyko nemažas būrys vilniečių – muziejininkų, dailėtyrininkų, menotyros studentų, kas vėlgi nutinka tik išskirtinėmis progomis.

Daugumą publikos matyt intrigavo renginio tema, o menotyrininkus viliojo ir pranešėjų vardai. Lietuviams nereikia pristatinėti nei čeko Vojtėcho Lahodos, nei profesoriaus Piotro Piotrowskio iš Poznanės universiteto, nei estų Andreso Kurgo ar Heiės Treier. Na, o pranešimų temos, paskelbtos ir popierinės, ir elektroninės žiniasklaidos puslapiuose, aprėpė išties platų problematikos spektrą nuo komunistų ideologijos įtakos XX a. dailės kūrybai iki šiuolaikinės cenzūros veikimo metodų bei principų. Toks diapazonas atitinkamai užtikrino ir didesnę, nei paprastai, auditoriją.

Renginio iniciatorės Linara Dovydaitytė ir Jūratė Tūtlytė, pasirinkusios menotyros, ypač Naujaisių laikų dailės istorijoje, išpopuliarėjusį atvejo tyrimo (angl. *case study*) metodą, kaip paaiškėjo dalyvaujant konferencijoje, su-

rado tinkamiausią rakursą pokalbiui plačia, opia, kartu nesunkiai galinčia virsti nuobodžia ar monotoniška tema apie meną ir politiką XX bei XXI a. Rytų (Vidurio?) Europoje. Konferencija akivaizdžiai parodė, kad, analizuojant konkrečius pavyzdžius, sėkmingai išryškėja bendrieji dėsniumai, formuojasi būtinas faktinis „korpusas“, leidžiantis tiksliau įvardyti situacijas, reiškinius bei procesus, atskleisti jų ypatumus. Žinoma, su sąlyga, kad neatsiras norinčių istorija paversti bet ką. Šįkart tokių išvengta. Beje, atvejo tyrimas parankus ir todėl, kad apsaugo nuo žinomų faktų ir tiesų kartojimo, nuo nuolatinio sugrįžimo prie to, ką teigė totalitarizmo prigimtį, specifiką ir raišką analizavę autoritetai. Metodinė nuostata pateisino ir beveik neišvengiamą tokio masto renginiuose eklektiką, kurią lemia pasisakymų temų ir jų pristatymo būdų nevienodumas. Paprastai didelėse konferencijose itin juntami pranešimų lygio skirtumai, kartais erzina dėl to atsirandantis nesuskalbinėjimas tarp pačių prelegentų. Kaune to pavyko išvengti. Gal dėl to, kad, kaip paprastai, pritrūko diskusijų. Vis dėlto savo vietą bendrame diskurse surado ir į platesnius apibendrinimus linkę kalbėtojai, ir vieno dailininko, net vieno kūrinio istorijos tyrinėtojai. Smagu, kad daugumos pranešimų moto išties galėjo tapti kultūros vadybos specialistės iš Zagrebo Anos Zuvela Busnja pritaikyta citata iš Johno Picko knygos *Arts in a State*: „Negalima kurti ateities ant klaidingai perskaitytos praeities“.

Dėl pasisakymų gausos abi dienas popietiniai pranešimai buvo skaitomi lygiagrečiai dvejose sekcijose. Buvo nelengva apsispręsti, ką aukoti: istoriją apie serbų kilmės sovietų skulptoriaus Jevgenijaus Vučetičiaus rusų kario-išvaduotojo paminklą Berlyne (Matteo Bertelè), ar naują žvilgsnį į kontroversiško vengrų avangardisto Endre Tóto fenomeną (Klara Kemp-Welch). Deja, panašu, kad kai kurių praleidimų nekompensuos atspaudas tekstų rinktinėje, kurią rengėjos

Viktoro Petravičiaus viršelis Michailo Šolochovo romanui „Pakelta velėna“. 1940

tinio švietimo namų) salėje vos tilpo norintieji pasiklausyti prelegentų. Toks susidomėjimas nustebino ne tik rengėjus, bet ir užsienio svečius. Buvo

Rimto Kalpoko viršelis Liudo Giros poemai „Stalino LTSR konstitucija“. 1940

ketina išleisti kitais metais. Pavyzdžiui, tik iš svetimų išpūdžių pavyko sužinoti, kad ypatingo auditorijos palankumo sulaukė žaismingi ir vaizdūs lenkų dailės istorikės Justynos Jaworskos (Varšuvos universitetas) ir čekų architektūros specialisto Jindřicho Vybíralo (Prahos Architektūros ir dizaino akademija) pranešimai, kurių įtaigą sustiprino kalbėtojų asmeninis žavesys. Vybíralas sukėlė klausytojų entuziazmą, palyginęs neoakademizmo architektūros ir uniformos poveikį, diegiant klusnumo, jėgos, tvarkos, asketizmo idealą, o Jaworskos pasakojimas apie lenkų grafiko Romano Cieslewicziaus kūrybinės biografijos vingius skambėjo ypač gyvai, susirinkusiesiems vartant jo apipavidalintus žurnalo „Ty i Ja“ (1960–1973) numerius.

Nepaisant kai kurių nesklaidumų (dvigubos popietinės sesijos), renginio struktūra ir akcentai buvo apgalvoti ir logiškai sudėlioti. Pirmasis kalbėtojas Vojtěchas Lahoda (Čekijos mokslų akademijos Dailės istorijos institutas), Pablo Picasso pavyzdžiu gvildenęs politikos reikšmę dailininko karjerai, bendriesiems meniniams ir nemeniniams jo paties bei amži-

ninkų orientyrams, renginiui suteikė svarų, akademišką, kartu poleminę dvasios kupiną toną. Priminęs Picasso 1944 m. rašinį „Kodėl aš tapau komunistu“ ir karinę agresiją smerkiančias jo kompozicijas „Guernica“ (1937) bei „Žudynės Korėjoje“ (1952), pranešėjas aptarė dailininko elgesį Vengrijos 1956 m. revoliucijos ir Prahos 1968 m. įvykių akivaizdoje, kai Picasso, kurio autoritetas tiek daug reikė laisvė tikėjusiems socializmo bloko menininkams ir intelektualams, „atsimetė“ nuo politikos, saugodamas lojalumą dosniai jį parėmusiai ir premijomis bei garbės ženklais apdovanojusiai komunistų partijai. Daugelis argumentų įgijo papildomo svarumo, nes pranešimo autorius juos pagrindė iliustracine medžiaga – retai reprodukuojamais Picasso kūriniais, liudijančiais apie dailininko milijonieriaus sugebėjimą laviruoti tarp grynojo meno ir grynosios politikos.

Konferencija buvo nepaprastai naudinga ir švietimo požiūriu. Ji ne tik suteikė žinių (pavyzdžiui, kaip visiškai naujiena absoliučiai daugumai auditorijos nuskambėjo Deboros Lewer pranešimas apie Rytų Vokietijos daili-

ninko Willio Sittes kūrybą ir vokiečių kairiųjų menininkų pastangas formuoti nacionalinę socializmo kultūrą), bet taip pat supažindino klausytojus su Lietuvoje reta menotyros metodų įvairove. Ypač šiuo požiūriu išsiskyrė britų Oliverio Johnsono (Šefildo universitetas) ir Jonathano Osmondo (Kardifo universitetas) pranešimai. Johnsonas pateikė precizišką ir įtaigų Stalino laikų pabaigos sovietinės parodų publikos mentaliteto pjūvį, pasitelkęs vieną šaltinį – 1952 m. Visasajunginės dailės parodos lankytojų knygą (9 didžiuliai tomai!), saugomą Tretjakovo galerijos archyve. Prelegentas kruopščiai atrinko ir išanalizavo atsiliepimus apie dvi kompozicijas – daugiausia žiūrovų simpatijų sulaukusią Fiodoro Rešetnikovo drobę „Vėl dvejetas“ ir Aleksandro Laktionovo patetišką, nudailintą kūrinių „Į naują butą“, parodydamas, kaip nevienalytiškai buvo suvokiami socialistinio realizmo principai Stalino mirties išvakarėse, kalantis pirmiesiems gležniems opozicijos daigams. Osmondas pristatė Rytų Vokietijos tapytojo Horsto Schlossaro paveikslą „Valstiečių delegacija susitinka su 1-ąja socialistinių dailinin-

Liudo Giros poemos „Stalino LTSR konstitucija“ atvartas. 1940. Dail. Rimtas Kalpokas

kų brigada“, eksponuotą 1953 m. Trečiojoje Drezdeno parodoje. Pranešėjo tikslas buvo parodyti, kaip Otto Dixo mokinyš, taikęsis prie Rytų Vokietii-

giai palietė dabarties santykius tarp meno ir politikos. Atidumu nūdienos realijoms ypač pasižymėjo lenkai. Piotras Piotrowskis ir Izabela

imtina, t. y. krikščionybės simbolius ižeidžiančius kūrinius. Dievo ižeisti negalima, tačiau nėra ko skųstis menininkams, jei žiūrovai nenori matyti konclagerio iš *Lego* kaladėlių arba išniekintos relikvijos.

Diskusijos mezgėsi ir kitomis temomis. Atvirą diskusijai pranešimą perskaitė slovenė Nataša Petrešin (Paryžiaus Aukštoji socialinių mokslų mokykla), paraginusi visus turinčius idėjų iştiraukti į menininkų grupės Irwin „Rytų meno žemėlapiu“ kūrimą, kurio tikslas – Rytų ir Vidurio Europos dailės istorijos diskursų įvairovė. Vienos iš sesijų moderatorių Piotrowskis išprovokavo Egidijų Aleksandravičių (VDU) ir Malcolmą Milesą (Plymuto universitetas) išsakyti savo požiūrį į paminklų griovimo fenomeną. Milesas išsisuko, pasiteisinęs, kad jaučiasi autsaideriu, nes kalbama ne apie jo istoriją, o Aleksandravičius pasirėmė suomių pavyzdžiu: suomių santykis su rusų palikimu jų šalyje ramus, nes jie pasipriešino rusams, tačiau lietuviams, lenkams ir daugeliui kitų tautų rusų agresijos patirtis baisi, žeminanti, tad su paminklais elgiamasi taip, lyg siekiant kompensuoti tą pažeminimą.

Iliustracija diskusijoms apie paminklus, ypač minčiai, kad nostalgija yra puikus pagrindas socializmo palikimui komercializuoti, masinės kultūros produktui kurti, tapo baigiamoji konferencijos išvyka į Grūto parką. Ekskursija suteikė impulsų ir peno naujoms diskusijoms, patvirtinusioms, kad meno ir politikos sąsajos dar ilgai domins XX ir XXI a. meno tyrėjus. Tad Kauno konferencija tikrai ne paskutinė šia tema.

Iliustracijos iš konferencijoje skaityto G. Jankevičiūtės pranešimo apie Lietuvos dailės transformacijas 1940–1941 m. sovietų okupacijos akivaizdoje. ❏

Viačeslavo Molotovo ir Mečislovo Gedvilo portretai iš vaikų žurnalo „Genys“. 1940, Nr. 5. Dail. Balys Macutkevičius

jos socialistinio realizmo versijos ir siekęs suteikti savo kūriniams realistiškumo bei nacionalumo bruožų, atrado tobulą įkvėpimo šaltinį – Vilhelmo imperijos rūmų dailininką Antoną von Wernerį (o ne XIX a. vokiečių realistus Vilhelmą Leiblą ar Adolfą von Menzelį, kaip įprasta tvirtinti istoriografijoje). Parinkti įtikinamus argumentus Osmondui padėjo nuodugni ikonografijos bei formos analizė. Tačiau, pavyzdžiui, kruopščiai parengtas ir aistringai perskaitytas Virginijos Vitkienės (VDU) pranešimas apie Kauno dailininkų „Post-Ars“ grupės narių kūrybą akivaizdžiai patvirtino, kaip pavojinga formalios analizės metodą taikyti socialiai angažuoto šiuolaikinio meno reiškiniams ir procesams vertinti.

Konferencijoje vyravo istorinės temos. Tik keletas prelegentų tiesio-

Kowalczyk (Torunės universitetas) įvairiais aspektais pristatė cenzūros veikimą Lenkijoje. Nespėjusi sureaguoti į Piotrowskio išvadą, auditorija pagyvėjo kitą dieną, ir po Kowalczyk pranešimo pradėjo kelti retorinius klausimus apie tai, kiek laisvės apskritai priklauso menininkams, ar egzistuoja riba, kurios nevalia peržengti, ir jei taip, tai kaip ją nustatyti. Būta ir atvirų, konkrečių pasisakymų prieš individo religinius jausmus ižeidžiantį meną, kuriuos lydėjo vėlgi retorinis klausimas, kodėl katalikams užginta tolerancijos dozė, leidžiama musulmonams. Gaila, kad bendroje susimąstymo įtampoje nugrimzdo taikli pastaba, kad lenkų cituotasis Dorotos Nieznalskos atvejis kaip tik ir įrodo demokratijos mechanizmo efektyvumą: dauguma vieningai atmeta tai, kas jai nepri-

Amor fati: apie „išlaisvinanti“ likimą ir sunkią laisvės našą

NAGLIS KARDELIS

Gyvename nežabotos laisvės garbystymo laikais, kai savitikslių laisvė ne tik nesiejama su kitomis vertybėmis, bet ir pati nejučia praranda bet kokią vertybinę turinį ir suvokiama vien kaip formali galimybė rinktis bet ką ir iš bet ko. Kita vertus, galima pastebėti paradoksaliai priešingą tendenciją: beribę laisvę sudievinantis šiuolaikinis žmogus tuo pat metu prisipažįsta kone religioškai „tikis likimu“. Tiesa, net pats desperatiškas geismas išsivaduoti iš visų laisvę varžančių pantių gali būti susijęs su dabarties žmogų apsedusiu nemaloniu jausmu, kad viskas yra jau seniai nežinia kieno „už akių“ nuspręsta ir neatšaukiama, kitaip tariant, *nulemta* pačiam žmogui nedalyvaujant. Šis jausmas, deja, nėra visai nepagrįstas.

Antai gamtamokslinės teorijos vaizduoja individą kaip biologiškai determinuotą būtybę, taigi iš esmės kalba apie biologinį žmogaus likimą. Savo ruožtu socialiniai mokslai pabrėžia visuomeninių visos žmogiškosios būties nulemtumą. Istorikai, pabrėžiantys istorinį žmonių pasaulio sąlygotumą, svarsto apie istorinį ištisų tautų ir joms priklausančių paskirų individų likimą. O ir daugelis filosofų yra įsitikinę, kad visi žmogiškosios kultūros lygmenys yra esmingai kalbinės prigimties, todėl žmogus esąs kalbiškai apspręsta būtybė: ne tiek žmogus kalbą kalba, kiek pati kalba „kalbanti“ žmogumi, visais jo socialinės ir kultūrinės raiškos modusais. Kalba esanti žmogaus viešpatė, kalbėtojo būties lėmėja, nubrėžianti žmogaus pasaulio ribas ir statanti jo būties namus. Visas mokslas, kaip – žvelgiant iš paties

deterministinio mokslo žiūros taško – istoriškai determinuotas kultūros reiškinys, yra paremtas kritiškai nereflektuojamu absoliutaus priežastingumo mitu ir be pastarojo galbūt visai neįstengtų egzistuoti, nors to dažniausiai nesuvokia nei mokslą kuriantys mokslininkai, nei mokslu akiai tikintys ir jo rezultatus taip pat akiai vartojančios paprasti mirtingieji.

Grynai pragmatinis ir instrumentinis šiuolaikinei visuomenei būdingų socialinių santykių pobūdis, ironiškai tariant, *lemia* tai, kad visa nuasmeninta, mašinuota, tikrajai laisvei įprasto gyvastingo spontaniškumo netekusi žmogaus veikla, nusakoma siaurai suvokiamų priemonių ir tikslų, kurie vėliau ir patys atsiskleidžia tik kaip priemonės tolesnių tariamų tikslų atžvilgiu, įgyja paties individo nesąmoningai susikurto likimo, aklos likimo mašinos bruožų. Savajame voverės rate be atokvėpio besisukantis žmogus, desperatiškai gaminantis būties stokos nepanaikinančius vartojimo produktus, primena aklų likimo jėgų blaškoma graikų tragedijos herojų. Kadangi visa, ką gamina tikslingę priežastį pamiršęs ar net sąmoningai ją atmetęs žmogus, tampa tik priemonėmis tolesniam liguistai nesaikingam ir iš esmės betiksliam gaminimui, tai net pats vartojimas virsta priemone sužadinti dar didesniai nepasotinamo vartojimo geismui. Žmogaus įsisteigta laisvė neatsižvelgti į galutinę prasmę bei galutinio tikslo orientyrus ir iš jos kylanti akla aistra var-

toti vien tai, kas ilgai netveria, kuria socialinį žmogaus likimą, aklesnį ir žiauresnį net už tariamą biologinę žmogaus lemtį. Tad Heideggeris buvo visiškai teisingas, sakydamas, kad instrumentiškai suvokiama technika yra neatšaukiamas žmogaus likimas: nors žmogus (kaip jam pačiam atrodo) labai sėkmingai pritaiko ją savo gyvenime, jis toli gražu nesuvokia tikrosios jos prigimties, todėl nepajėgia nei prognozuoti, nei valdyti techninės raidos proceso bei išvelgti technikos keliamų grėsmių; netgi bandymai įveikti neigiamas techninės raidos pasekmes patys remiasi naujais, dar „gudresniais“ bei rafinuotesniais techniniais sprendimais, kuriuose savo ruožtu slypi daugybė naujų, kol kas nežvelgiamų grėsmių, ir taip be galo. Žmogaus mėginimai pasitelkus techniką spręsti pačios technikos sukeltas problemas yra panašūs į skęstančiojo raiste pastangas išsikapanoti iš gilyn traukiančios klampynės gniaužtų: juo daugiau pastangų, juo labiau jis traukiamas gilyn. Panašiai kaip Sofoklio tragedijoje „Oidipas karalius“: juo išradinčiau „išminčius“ Oidipas bando pabėgti nuo jam priešiškos nematomos jėgos, trokšdamas išvengti jam išpra-

našautos lemties, juo greičiau likimas jį paveja ir juo didesne galia jį užgriūva.

Tuo tarpu pažvelgę į populiariąją kultūrą ir naujuosius religinius tikėjimus, pamatysime, kad juose taip pat itin pabrėžiama likimo, kuriam žmogus privalas ne tik akiai paklusti, bet ir ne mažiau akiai jį „pamilti“, svar-

ba. Dauguma naujųjų, ypač *New Age* pseudoreligijų bando pateikti save kaip organišką ir itin šiuolaikišką tradicinių religijų ir mokslo lydinį. Beje, tam tikru atžvilgiu net ir ortodoksinę mokslą galima laikyti šiuolaikinio žmogaus religija, kuri, kaip jau minėjome, negalėtų egzistuoti be aklo tikėjimo absoliutaus priežastingumo mitu, skirtingose mokslinėse disciplinose atsiskleidžiančiu stipresnio ar silpnescio determinizmo formomis. Tuo tarpu į autentiškos dabartinio žmogaus religijos statusą pretenduojantys naujieji religiniai tikėjimai parazituoja ir ant visuotinių priežastingumą akcentuojančio mokslo, ir ant tikėjimo svarbą pabrėžiančių tradicinių religijų kūno. Magija, ateities spėjimas iš žvaigždžių ir kitų ženklų, vadinamoji karmos diagnostika bei korekcija, psichinis kodavimas ir kone rutininis dvasių iššaukinėjimas (tarsi mirusiųjų vėlės būtų paklusnūs pasiuntinukai, primenantys garsų „Sevilijos kirpėjo“ personažą) ir kitos panašios praktikos puikiai atskleidžia instrumentinį, manipuliacinį, tariamai „dėsningą“ ir „mokslinį“ tokių procedūrų pobūdį. Būtent manipuliacinė eklektiškų *New Age* praktikų prigimtis naujuosius religinius tikėjimus legitimuoja tikrojo mokslo šiek tiek ragavusių, bet jo esmės giliau nesuokusių žmonių akyse, tariamu instrumentiniu efektyvumu pateisindama raganomis ir burtininkais apsimetusią šarlatanų pretenzijas į naujųjų dvasios vadovų statusą.

Net jei išdrįstume atvirai prabilti apie ideologines kovas tarp skirtingų krikščioniškų denominacijų, tektų su apgailestavimu pripažinti, jog dvasiškai turtingesnes, morališkai kilnesnes krikščionybės formas, tokias kaip katalikybė ir stačiatikybė, neretai nurungia įvairios sektantiškos primityvaus krikščioniškojo fundamentalizmo atmainos. Antai kai kurios odiozinės kalvinizmo rūšys, ydingai interpretuodamos absoliučios Dievo monarchijos principą ir besiremiančios klaidingai suprastu šv. Augustino mokymu apie predestinaciją, savąją

teologinę doktriną stato ant dvejos supralapsarinės predestinacijos pagrindo: Dievas esą ne tik iš anksto numatęs pirmapradės nuodėmės galimybę, netgi ne tik numatęs ateityje neišvengiamai įvyksiantį, nors ir paties Dievo nenorimą bei apgailestajamą pirmapradės nuodėmės faktą, tačiau kone priešingai – Jis esą savo valia bei noru iš anksto *lėmęs* pirmųjų tėvų nuopolių ir dar iki pasaulio sukūrimo tiesiogiai numatęs vienus žmones sukurti vien tam, kad juos, nusikaltusius iš esmės ne savo valia, be gailėsčio skirtų pragarui, o kitus – be realių nuopelnų skirtų rojui. Ar tikėjimas tokiu Dievu, nesvarbu, kokiais dogminiais principais jis būtų dangstomas, moralės požiūriu nėra atgrasesnis net už tikėjimą likimu, kuris, lemdamas akilai, taigi anonimiškai ir neasmeniškai, netinkamai lemia tik dėl to, kad „nežino, ką daro“?..

Katalikų tikėjimas, priešingai, predestinacijos klausimą laiko kol kas (ar net visai) neišsprendžiamu: kalvinistams, pasišovusiems suformuluoti neprieštariną predestinacijos doktriną, už kurios nesilaikymą grėstų – tikėkimės, perkeltine reikšme – sudeginimas ant laužo, katalikai, vartodami pačių kalvinistų terminus, galėtų ironiškai atsakyti, kad žmogaus prigimtis yra pažeista net labiau, nei manė pats Kalvinas – ji tiek pažeista, o žmogaus protas tiek aptemdytas, kad net apšviestas Apreiškimo ir Kalvino raštų šviesos nėra pajėgus tinkamai išspręsti žmogaus valios laisvės ir predestinacijos klausimo. Viena vertus, ginčyti absoliučią Dievo monarchiją būtų didžiausia erezija. Kita vertus, ne ką mažesnė erezija būtų manyti, jog Dievas, būdamas visagalys, nepajėgia savo noru apriboti savosios monarchijos kurdamas žmogų, kaip realią valios laisvę turintį mylimą kūrinį, kurį gelbėdamas nuo amžinosios pražūties atidavė savo vienatinį Sūnų, kenosiškai save apiplėšdamas, „ištuštindamas“ savo monarchinio suverenumo pilnatvę. Tad maštant apie žmogaus valios laisvę, predestinaciją ir skirtumą tarp mylinčio Dievo ir

aklo „neatsakingo“ likimo (ar net apie skirtumą tarp mylinčio Dievo ir hipotetinio sąmoningai bei savanoriškai piktavaliu Dievo, morališkai atgrasesnio ne tik už likimą, bet ir patį vėlnią) būtina niekada nepamesti iš akių šių abiejų dogminių tiesų. Jei šias tiesas, tiksliau tariant, abstrakčius, bet itin fundamentalius dogminius principus, tarp kurių visada reikia rasti išmintingą balansą, tam tikrą aukso vidurį, išversime į kasdienių žmonių nuostatų kalbą, jie reikš štai ką. Viena vertus, pasitikėti vien savo jėgomis tikrai nėra krikščioniška: netgi tai, ką krikščionis pasiekia dėdamas aktyvias pastangas, jis suvokia kaip nepelnytą Dievo dovaną; be to, tikras krikščionis privalo pripažinti, jog daryti gerus darbus jį paakina Dievo malonė, kuri vėlgi visuomet yra nepelnyta Dievo dovana, o ne ankstesnių gerų darbų rezultatas. Tikintysis, nesitikintis atgamtinės Dievo pagalbos šio pasaulio keliamų iššūkių aki-vaizdoje, būtų toks pat silpnas, kaip ir netikintis žmogus, be to, nebūtų prasmės dėkoti Dievui už Jo teikiamą atgamtinę globą ir pagalbą. Kita vertus, tikėjimas, kad geri darbai negali būti atlikti be Dievo malonės, kaip ir bet kurio kito turinio religinis tikėjimas, yra negyvas be pačių darbų bei aktyvių tikinčiojo pastangų juos atlikti: jei absoliučios Dievo monarchijos pripažinimas tikintįjį veda į apatišką praktinio pasyvumo būseną ir atsisakymą pačiam kritiškai maštyti, jis privalo suvokti, kad šitoks rezignuojantis, sakykume, „nulemtas“ elgesys yra ne tik nekrikščioniškas, bet ir apskritai moralės požiūriu nepateisinamas.

Bet vis dėlto, kodėl šiuolaikinis žmogus taip myli likimą, kodėl jis akilai puola į jo glėbį? Pagaliau kaip jis šią meilę likimui suderina su nežabotos laisvės siekiu? Man regis, atsakymas į šį klausimą gana paprastas: *ties beribė laisvė, tiek visagalys likimas žmogų išvaduoja nuo pareigos pačiam atsakingai maštyti ir veikti, pareigos, kuri dabarties žmogui atrodo kaip našta, sunkesnė net už likimo vergovės našta.*

Senovės graikai ir romėnai, įvar-

dydami likimą įvairiais savo kalbų žodžiais, nusakydavo jį arba kaip *atsitiktinumą*, arba kaip *būtinybę*, *neišvengiamybę*: plg. gr. *moira* „dalis, lemtis, skirtis“, *aisa* „dieviškasis sprendimas, dievo skirta lemtis“, *anagkē* „prievarta, neišvengiamybė, būtinybė“, *heimarmenē* (sc. *moira*) „skirtoji, lemtoji (dalia)“, *tukhē* „tai, kas sutinkama ar ištinca atsitiktinai; atsitiktinumas, atsitiktinė laimė (sėkmė) ar atsitiktinė nelaimė (nesėkmė)“; lot. *fatum* (ypač pl. *fata*) „tai, kas ištarta kaip skirtoji lemtis; likimas“, *fors* „tai, kas atnešama ar užklumpa atsitiktinai; atsitiktinumas, likimas“, *fortuna* „tai, kas atnešama ar užklumpa atsitiktinai; atsitiktinė laimė (sėkmė) arba (itin retai) atsitiktinė nelaimė (nesėkmė); likimas“.

Nors „atsitiktinumas“ ir „būtinybė“ atrodo kaip visiškai priešingos, net nesuderinamos sąvokos, vis dėlto jas vienija tai, kad žmogus *nepajėgia valdyti nei atsitiktinių, nei neišvengiamų dalykų*: atsitiktinių dalykų žmogus nevaldo todėl, kad neištengia jų nuspėti, nors galbūt – jei pajęgtų nuspėti – iš principo su jais susidorotų, o neišvengiamų dalykų nekontroliuoja todėl, kad, net ir turėdamas galimybę juos iš anksto nuspėti, nepajėgia jų išvengti ir atšaukti. Abiem atvejais žmogus suvokia *nesąs atsakingas* dėl dalykų, kurių jis nepajėgia valdyti.

Užkietėję fatalistai romėnai sakydavo: *volentem fata ducunt, nolentem trahunt* – „einantį noriai likimas veda, o besipriešinantį – tempia“. Šiuolaikinio žmogaus elgesyje taip pat galime įžvelgti pastangą „prisijaukinti“ likimą, o tai, kas nevaldoma, įteigti sau kaip su tikraisiais asmeniniais norais suderinamą ar net aiškiai geidžiamą dalyką. Dabarties žmogui atrodo, kad *asmeninis* likimas, kad ir koks jis būtų – geras ar blogas – bet kuriuo atveju yra būtent *jo*, o ne kurio nors kito žmogaus likimas, todėl likimą reikia „mylėti“ kaip ir savo ligą: nors likimas suvokiamas kaip anoniminė, taigi *beasmene* jėga, pats faktas, jog tikima, kad kiekvienas žmogus turi savo *asmenišką* (nors ir savo prigim-

timi *beasmene*) likimą, paradoksaliu būdu sukuria intymų, itin *asmenišką* likimu tikinčio žmogaus santykį su *beasmene* likimo jėga. Kiekvienas tarsi eina jam vienam likimo skirtu individualiu taku, kuriuo keliaujant imanoma išvysti daugybę nuostabių dalykų ir patirti daugybę *asmeniškų* patirčių, neprieinamų kitiems žmonėms, einantiems savaisiais, būtent jiems skirtais likimo takais. Su visa savo socialine aplinka susvetimėjusiam individui atrodo, jog tuo metu, kai niekas į jį nekreipia jokio dėmesio, *beasmene* likimo jėga kantriai ir *asmeniškai*, kartais netgi įkyriai „rūpinasi“ vien tik juo – „rūpinasi“ netgi tada, kai jį pikta skriaudžia ir negailingai triškina. Šiuolaikinis žmogus linkęs tikėti likimu ir dėl to, kad likimas, – nukėlęs nuo jo pečių sunkią tikrosios laisvės našą ir išlaisvinęs nuo atsakingos pareigos sunkiai rinktis iš daugybės *esmingai skirtinų* galimybių, kurios po to, kai bus pasirinktos, darys *realią, apčiuopiamą* įtaką vėlesnei gyvenimo įvykių eigai, – žmogui dovanuoja „silpnėnę“ ir „lengvesnę“ *laisvę rinktis iš to, kas dar nenulemta*. Individas, tikėdamas, kad visi esmingi jo gyvenimo įvykiai jau iš anksto nulemti ir kad jis negalės nieko pakeisti *iš esmės*, jaučiasi nusimetęs nuo pečių su *realia* galimybe rinktis susijusią baisios atsakomybės našą ir patiria palaimingą spontaniškos būties jausmą: jis mano, kas gali rinktis viską, ką tik nori, nejausdamas su rinkimosi atsakomybe susijusios rizikos, nes yra įsitikinęs, jog nesvarbu, ką jis pasirinktų, jis vis tiek renkasi *neesmingai*, nedarydamas rimtesnės įtakos savo ateičiai, mat *renkasi tik iš to, kas liko po likimo sprendimų*. Taigi paradoksaliu būdu asmuo, tikintis likimu, jaučia palaimingą spontaniško, atsakomybės nesuvaržyto mėgavimosi visomis gyvenimo teikiamomis galimybėmis bei progomis, kurios esą vis tiek nieko esmingai nelemia, jausmą. Beje, toks žmogus dažnai puikiai suvokia, kad šis spontaniško mėgavimosi visomis dar nenulemtomis galimybėmis jausmas yra iliuzinis, prime-

nantis lotofago puotą, tačiau minėtas suvokimas vis dėlto nėra kiek nesumažina paties mėgavimosi intensyvumo. Taip pat nesunku suprasti, kodėl daugelis žmonių ne vien abstrakčiai tiki savąja lemtimi, bet ir nori pažinti konkretų savojo likimo turinį, antai burtų keliu sužinoti savo mirties datą: juk sužinojęs savo mirties dieną, žmogus gali jaustis ramus dėl laiko, jam dar likusio iki mirties valandos; taigi jis gali visą tą laiką gyventi „laisvai“, spontaniškai, būdamas palaimingai atsipalaidavęs (mat likimu netikintis žmogus, priešingai, puikiai suvokia, kad vos tik užgimes jis jau pakankamai senas mirti bet kurią akimirką, todėl neturi galimybės gyventi ramiai ir „laisvai“, be įtampos, kurią kelia ne šiaip mirties, o būtent *netikėtos* mirties baimė).

Vis dėlto tikėjimas likimu ne tik yra iliuzinis tikrojo tikėjimo pakaitalas, bet ir apskritai nėra *joks tikėjimas*. Juk nėra prasmės tikėti tuo, kas jau nulemta ir vis tiek bet kuriuo atveju įvyks. Antai galima tikėti arba *tuo, kad rytoj lis*, arba *tuo, kad rytoj nelis*, bet neįmanoma tikėti abiem galimybėmis iš karto – *tuo, kad rytoj arba lis, arba nelis*. Net jei asmuo tiksliai nežino konkretaus savojo likimo turinio, o tik abstrakčiai tiki savuoju likimu, šitaip tikėdamas jis visiškai niekuo nerizikuoja, nes iš anksto *žino*, jog kad ir kas įvyktų, vis tiek įvyks būtent tai, kas ir turi įvykti. Taigi dabarties žmogui būdingas vadinamasis „tikėjimas“ likimu atskleidžia jo negebėjimą niekuo realiai tikėti ir iš esmės niekam rimtai įsipareigoti.

Be to, „tikintieji“ likimu turi atminti, kad „mylėdami“ likimą jie iš tikrųjų myli *mirtį*. Vienas iš graikiškų likimą įvardijančių žodžių, *moira*, yra tos pat šaknies, kaip ir kitas graikiškas žodis, *moros*, reiškiantis marą, mirtį (beje, ir pats lietuviškas žodis „mirtis“ yra bendrašaknis graikiškiesiems, taip pat lotyniškam žodžiui *mors* „mirtis“).

Vadinasi, *AMOR FATI est AMOR MORTIS*... Šiuolaikinis likimo kultas pasirodo esąs dėsninga mirties kulto ir mirties kultūros apraiška. ☞

Akiračių bibliografija, sud. Irena Poderienė ir kt., Vilnius: Versus aureus, 2006, 328 p.

Amerikoniškuosius „Akiračius“ vieni kelia į padanges, kiti laiko vos ne KGB sėkmingos operacijos išėivijai suskaldyti dalimi. Tačiau daugelis antraščių, sugulusių į šią bibliografiją, dabar jau tėra tiesiog praeities liudytojai. Vieni jau mirę, kiti vis dar gyvi ir svarbūs. Viskas gerai, išskyrus, turbūt, *lapsus freudianus*: „Aidų“ bibliografija tilpo ne (kaip nurodyta prarmėje) į 116, o 615 puslapių, tad leidinys, tegul ir katalikiškas, tikrai ne menkesnis už „Akiračius“.

Jonas Naujokas

Archivum Lithuanicum, vyr. redaktorius Giedrius Subačius, Wiesbaden, 2006, t. 8, 383 p., 600 egz.

Eiliniame žurnalo tome kaip visada geras pluoštas kruopščiai surašytų kalbos istorijos etc. straipsnių, publikacijų, vykusių ir ne visai recenzijų. Išsiskiria tekstai apie bendrinės kalbos kūrimą XIX a. pabaigoje, lietuviškosios kirilikos modelius, Uptono Sinclairio *The Jungle* vertimą (1908). Esama ir šiam žurnalui nebūdingo aplaidumo požymių, pvz., neatsakingas ir praktiškai neargumentuotas giesmyno „Balas širdies“ autorystės atsisakymas Pranciškaus Šrubauskio nenaudai.

Mikas Vaicekauskas

Bendikaitė, Eglė, *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje*, Vilnius: LII leidykla, 2006, 301 [32] p., 750 egz.

Patrauklaus viršelio, bjauraus maketo, tautos atminčiai svarbi knyga. Iš jos pamatome, kad sionizmas buvo svarbi Lietuvos viešojo gyvenimo srovė, įsiterpusi net į mūsų užsienio politiką. Knyga turi vieną esminę, bet neoriginalią ydą: regis, stilisto ranka jos nebuvo palietusi, o autorė tikrai

neturi literatės talento. Taip ir skaitom reikšmingas disertacijas, nevirtusias tikromis knygomis...

Vytautas Ališauskas

Eidintas, Alfonsas, *Ieškok Maskvos sfinkso: Istorinis romanas*, Vilnius: Versus aureus, 2006, 592 p., 2000 egz., iliustr.

Visaip išreklamuota ir gausiai perkama Nepriklausomybės praradimo istorija – nežinia kam skirta. Pirmus 80 puslapių dar galima skaityti kaip „faktų“ perkimštą istorinį romaną, o toliau – išskyrus keletą vaizdelių – skaitytoją užgriūna veikėjų mintimis ir lūpomis nuobodžiai vienalinijiškai perpasakota dokumentų ir memuarų medžiaga. Prosmetoniškoje Jurgio Gliaudos „Agonijoje“ (1965) valstybės žlugimo drama pavaizduota gerokai įtaigiau, antisovietinėse Liudo Dovydeno ir Igno Šiniaus „apybraižose“ bolševizmo Lietuvoje portretas tapomas nepalyginti tiksliau, tad belieka lyginti su komjaunuoliškais Alfonso Bieliausko „Vilniaus kalneliais“... Nemaloniausia, kad kone visi ano meto valstybininkai vaizduojami buvę arba cinikai, arba menkystos, arba pilkos vidutinybės. Nuotaiką gelbsti tik vaikiškai žaismingi autoriaus piešinėliai.

Nerijus Šepetys

Jankevičiūtė, Giedrė, *Lietuva: Vadovas*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2006, 440 p.

Naujas vadovas po Lietuvą odiozine *Algimanto & Co* produkcija toli lenkia ir išvaizda, ir turiniu. Imponuoja mėginimas atlikti griežtesnę aprašomų objektų atranką: bandydama aprepti visą Lietuvą, autorė pasirenka įdomesnes vietas su jų apylinkėmis, tik kažkodėl ignoruoja regioninius parkus su juose esančiais pažintiniais takais. Enciklopedinio pobūdžio vado-

ve ypač erzina klaidos – iliustracijose (retkarčiais) ir tekste (kiek dažniau). Įkalintai „totalinio vadovo“ formate Jankevičiūtei teko rašyti apie viską (kartais ir apie tai, ko savo akimis neregėjo), užuot plačiau atskleidus vertingą asmeninę patirtį, pvz., kad Bernardinų kapinės „gražiausios [...] vasaros pradžioje, žydint neužmirštuolėms“ (p. 47).

Liudas Jovaiša

Katalynas, Kęstutis, *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2006, 208 p., 1000 egz.

Tikrai naudinga Vilniaus senajo reljefo ir plėtros apžvalga, paremta mažai žinomais archeologinių kasinėjimų duomenimis. Tiesa, skaityti malonumas menkas – tekstas perdėm kondensuotas, reikalaujantis profesionalaus pasirengimo (100 p. teksto lydi 22 p. bibliografijos). Stebina menka iliustracijų kokybė – kam tada reikėjo prabangoko popieriaus ir kieto rišimo? Knygą perkrauna plati lenkiška ir angliška santrauka (net 73 p.). Visi tie malonumai, deja, atsiliepia ir kainai.

Jonas Naujokas

Kenešis, Albinas, *Quo vadis, Lietuva?: Trumpas sekimas Mykolo Lietuvos Fragmentais „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“*: [Satyriniai eilėraščiai], Klaipėda: Eglės leidykla, 2006, 80 p., iliustr.

Klaipėdiečio kraštotyrininko neva satyrinių mėgėjiškų eilėlavimų knygelė pagal Mykolo Lietuvos traktatą. Tikslas: parodyti šiuolaikinės Lietuvos valstybės, jos vadovų, visuomenės ir tautos ydas bei sugedusius papročius. Pažymėtina ir išliekamoji leidinio vertė – ji papildys Mykolo Lietuvos bibliografiją skyriuje „Literatūros kūriniai ML traktato tematika“.

Mikas Vaicekauskas

Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.: Praradimai ir sugrįžimai*, Vilnius: Versus aureus, 2006, 144 p.

Autorius, pasinaudojęs Martyno Daraškos darbu, parašė vietomis vertingą informaciniu požiūriu, vietomis padriką ir nesužukuotą veikalėlį, prikaišiotą be galo ilgų ir neinformatyvių išnašų. Sunku patikėti knygelės nuoširdumu, žinant, kad autorius, kurį vis vertinau kaip solidų istorijos tyrinėtoją, balsavo už Abraomo Šliobergo namelio sunaikinimą; syki dėl konjunktūros išdavus paveldą, veidmainiškai atrodo jo netekčių graudus registravimas...

Eligijus Raila

Konstatian-Danzig, Rachelė, *Dvasinė rezistencija Vilniaus gete*, iš anglų k. vertė Zinaida Mažeikaitė, Vilnius: Vaga, 2006, 143 p., iliustr.

Neseniai angliškai išleista Vilniaus Gaono žydų muziejaus, dabar įlietuvinata daili studija išsiskiria iš „Holokausto švietimo“ ar „Atminties“ leidinių srauto. Emanuelio Zingerio, sero Martino Gilberto ir dr. Sauliaus Sužiedėlio pratarmės, dar 5 nurodyti recenzentai, 145 išnašos ir 10 puslapių vardų rodyklė mažoje, gausiai (bet kokybiškai) iliustruotoje knygiukėje gali atrodyti pompastiškai, tačiau taip nėra.

Autorė čia aprašo persekiojamų ir (iš)naikinamų Vilniaus žydų atsaką mėginant žmogiškai oriai išgyventi, atsisakant „priimti tai, kas neišvengiama“. Skaitymo, vaidinimo, muzikos, sveikatos, sporto, savipagalbos kultūra kaip pasipriešinimas apmąstoma kartu su ginkluotos rezistencijos, *Judenrat* bendradarbiavimo ar kolaboravimo alternatyvomis, nevenigiant „aštrių“ klausimų.

Antanas Meilūnas

Landsbergis, Vytautas, *Istorijos blyksniai: Lyrika ir epas*, Vilnius: Versus aureus, 2006, 120 p.

Landsbergiškai gera knyga, sėkmingiausia tada, kai profesorius nenori būti Maironiu. Skausmas dėl tautos istorijos, įstrigusios „bolševiko geležiniuose dantyse“ ir ironija, neatpažįstama literatūros kritikams, daro knygą paskaitomą ne kiekvienam, bet visi gali pasižiūrėti Kepežinsko iliustracijų.

Pal. Drač.

Lietuvninkaitė, Nijolė, *Kauno senoji knyga: Raiška ir plėtotė 1843–1918 metais*: [Monografija], Vilnius: Versus aureus / Kauno technologijos universitetas / Vilniaus universitetas, 2006, 312 p., [600 egz.], iliustr.

Disertacijos pagrindu parengtas leidinys apie įvairiakalbės (lietuvių, lenkų, rusų, žydų) knygos istoriją Kaune, kitaip sakant – senosios Kauno knygos kultūrą. Pirmas toks lietuviškas lokalinės knygos istorijos tyrimas. Vertiną tai, kad panaudota daug naujos ir neskelbtos archyvinės medžiagos. Papildyti ir patikslinti, kartais ištaisyti lietuvių nacionalinės bibliografijos duomenys. Tarp knygų lydinčių rodyklių trūksta joje aptariamų ir minimų spaudinių rodyklės. Daugoka korektūros klaidų.

Mikas Vaicekuskas

Suvorov, Viktor, *Akvariumas*, iš rusų k. vertė Daina Kasnikovskienė, Vilnius: Mintis, 2006, 344 p., 2000 egz.

Kažin ar Lietuvoje rasis daug šios knygos bendraamžių (ką ir kalbėti apie vyresnius), kurie žino Suvorovą, domisi karu, sovietika ar bent mėgsta šnipų istorijas, – ir kurie iki šiol dar neskaitė „Akvariumo“. *Inside the Aquarium: The Making of a Top Soviet Spy* pasirodė Londone 1985 m.,

rusiškai – po dvejų metų, autoriaus tėvynėje imtas leisti nuo 1991-ųjų, tuoju išverstas lietuviškai ir tęsiniais daugiau nei metus skelbtas „Lietuvos aide“. Ir štai Vladimiro Rezuno, 1978 m. į Vakarų perbėgusio sovietinio šnipo, literatūrinis liudijimas apie tarnystę GRU pagaliau sulaukė savo eilės „Minties“ suvorovijoje. Tie abiejų lyčių jaunuoliai, kurie įveiks pasibaisėtino viršelio stūmos jėgą, nuo pirmo sakinio galės mėgautis minčių, vaizdų, potyrių ir žodžių puota, kurios neturėtų sugadinti net neįvykimas vertimas.

Nerijus Šepetys

Žukas, Vladas, *Tarp knygų prabėgę metai: Silvestras Baltramaitis*, Vilnius: Išleido UAB Ogamas, [2006], 180 p., [300 egz.], iliustr.

Dėl leidimo duomenų su nuolat populiarėjančia *knygos kultūra* prasilenkiantis žymaus lietuvių bibliografijos specialisto veikalėlis apie kito garsaus bibliografo praktiko gyvenimą, kūrybinę ir mokslinę veiklą, aplinką ir palikimą. Knygelė parašyta pastaruju metu Žukui būdingu prisiminimų-pasakojimų stiliumi. Nebloga medžiaga tolesniems Baltramaičio tyrimams.

Mikas Vaicekuskas

2007 sekmadienių mišiolėlis: Gyvoji duona, Palendrių Šv. Benedikto vienuolynas, 2006, 640 p., 6000 egz.

Jau trečią kartą leidžiamas mišiolėlis, apimantis ne tik Mišių maldas, bet ir Šv. Rašto skaitinius bei praturtintas klasikinių dvasinių rašytojų meditacijomis. Tikintysis galės prieš pamaldas ar po jų pasigilinti į liturginius tekstus, kuriuos girdėjo bažnyčioje, o jei knyga pateks į rankas indiferentui, šis bent susidarys apytikrį vaizdą, kas yra Mišios.

Vytautas Ališauskas

Spėjimai po laiko, teiginiai be saiko

Naujojo židinio-Aidų 9–10 nr. kalbininką nemažai stebina ir glumina.

Anuomet vienoje proginėje konferencijoje ausis ėmė pagauti tokius vienos pranešėjos teiginius: *Taip mano ir V. Mykolaitis-Putinas*. Atseit ji pirmiausia sugalvojo, o paskui ir Putinas... Dabar panašiai išeina Vytautui Ališauskui. Straipsnyje *Kas šnabžda ir šaukia pagonims lietuviams* (396–399), netvarkingai rašydamas žodžius ir jų reikšmes, neatskleisdamas šaltinių santrumpų, teigia, kad *algoti* „šaukti; kviešti“ dabartinėje kalboje nebevertojamas, bet „LKŽ dar pateikia pavyzdžių“ (399): *algoti* 2. „dai nuoti, šūkauti“ Vařniai, A. Juškos žodynas, M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, *alginti* „šaukti piemenis“ A. Juškos žodynas, o „jo šaknis gal išlikusi žodžiuose *elgtis* „šaukti“ → *elgeta* („garsiai prašantis išmaldos“) → *alga* („auka prašančiajam“)²⁰“ (399). Išnašoje autorius rašo: „Tai pateikiame tik kaip spėjimą, kurį patvirtinti arba paneigti tegali kalbos istorikai“ (399).

Kam spėjimas, jei išaiškinta daugiau kaip virš 80 metų? K. Būgos *Lietuvių kalbos žodyno* (1924) *algos* straipsnio pabaigoje yra: „ETIM.: *elgtis* „betteln, sich betrachten“ Bg¹⁰ 225“ (*Rinktiniai raštai* 3, 1961, 395). Bg¹⁰ yra K. Būgos *Kalba ir senovė* (1922) – ten nurodyta, kad *elgtis* turėjęs ir reikšmę „elgetauti“ (RR 2, 1959, 250–251). K. Būgos LKŽ yra ir ²*algoti*, -oja ir (Dk – t. y. M. Daukša) *álga* – 1) „heissen, nenen“, 2) Refl. – „vadintis“ (RR 3, 1961, 397–398). Tiesa, E. Fraenkeli *alga* etimologizavo kitaip – ne lietuvių, o graikų kalbos ir sanskrito duomenimis (bet tie remiami ir liet. *alga*, taigi išeina ratas...). Tačiau *elgtis*: *algoti* = *vesti*: *vadžioti*, o *alga* – kaip *vada*.

Beje, *alga* čia turi mažiausiai reikšmės – tai tik grandinės galas. Čia nėra lemiamas ir K. Būgos knygelės *Kalbos dalykai. Quaestiones grammaticae* (1909) teiginys, kad *elgtis* reikėtų kildinti iš **elgti* „vesti, nešti“, todėl ir *elgtis* „elgetauti“ jis aiškina „betteln, betteln gehen; ubagauti, ubagais eiti“ (RR 1, 1958, 118–119).

Nėra ir gal nebus įrodymų, bet mitologiškai *elgetos* galėtų būti buvę ne išmaldos sau prašytojai, o aukščiausiųjų dievų pasiuntinio *Álgio* pagalbininkai, parankiniai, žinoma, iš žmonių gaudavę teisėtą *alga*. Prisiminkime: išmalda elgetai – ne malonė, ne dovana, o būtina prievolė. Panašiai kaip „darbininkas vertas savo užmokesčio“ (Lk 10,7). Beje, šitaip ir etimologiškai *algos* motyvacija būtų aiškesnė ir paprastesnė – „elgetos uždarbis“ (o ne „išmalda“).

Pranui Vildžiūnui pasidingojo, kad senovinis rugpjūčio pavadinimas *degėsis* galėtų sietis su (*su*)*degti* (370). Tačiau etimologiškai taip nėra – negana panašumo. P. Ruigio žodyno ir Mažosios Lietuvos raštų *degėsis* visai nerodo, kad tada kas nors *sudega* į plėnis. *Degėsis* „rugpjūtis“ siejasi su *degti* 10. „labai šildyti, kaitinti (apie saulę)“ ir 11. „kaisti nuo saulės, džiūti“ LKŽ II₂ 1969 – plg. *degatis* „didelis karštis“, Veisiejai, ¹*daga* „saulės karštis“ Salantai, Švėkšna (ir ¹*dagas* 3 A. Juškos žodynas), ²*daga* 2. „derlius, branda, pjūtis“ Priekulė, Klaipėda, Kretingalė K. Milkaus, F. Nesselmanno ir F. Kuršaičio žodynai, V. Kalvaičio *Lietuviškų vardų klėtelė* (ir ²*dagas* J. Bretkūno Biblija, 2 Moz 34, 22, J. Brodovskio žodynas, *dāgė* 1. F. Nesselmanno žodynas), *dagoti* 1. „imti, valyti derlių“ Priekulė, Mažosios Lietuvos žodynai, F. Kuršaitis (*nudagoti* „užderėti“ Tiltė), taip pat *daguoti* J. Bretkūno bib-

lija, 1 Moz 30, 14 ir 45, 6, Mažosios Lietuvos žodynai, ¹*daganti* F. Nesselmanno žodynas, dar *atuodogiai* „vasariniai rugiai, vasariai, vasaručiai“, Klaipėda, Švėkšna, Raudėnai, F. Sragys nuo Salantų (visi duomenys iš LKŽ II₂ 1969 ir I₂ 1968). Toliau pridurtina prūs. *dagis* „vasara“, got. *dags* „diena“ (vok. *Tag*). Taigi rugpjūtį – *degėsi* karštis – *daga*, javų branda ir pjūtis – *daga*, tada derlių ima – *dagoja*. Ir niekas nesudega. Rimtas autorius ir rimtas žurnalas turi laikytis mokslo tiesos, o ne lygiuotis į pigių, banalių sąsajinkių rezgėjus.

Šiaip ar taip, šiedu autoriai duoda progą pri(si)minti rimtus dalykus. Bet yra niekesnių dalykų.

Kęstutis Skrupskelis rašo, kad 1924 m. „Smetonos kalboje žodis *tautininkas* dviprasmiškas, tai ir bendrinis, ir tikrinis daiktavardis“ (389). Tikrinis yra *Smetona* (ir *Kęstutis Skrupskelis*), o *tautininkas* – nors jau būtų ne paprastas susipratęs tautos žmogus, o specialus – partininkas, tai vis tiek bendrinis.

Vertime *Rytų krikščionijos peripetijos ir siriškoji istorija* atsiranda ... būdvardis „sirų“ (401). Jei taip, ir *siras* – būdvardis?!

Kodėl taip jau negražiai nutinka? Kalbininkų niekinimas NŽA beveik visą laiką, deja, žurnalo redakcijai, yra gero tono, mokyto, pranašumo požymis. Bet kitą niekdamas pats niekėji...

Jonas Klimavičius

Laiškas spausdinamas be jokio redakcinio keitimo ar taisymo. Skaitytojus, kuriuos sudomins NŽA tekstai, atsiliepti prašytume elektroninės laikmenos forma, idant perrašinėdami rankraščius, nepriveltume papildomų klaidų.

Redakcija